

Voorwoord

Voor je ligt mijn masterscriptie, geschreven ter afronding van de opleiding Interieurarchitectuur. Het markeert het einde van een intensieve en inspirerende periode waarin ik me heb verdiept in herbestemming, de kracht van architectonisch erfgoed en vooral in het werk van Aldo van Eyck, een architect wiens visie op ruimte en menselijkheid me enorm heeft geïnspireerd.

De Algemene Rekenkamer bleek een fascinerende casus: een gebouw met een uitgesproken vormtaal en een rijke structuur, maar ook met de nodige uitdagingen. Tijdens het proces heb ik onderzocht hoe je met respect voor het bestaande, ruimte kunt maken voor nieuwe functies en verhalen.

Ik wil graag mijn begeleider Saidja Heynickx bedanken voor de fijne gesprekken, kritische vragen en motiverende steun onderweg. Ook een groot dankjewel aan mijn medestudenten, vrienden en familie voor het meedenken, meelezen of gewoon voor het geduld als ik weer eens aan niets anders kon denken dan deze scriptie.

Deze scriptie is niet alleen een afsluiting, maar hopelijk ook een begin: van een manier van ontwerpen waarin het verleden niet wordt uitgewist, maar juist de basis vormt voor iets nieuws.

Anne Bonten
Weert, 12 mei 2025

Tussen erfgoed en actualiteit: de herbestemming van Aldo van Eyck's Algemene Rekenkamer

Anne Bonten
12-05-2025

Abstract

Aldo van Eyck, een sleutelfiguur binnen het Nederlandse structuralisme, heeft met zijn uitgesproken vormtaal en humanistische benadering een blijvende invloed uitgeoefend op de architectuur. Toch worden veel van zijn gebouwen, waaronder de Algemene Rekenkamer in Den Haag, bedreigd door sloop of ingrijpende renovaties. Dit onderzoek richt zich op het ontwikkelen van een richtlijnenkader voor de herbestemming van dit gebouw, waarbij de architectonische identiteit behouden blijft én wordt geactualiseerd.

Centraal staat de vraag welke strategieën ingezet kunnen worden om Van Eyck's ontwerpprincipes, zoals tussenruimtes, modulair denken, en menselijke schaal, te vertalen naar een hedendaagse context, met oog voor functionele, technische en maatschappelijke uitdagingen. Het onderzoek combineert literatuurstudie, analyse van relevante casestudies en een ontwerpend onderzoek binnen de Algemene Rekenkamer zelf.

De resultaten tonen aan dat het mogelijk is om Van Eyck's principes zorgvuldig te integreren binnen nieuwe programma's zonder hun betekenis te verliezen. Ingrepen zoals het reactiveren van het documentatiecentrum als sociale ontmoetingsplek en het toevoegen van een tweede entree maken het gebouw toegankelijker en toekomstbestendiger. Deze benadering laat zien hoe erfgoed transformatie niet alleen gaat over behoud, maar ook over empathische vernieuwing.

Deze scriptie draagt bij aan de bredere discussie over de omgang met jong architectonisch erfgoed en biedt praktische richtlijnen voor ontwerpers die zich inzetten voor een betekenisvolle en duurzame herbestemming van gebouwen met een uitgesproken vormtaal.

Inhoudsopgave

Inleiding

Probleemstelling	006
Relevantie.....	009
Onderzoeksvraag.....	013
Doelstelling	015

Theoretisch kader

Vormtaal en ruimtelijke principes	016
Herbestemming strategieën.....	030
Actualisatie en uitdagingen	052

Methode

Casestudie 1 Burgerweeshuis, Amsterdam	064
Casestudie 2 Hubertushuis, Amsterdam	078
Casestudie 3 Tripolis, Amsterdam	096

Analyse & discussie

Bevindingen uit casestudies	108
Vergelijking van strategieën	112
Reflectie op de strategieën	114

Richtlijnenkader

Inleiding.....	116
De Algemene Rekenkamer	118
Principes voor behoud.....	123
Actualisatie strategieën	128
Praktische aanbevelingen	130
Reflectie	133

Conclusie & aanbevelingen

Inleiding.....	134
Beantwoording van de onderzoeksvraag.....	134
Reflectie op de spanningsvelden.....	136
Aanbevelingen	137

Slotbeschouwing

Epiloog	138
---------------	-----

Bijlagen

Bibliografie	140
Afbeeldingen	144
PDF.....	150

Inleiding

Probleemstelling

Herbestemming is vrijwel zo oud als de architectuur zelf; sinds de eerste bouwwerken zijn structuren door de eeuwen heen voortdurend aangepast aan de veranderende behoeften van de mens en de evoluerende eisen van de omgeving.

Wat opvalt is dat er in de geschiedenis maar weinig geschreven is over deze praktijk. In een essay van Sally Stone genaamd *Notes towards a Definition of Adaptive Reuse* (2023) beschrijft ze dat dit mede te maken zou kunnen hebben met het gebrek aan waarde van herbestemming binnen de modernistische en laat modernistische wereld. Ook in het boek *Adaptive Reuse of Built Heritage* (2019) door Bie Plevvoets en Koenraad van Cleempoel wordt beschreven hoe herbestemming niet altijd werd gezien als een professionele praktijk. Zij schrijven namelijk dat in het verleden het aanpassen van bestaande gebouwen voor nieuw gebruik spontaan gebeurde en werd aangepakt op een pragmatische manier. Zij geven weer hoe herbestemming is geëvolueerd van een gebruikers gestuurd proces tot een hoog gespecialiseerde discipline.

In de afgelopen twee decennia is de interesse in en het belang van herbestemming aanzienlijk toegenomen. Dit groeiende bewustzijn benadrukt hoe bestaande structuren, zelfs na jaren van verval, blijvende relevantie kunnen hebben binnen de gebouwde omgeving. Sally Stone (2023) beschrijft in haar essay de oorzaak hiervan als de opkomende milieu drang van deze eeuw, waarbij de nadruk ligt op aanpassing en transformatie, gecombineerd met de wens om menselijke ervaringen te verrijken in plaats van nieuwe structuren te creëren. Termen als “Reuse, Reduce, Recycle” passeren regelmatig de revue en het weerspiegelt de ingrijpende verandering in houding. Hergebruik door middel van aanpassing wordt tegenwoordig beschouwd als een van de meest urgente vraagstukken binnen het vakgebied van de architectuur.

Toch worden steeds vaker gerenommeerde architectonische projecten bedreigd door sloop. Een voorbeeld hiervan is het voormalige Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SoZa) in Den Haag, ontworpen door Herman Hertzberger

en voltooid in 1990. In 2015 kwam het gebouw leeg te staan, waarna het in 2016 werd aangekocht door MRP Development en VORM Ontwikkeling. Hoewel herontwikkeling vanaf het begin als primair doel werd gesteld, zou na grondig onderzoek zijn geconcludeerd dat dit niet haalbaar is. Hertzberger betwist deze conclusie echter (Weessies, R., 2023). Een belangrijk structuralistisch werk in het oeuvre van Hertzberger dreigt hierdoor te verdwijnen.

Een vergelijkbare kwestie speelt bij de Algemene Rekenkamer in Den Haag, een van de laatste ontwerpen van Aldo en Hannie van Eyck, voltooid in 1997. Dit gebouw, dat de karakteristieke ontwerpprincipes van Van Eyck belichaamt, staat de komende jaren voor een ingrijpende renovatie. Het bureau Happel Cornelisse Verhoeven Architecten is aangesteld om de verbouwing tussen 2024 en 2027 uit te voeren. Echter, deze renovatieplannen hebben geleid tot aanzienlijke kritiek vanuit de architectuurwereld. Een van de voornaamste zorgen betreft de verwijdering van het “regenboog trappenhuis”, een element dat niet alleen ruimtelijke samenhang creëert, maar ook een essentieel onderdeel vormt van Van Eyck’s visie op menselijke interactie binnen de architectuur (Rosenberg, H., 2024). De geplande aanpassingen dreigen de oorspronkelijke ontwerpintentie te ondermijnen en roepen vragen op over hoe de erfgoedwaarde van dergelijke gebouwen wordt gewogen bij renovaties en herbestemmingen. Dit benadrukt de bredere uitdaging binnen het behoud en de actualisatie van structuralistische ontwerpen: hoe kan men vernieuwen zonder de essentie van het oorspronkelijke concept te verliezen en de kenmerkende ontwerpkenmerken van de originele architect te respecteren?

Wat benadrukt nou zozeer het belang van herbestemming? Zoals beschreven in *Adaptive Reuse of Built Heritage* (2019) zijn er, volgens De Arce, drie belangrijke redenen waarom herbestemming de kwaliteit van een stad verbetert:

- Het is waarschijnlijker dat reeds bestaande structuren voor een langere periode worden gebruikt.
- Het verlaagt de kosten in zowel materiële als sociale termen omdat het gaat om hergebruik van materialen en de continuïteit van het normale levensritme.

- Het creëert een gevoel van “plaats” in zowel historische als ruimtelijke termen.

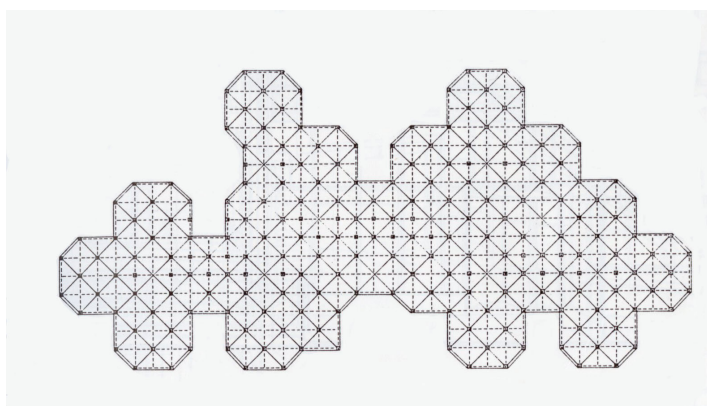
Deze drie argumenten sluiten nauw aan bij de toenemende prioriteiten van de 21e eeuw, namelijk het behoud en het koesteren van onze leefomgeving. Daarnaast speelt de groeiende belangstelling voor het verleden en de manieren waarop dit optimaal kan worden geconserveerd een cruciale rol. Structuralistische projecten, zoals het SoZa en de Algemene Rekenkamer, zijn voorbeelden van cultureel erfgoed dat zorgvuldig dient te worden beschermd.

Naast Herman Hertzberger speelt ook Aldo van Eyck hierin een belangrijke rol. Als lid van Team X heeft Van Eyck een belangrijke meerwaarde geleverd aan het voortkomen van het structuralisme als architectuurstroming.

In *The Future of Structuralism* (2020), een onderzoek van de TU Delft, gaat het over hoe de invloeden van Team X belangrijk zijn geweest in de ontwikkeling van de architectuur van de 20ste eeuw. Het concept om niet-hiërarchische, flexibele en uitbreidbare structuren te ontwerpen die inspelen op de behoeften van alledaagse mensen was destijds vernieuwend en heeft geleid tot gebouwen die nu deel uitmaken van ons cultureel erfgoed. Dit roept de vraag op welke waarden dit erfgoed vertegenwoordigt en welke daarvan behouden zouden moeten blijven bij het behoud of de herbestemming van dergelijke gebouwen. Sommige van deze gebouwen hebben een ogenschijnlijk generiek ontwerp, waardoor ze ruimte bieden voor aanpassingen. Andere daarentegen vertegenwoordigen een structuur met specifiek ontworpen elementen, wat resulteert in een veel meer gesloten systeem.

Hoe kunnen we deze ontwerpprincipes op de juiste manier benaderen en waarborgen zodat ze, ook bij herbestemming, op respectvolle wijze worden toegepast? Dit onderzoek richt zich op het ontwikkelen van een richtlijnenkader voor architecten en ontwerpers, dat dient als leidraad bij de herbestemming van structuralistische ontwerpen, met een specifieke focus op de Algemene Rekenkamer van Aldo van Eyck.

Voormalig ministerie van Sociale Zaken (SoZa) naar ontwerp van Herman Hertzberger (Zeinstra, J, 2023).

Een schema van de balkeninrichting in het SoZa, de structuralistische bouwstijl wordt hier duidelijk (AHH, z.d.).

Relevantie

Aldo van Eyck's vormtaal en ontwerpprincipes blijven tot op de dag van vandaag relevant, niet alleen binnen de discussie over herbestemming, maar ook binnen de bredere architectuurpraktijk. Zijn ontwerpen, geworteld in het structuralisme, verzetten zich tegen de functionele, grootschalige benaderingen van de modernistische architectuur en brengen in plaats daarvan een mensgerichte, speelse en sociaal verbindende ruimtelijkheid. Deze ruimtelijkheid wordt niet slechts intuïtief gevormd, maar is het resultaat van een uiterst nauwkeurig ontwerpdenken.

Zoals Herman Hertzberger beschrijft: *"De gebouwen van Van Eyck benaderen gedichten, niet alleen omdat ze poëtisch zijn, maar vooral om de precisie waarmee ze tot in de kleinste onderdelen zo minutieus in elkaar gezet zijn als zinnen waar het aankomt op ieder woord en de exacte plaats daarvan en waarbij de geringste verschuiving het geheel een volledig andere betekenis geeft."* (Hertzberger et al., 1982).

Dit toont aan hoe elk element in Van Eyck's architectuur niet op zichzelf staat, maar in een zorgvuldig afgewogen relatie tot het geheel wordt geplaatst, waardoor de ruimte als een dynamisch en betekenisvol systeem functioneert. Tegelijkertijd roept dit de vraag op hoe de zorg voor deze architectuur kan worden gewaarborgd in een tijd waarin herbestemming en modernisering vaak gericht zijn op economische efficiëntie in plaats van op behoud van de oorspronkelijke ontwerpintentie. Net zoals mensen veel aandacht besteden aan hun persoonlijke stijl en kleding, zou er eenzelfde bewustzijn moeten bestaan voor de zorg en waardering van architectuur. Zonder deze aandacht dreigt een deel van het architectonische erfgoed van de twintigste eeuw, waaraan Van Eyck een significante bijdrage heeft geleverd, verloren te gaan of op een manier te worden aangepast die de essentie van zijn ontwerpprincipes ondermijnt (Hertzberger et al., 1982).

Tijdens het interbellum ontstaat binnen de architectuur een vernieuwende visie, die later bekend wordt als "Het Nieuwe Bouwen". Deze stroming ontwikkelt zich in meerdere Europese landen, waaronder Duitsland (Bauhaus), Frankrijk (Le

Corbusier) en Nederland. De Eerste Wereldoorlog heeft geleid tot een woningtekort, waarbij problemen rondom huisvesting en hygiëne een groeiend bewustzijn creëren over de noodzaak van veilige en schone leefomgevingen. De introductie van nieuwe bouwmaterialen zoals gewapend beton, metaal en grote glaspartijen bevordert een functionele bouwstijl waarin het welzijn van de mens centraal staat (Van Hulten et al., 1995).

De principes van Het Nieuwe Bouwen richten zich op licht, lucht, zon, groenvoorzieningen, lichaamsbeweging en veiligheid. Vanuit deze visie ontstaan de eerste ontwerpen voor open woningen, waarbij de plattegrond flexibel aanpasbaar is aan het gebruik. Dit ontwerpprincipes symboliseert bevrijding en vormt een solide basis voor hygiëne in de woonomgeving (Van Hulten et al., 1995).

Een iconisch voorbeeld van Het Nieuwe Bouwen is de Van Nelle fabriek in Rotterdam, ontworpen en gerealiseerd in de jaren twintig van de twintigste eeuw door Brinkman & Van der Vlugt. De fabriek wordt beschouwd als een "ideaalbeeld": een open structuur met overvloedige lichtinval, wat bijdraagt aan aangename werkomstandigheden. Het dient als model voor een nieuwe generatie architecten en belichaamt de moderne en functionele principes van Het Nieuwe Bouwen (Unesco Nederlandse Commissie, z.d.).

Vanaf 1928 worden de eerste CIAM-congressen georganiseerd. CIAM, of Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, functioneert als een internationaal platform voor innovaties binnen woning- en stedenbouw (Taverne, E, 2015). Binnen deze context ontstaat later Team 10, aanvankelijk een losse groep architecten met gedeelde kritiek op de strikte functionele planningsmethodologie van de vooroorlogse CIAM. Hun belangrijkste bezwaar richt zich tegen de rigide scheiding van stedelijke functies en de nadruk op grootschalige hoogbouw in groene omgevingen met hoge woondichtheid (Van Heuvel, W.J., 1992). Het tiende CIAM-congres wordt geleid door deze jonge architecten, wat resulteert in hun uiteindelijke naam: Team 10 of Team X. De groep wordt verenigd door het streven naar een moderne architectuur die beter inspeelt op de naoorlogse maatschappelijke context (Pedret, A, 2001).

Loopbrug van de Van Nellefabriek in Rotterdam
(De Jong, N, z.d.).

De zeven meest prominente leden van Team 10 zijn Jaap Bakema, Georges Candilis, Giancarlo De Carlo, Aldo van Eyck, Alison en Peter Smithson en Shadrach Woods. Zij delen een kritische visie op de functionele architectuur van Het Nieuwe Bouwen. Het theoretische kader van Team 10, vooral verspreid via onderwijs en publicaties, oefent grote invloed uit op de architectuurontwikkeling in de tweede helft van de twintigste eeuw, met name in Europa. Binnen deze context ontstaat het structuralisme, een stroming waarin Aldo van Eyck een centrale rol speelt. Structuralisme vormt een reactie op het functionalisme van CIAM en herinterpreteert de architecturale verworvenheden van de vroege twintigste eeuw (Architectuur, 2025).

Tijdens zijn tijd bij Team 10 is Van Eyck tevens redacteur van het tijdschrift Forum, een architecturaal

en kunstzinnig maandblad. Dit tijdschrift fungeert eind jaren vijftig als platform voor kritiek op de rigide CIAM-plannen. In de eerste edities worden stedenbouwkundige plannen voor de Rotterdamse woonwijken Pendrecht en Alexanderpolder besproken, waarin kleinere wooneenheden gezamenlijk een grotere stadsuitbreiding vormen. Dit ontwerpprincipe bevordert een optimale sociale vermenging (Van Heuvel, W.J., 1992).

In zijn scriptie over de kortstondigheid van moderne architectuur definieert Van den Biggelaar (2015) structuralisme als volgt:

“Een onveranderlijke structuur, een grid of een ruggengraat van bouwkundige elementen of ruimtes, die onder invloed van verschillende toepassingen, omstandigheden of interpretaties zich laat aanpassen en uitbreiden, zonder dat de herkenbaarheid van die structuur verloren gaat.”

Binnen het structuralisme wordt een gebouw nooit als volledig “af” beschouwd; het biedt altijd ruimte voor uitbreiding. Dit principe leidt tot een ontwerpmethodiek waarin binnen- en buitenruimte als een geheel worden benaderd, in plaats van buiten naar binnen te ontwerpen. Hieruit ontstaat het concept van het gebouw als een kleine stad, waarin verschillende “straten” verbonden worden door “pleinen”. Dit is een van de kenmerkende ontwerpprincipes van Aldo van Eyck en vormt de basis voor zijn begrip van de “tussenruimte”. Een voorbeeld waarin dit principe duidelijk naar voren komt, is zijn iconische ontwerp voor het Burgerweeshuis in Amsterdam (Van den Biggelaar, 2015).

In een tijd waarin veel naoorlogse gebouwen onder druk staan vanwege verouderde functies en veranderende stedelijke behoeften, biedt Van Eyck's aanpak waardevolle inzichten in hoe deze gebouwen opnieuw betekenis kunnen krijgen zonder hun essentie te verliezen.

Zijn vormtaal is bijzonder relevant in het licht van hedendaagse architectonische trends zoals circulariteit, hergebruik van materialen en adaptieve ruimtelijke structuren. Waar moderne architectuur vaak gericht is op efficiënte, gestandaardiseerde

oplossingen, richt Van Eyck zich op ruimtelijke gelaagdheid en menselijke interactie. Zijn ontwerpprincipes, zoals het stimuleren van spontane ontmoetingen, het vervagen van grenzen tussen binnen en buiten en het creëren van intieme ruimten binnen een groter geheel, zijn niet alleen conceptueel inspirerend, maar bieden ook praktische strategieën voor herbestemming (Hertzberger et al., 1982).

Van Eyck's architectuur stimuleert op diverse manieren sociale interactie en ruimtelijke gelaagdheid. Door het strategisch plaatsen van open structuren en speelse elementen, zoals in zijn speeltuinen en het Burgerweeshuis, wist hij spontane ontmoetingen te faciliteren zonder deze op te leggen. Zijn ontwerpen vervagen bovendien de grenzen tussen binnen en buiten door overgangen subtiel vorm te geven en gebruikers vrij te laten in hun beweging door de ruimte. Daarnaast hanteert hij een ontwerpbenadering waarin intieme ruimten worden geïntegreerd binnen grotere gehelen, zodat architectuur zowel geborgenheid als openheid kan bieden (Van Heuvel, W.J., 1992). Deze principes zijn nog steeds van groot belang in hedendaagse herbestemmingsprojecten, waarin sociale interactie en ruimtelijke kwaliteit een cruciale rol spelen. Deze principes kunnen bijdragen aan het ontwerpen van inclusieve, adaptieve omgevingen waarin architectuur zich niet aanpast aan een vaststaand programma, maar meegroeit met de gebruikers ervan.

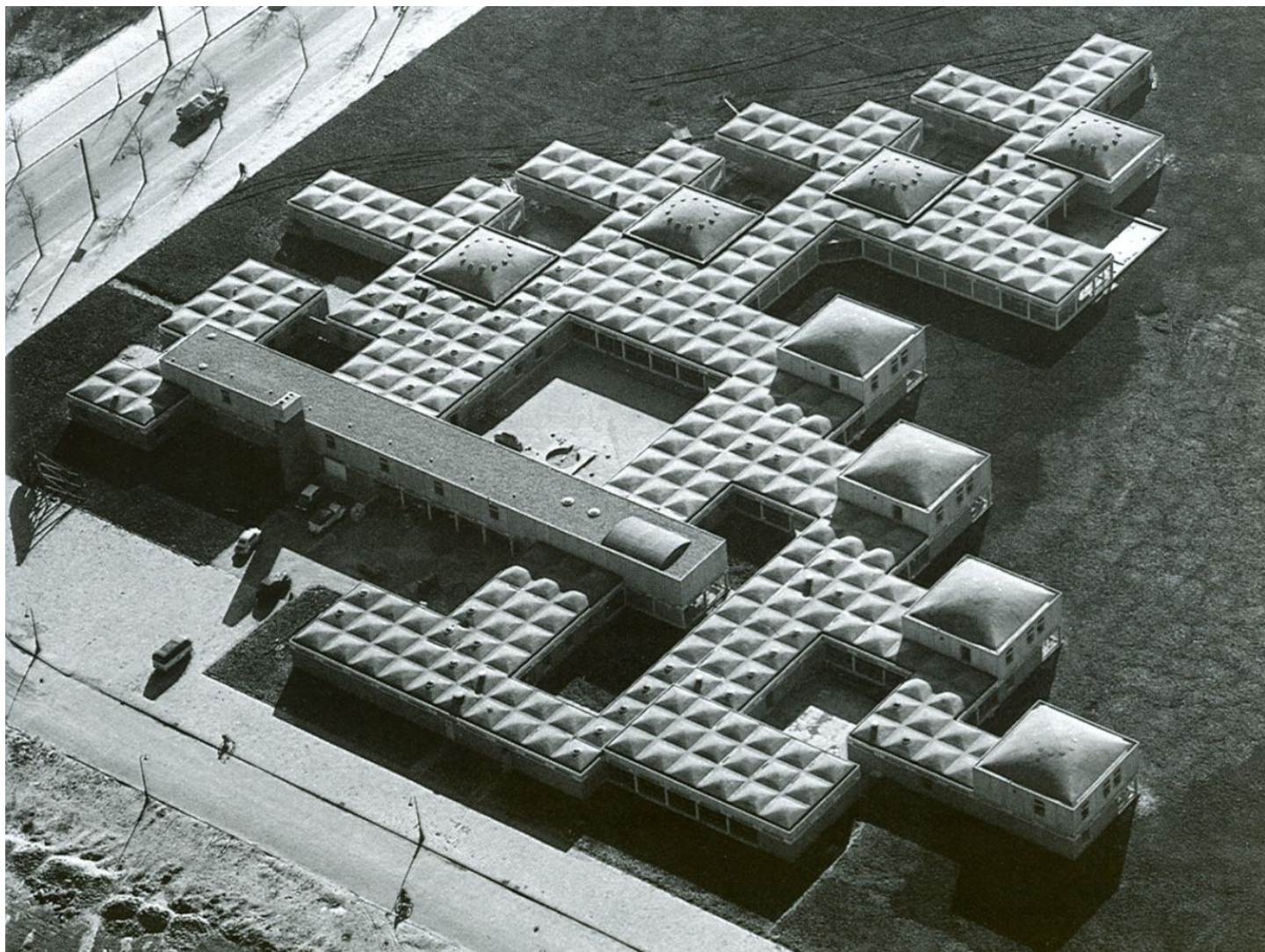
Daarnaast kenmerken specifieke vormelementen zijn architectuur en spelen deze een essentiële rol in hoe zijn gebouwen en openbare ruimten worden ervaren. Het gebruik van regenboogtinten in Van Eyck's architectuur was niet louter esthetisch, maar diende een bredere ontwerpfilosofie. In het Hubertushuis, een van zijn latere projecten, komt dit sterk naar voren. De gevel, opgebouwd uit regenboog kleuren, draagt bij aan de ritmiek en herkenbaarheid van het gebouw binnen zijn stedelijke context. Binnenin versterkt het dynamische kleurgebruik in de trappenhal de ruimtelijke ervaring en zorgt het voor een speelse en menselijke sfeer. Dit onderstreept hoe kleur in zijn ontwerpen een integraal onderdeel vormt van de beleving en sociale functie van de ruimte.

Bij herbestemming rijst dan ook de vraag hoe dergelijke kleurstrategieën behouden kunnen blijven of op eigentijdse wijze geherinterpreteerd kunnen worden, zonder dat de essentie van Van Eyck's vormtaal verloren gaat. Ook niveauverschillen, ritmische herhalingen van vormen en het gebruik van openingen als verbindingselementen tussen ruimtes zijn typerend voor zijn werk. Bij herbestemming van Van Eyck's projecten is het daarom van belang om deze ontwerpelementen niet te reduceren tot oppervlakkige details, maar ze te erkennen als fundamentele bouwstenen van zijn architectuur.

Voorgevel van het Hubertushuis in Amsterdam (Arcam, 2019).

*Maquette van het Burgerweeshuis in Amsterdam
(Amsterdam op de kaart, z.d.).*

Onderzoeksvraag

Binnen de hedendaagse architectuurpraktijk speelt herbestemming een steeds grotere rol, zeker wanneer het gaat om gebouwen met een sterke architectonische en maatschappelijke waarde. Aldo van Eyck staat bekend om zijn speelse vormtaal en ruimtelijke principes die sterk gericht zijn op menselijke interactie en sociale dynamiek. Echter, bij herbestemming ontstaat vaak de uitdaging om deze originele ontwerpprincipes te behouden, terwijl het gebouw of de ruimte moet worden aangepast aan nieuwe functionele en technische eisen. Dit roept de vraag op hoe de essentie van Van Eyck's werk kan worden vertaald naar een hedendaagse context zonder zijn kernwaarden te verliezen.

De centrale onderzoeksvraag in deze scriptie luidt daarom:

“Welke strategieën kunnen worden toegepast om de vormtaal en ruimtelijke principes van Aldo van Eyck te behouden en tegelijkertijd te herinterpreteren binnen een herbestemmingsproject, rekening houdend met functionele, technische en maatschappelijke uitdagingen?”

Met deze onderzoeksvraag zal de focus liggen op drie belangrijke onderwerpen:

- Vormtaal en ruimtelijke principes: Dit verwijst naar de kenmerkende elementen van Van Eyck's ontwerpen, zoals de humanistische benadering, de nadruk op tussenruimtes, het creëren van ontmoetingsplekken en de speelse interactie tussen gebruiker en ruimte.
- Herbestemming strategieën: Dit omvat verschillende methoden om bestaande gebouwen en publieke ruimtes een nieuwe functie te geven, variërend van subtiele interventies tot ingrijpende transformaties. De focus ligt op strategieën die niet alleen behoud beogen, maar ook een eigentijdse interpretatie mogelijk maken.
- Actualisatie en uitdagingen: Het herbestemmen van gebouwen brengt diverse uitdagingen met zich mee. Dit kan technische aanpassingen betreffen (zoals structurele aanpassingen en materiaalgebruik), maar ook veranderende maatschappelijke behoeften, regelgeving en duurzaamheidseisen.

Om deze onderzoeksvraag al ontwerpend te beantwoorden wordt er een methodologische aanpak gehanteerd. Dit zal bestaan uit een analyse van bestaande herbestemmingsprojecten waarin de vormtaal en ontwerpprincipes van Aldo van Eyck zijn vertaald naar een nieuwe context, alsook een diepgaande studie naar Van Eyck's werk, waarbij zijn ontwerpfilosofie en ruimtelijke strategieën worden onderzocht. Dit zal uiteindelijk leiden tot een ontwerpend onderzoek, waarbij de verworven inzichten worden toegepast op een concreet herbestemmingsproject: het gebouw van de Algemene Rekenkamer in Den Haag.

In dit ontwerpproject worden de strategieën getest en vertaald naar een eigentijds ontwerpvoorstel. Dit dient als een praktische casestudy waarin de balans tussen behoud en actualisatie van Van Eyck's principes wordt onderzocht en gevisualiseerd. De combinatie van theoretische analyse en ontwerpend onderzoek zorgt voor een integrale benadering, waarmee nieuwe inzichten kunnen worden verkregen over de herbestemming van architectonisch erfgoed.

Binnen dit ontwerpproject zal de focus liggen op het documentatiecentrum van De Algemene Rekenkamer. Dit is oorspronkelijk het hart van het gebouw en dient in de beginjaren als archief en bibliotheek waar papierwerk wordt opgeslagen. Door digitalisering raakt deze functie overbodig en in het huidige plan is voorgesteld om de ruimte in te richten met lockers. Echter, het documentatiecentrum vormt destijds de belangrijkste ontmoetingsplek binnen De Algemene Rekenkamer, een essentieel ontwerpelement binnen de architectonische taal van Aldo van Eyck.

Voor het ontwerpproject zal er uitgebreid onderzoek gedaan worden naar de noden en behoeften van de omwonenden van De Algemene Rekenkamer en zal er geanalyseerd worden welke nieuwe functie het beste past binnen het gebouw, met specifieke aandacht voor het documentatiecentrum. Dit centrale deel van het gebouw biedt een kans om de oorspronkelijke ontwerptaal en visie van Van Eyck te herstellen en in ere te houden, terwijl het tegelijkertijd wordt geactualiseerd naar hedendaagse behoeften.

De hoofdingang van het gebouw van De Algemene Rekenkamer in Den Haag (Het Cuypers Genootschap, 2021).

Het cirkelvormige documentatiecentrum vormt het hart van het gebouw (Hooijmans, L, 2009).

Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is het ontwikkelen van een richtlijnenkader voor de herbestemming van de Algemene Rekenkamer in Den Haag, het laatste ontwerp van Aldo van Eyck, met behoud en actualisatie van de karakteristieke vormtaal. De structuralistische architectuur vormt een belangrijk erfgoed binnen de moderne architectuur en wordt gekenmerkt door de speelse, menselijke schaal, en ruimtelijke gelaagdheid. Door veranderende maatschappelijke en functionele eisen ontstaat de noodzaak om dit gebouw te herbestemmen.

Onder deze veranderende eisen kunnen we het volgende verstaan:

- Maatschappelijke noden: we bouwen om functionele noden zoals wonen, werken en publieke voorzieningen te vervullen, maar architectuur biedt daarnaast ruimte voor creatieve vrijheid en autonomie in de vormgeving van de gebouwde omgeving.
- Betekeniswaarde: architectuur gaat verder dan functionaliteit; het beïnvloedt culturele identiteit, samenleven, esthetiek en erfgoed. De vraag is hoe al deze facetten kunnen worden vertaald naar concrete aspecten van kwaliteit.
- Duurzaamheid: duurzaamheid in architectuur gaat verder dan ecologische en materiële aspecten; het draait ook om de blijvende betekenis van gebouwen voor toekomstige generaties. Het is niet alleen een kwestie van overleven, maar van het creëren van erfgoed voor de toekomst (Heynen et al., 2021).

Dit onderzoek beoogt richtlijnen te formuleren die architecten en ontwerpers kunnen helpen bij het behoud van Van Eyck's ontwerptaal, terwijl ze inspelen op hedendaagse gebruiksbehoeften.

De architectuur van Aldo van Eyck heeft een diepgaande invloed gehad op de ontwikkeling van sociale en publieke ruimten in de twintigste eeuw. Van Eyck en zijn medeleden van Team 10 bekritiseren de functionalistische visie van het CIAM, die architectuur reduceert tot een strikt functioneel en technocratisch model. In plaats van deze benadering volledig te verwerpen, pleit Van Eyck voor een hervorming waarin architectuur wordt benaderd vanuit menselijke relaties en interacties, in plaats van louter functies. Hun kritiek richt zich op de monotone, modernistische "blokkendozenarchitectuur", die

volgens hen bijdraagt aan de vervreemding van de mens van zijn leefomgeving (Inghels, S.J., 2013).

Zijn ontwerpprincipes, zoals de integratie van binnen- en buitenruimten en het stimuleren van sociale interactie, blijven relevant. Veel van zijn gebouwen, alsook die van collega architect Herman Hertzberger, staan echter onder druk door functieverlies of veroudering, wat leidt tot vragen over hoe deze structuren op een duurzame manier kunnen worden aangepast. Een richtlijnenkader biedt houvast om de oorspronkelijke ontwerpqualiteiten te waarborgen binnen toekomstige herbestemmingen.

Bij de herbestemming van Van Eyck's gebouwen spelen meerdere uitdagingen. Enerzijds is er de wens om zijn vormtaal en ruimtelijke principes te behouden, anderzijds moeten gebouwen voldoen aan moderne normen op het gebied van duurzaamheid, toegankelijkheid en functionaliteit. Daarnaast is er de vraag hoe de sociale en culturele betekenis van zijn werk een plaats kan krijgen in een hedendaagse context.

Om het richtlijnenkader te ontwikkelen, wordt een combinatie van literatuuronderzoek, casestudies en ontwerpanalyse toegepast. Er zal gekeken worden naar bestaande herbestemmingsprojecten van Van Eyck's gebouwen en vergelijkbare voorbeelden binnen de architectuur. Deze analyse zal inzicht geven in succesvolle strategieën en valkuilen bij het herbestemmen van gebouwen met een sterke vormidentiteit.

Theoretisch kader

Vormtaal en ruimtelijke principes

Als we gaan kijken naar de carrière van Aldo van Eyck en de verschillende projecten die hij in die tijd heeft gerealiseerd zijn er een aantal kenmerkende aspecten van zijn vormtaal die zichtbaar worden. Ontwerpelementen die vaker in zijn projecten terug te zien zijn en waar hij duidelijk waarde aan hecht.

- Humanistische benadering: het bevorderen van menselijke interactie en het versterken van de gemeenschapszin. We zien sterk dat Van Eyck ontwerpt voor en door de mens, hij hecht waarde aan ruimtes waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en waar interactie kan ontstaan.

- Tussenruimtes: gangen, pleinen of passages voor ontmoeting en interactie. Dit sluit aan bij de humanistische benadering van zijn ontwerpen. Neem als voorbeeld de trappenhall in het Hubertushuis in Amsterdam. Een overgangsruiimte waar mensen elkaar tegenkomen.

- Structuralisme: de structuren geven de complexiteit van het menselijke leven weer. In de inleiding wordt ook al benoemd hoe Aldo van Eyck wordt gezien als de grondlegger van het structuralisme in de Nederlandse architectuur.

- Geometrische vormen en modulaire systemen: dit is vooral zichtbaar in de eerste ontwerpen van Van Eyck, de speeltuinen van Amsterdam. Hier past hij archetypen toe, eenvoudige vormen, waarmee hij de fantasie van het kind wil stimuleren.

Al deze ontwerpkenmerken van Van Eyck maken zijn ontwerpen tot participatieve ruimtes. Een ruimte moet zich kunnen aanpassen aan de behoeften van de gebruikers. De ruimtes die Van Eyck ontwerpt zijn niet gericht op een specifieke functie, hij hecht waarde aan hoe een ruimte door de tijd kan veranderen aan de hand van de noden en behoeften van de gebruiker.

De vormtaal en ruimtelijke principes van Aldo van Eyck bieden een waardevolle benadering voor het herbestemmen van gebouwen en publieke ruimtes. Zijn ontwerpen zijn sterk geworteld in menselijke interactie, flexibiliteit en de relatie tussen architectuur en haar gebruikers. In het kader van herbestemming is juist deze benadering relevant,

omdat bestaande gebouwen vaak nieuwe functies moeten accommoderen zonder hun oorspronkelijke kwaliteiten te verliezen.

Door de vormtaal en principes van Van Eyck te analyseren en te vertalen naar een herbestemmingscontext, ontstaat een methodiek die niet alleen erfgoed behoudt, maar ook actualiseert en nieuw leven inblaast. In de volgende secties worden de eerder genoemde kenmerken van zijn ontwerptaal verder onderzocht, met als doel deze te koppelen aan strategieën voor herbestemming.

Humanistische benadering

Aldo en Hannie van Eyck hebben in hun leven samen veel bijzondere reizen gemaakt naar niet-Westerse landen. Hierbij gingen ze op zoek naar hoe we het beste konden bouwen in authentieke relatie tot mensen, cultuur en land. Dit is tevens een reactie op de monocultuur die is ontstaan binnen de architectuur na de Tweede Wereldoorlog. De Van Eyck's willen een architectuur creëren die is gebaseerd op een rijker en inclusiever begrip van cultuur. Een die verder gaat dan dat van de Westerse wereld, Noord-Afrikaanse architectuur heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld en met name de Kasbah (Het Nieuwe Instituut, 2024).

In het ontwerp voor het Burgerweeshuis in Amsterdam zien we het concept van de Kasbah goed vertaald worden. Het is opgebouwd uit talloze binnen- en buitenruimtes die in een complexe orde met elkaar verbonden zijn en haast onmerkbaar in elkaar overlopen. Een Kasbah is datgene dat kan verwijzen naar een ommuurde stad, wat lijkt op stadsmuren, de ommuurde stad is hetgene dat Van Eyck wilt bereiken met zijn ontwerpen. (Haan, L, z.d.). Hij streeft naar het gebouw als stad waarin verschillende "straten" verbonden worden door middel van "pleinen".

Piet Blom, een voormalig student van Aldo van Eyck, realiseert in 1973 een architecturaal project dat tevens geïnspireerd is op deze Noord-Afrikaanse architectuur. De Kasbah is een compilatie van paalwoningen gesitueerd in Hengelo (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, 2024). Op deze manier wordt ook zichtbaar welke invloed de ontwerpkenmerken van Van Eyck hebben op zijn studenten.

Het Burgerweeshuis oogt vanuit vogelvlucht perspectief als een kasbah met diagonale lijnen door middel van de grote koepels (Gundlach, J, z.d.).

Kasbah Ait Ben Haddou in Marokko, een ommuurde stad met een aaneenschakeling van gebouwen (Unesco, z.d.).

In dit project manifesteert humanistische benadering zich in de wijze waarop de ruimten op elkaar aansluiten en tegelijkertijd op diverse manieren kunnen worden geïnterpreteerd. De kracht van het ontwerp ligt in de onderlinge samenhang van de modules, die zowel de esthetische kwaliteit als de eenheid van het gebouw versterken (Berre, N., 2015). Humanisme speelt voor Van Eyck een cruciale rol, aangezien hij grote waarde hecht aan de relatie tussen mens en ruimte. Zijn ontwerpdoel is het creëren van samenhang en ruimtelijke structuren die direct aansluiten bij de menselijke maat.

Een andere manier waarop deze humanistische benadering binnen zijn ontwerpen tot uiting komt, is het gebruik van repeterende modules en schaalbare structuren. Dit principe is goed zichtbaar in de Amsterdamse speeltuinen die Van Eyck heeft ontworpen. De door hem bedachte speeltoestellen, zoals klimbogen, koepels, duikelrekken en trechters, zijn erop gericht de verbeeldingskracht van kinderen te stimuleren. Deze elementen zijn niet beperkt tot één enkele functie, maar bieden verschillende gebruiksmogelijkheden, zoals een ontmoetingsplek, uitkijkpost of speelhut (Van den Bergen, M., 2002). Bovendien dienen deze modulaire elementen niet alleen als speelelementen, maar ook als plekken voor sociale interactie; de betonnen pilaren functioneren bijvoorbeeld als stapstenen, zitelementen of tafels. Terwijl kinderen hun creativiteit de vrije loop laten, creëren deze speeltuinen tegelijkertijd een ontmoetingsruimte voor ouders.

Speeltuin van Aldo van Eyck in de H  lene Swarthstraat (Stadsarchief Amsterdam, 1964).

De modulaire structuren in het werk van Aldo van Eyck bieden waardevolle aanknopingspunten voor herbestemmingsprojecten, vooral omdat ze flexibiliteit en aanpasbaarheid mogelijk maken zonder de essentie van een gebouw te verliezen. Zijn ontwerpen zijn opgebouwd uit herhalende modules, waardoor ze eenvoudig opnieuw geconfigureerd kunnen worden om aan veranderende functies en behoeften te voldoen. Dit is van bijzonder belang bij herbestemming, waar de uitdaging vaak ligt in het vinden van een balans tussen behoud en transformatie.

Een van de belangrijkste voordelen van deze humanistische ontwerpvisie van Van Eyck binnen herbestemming is dat de ruimtes dynamisch en multifunctioneel zijn. In plaats van rigide indelingen te hanteren, creëert Van Eyck gebouwen waarin gebruikers zelf invloed hebben op de manier waarop ruimtes worden ervaren en benut. Dit principe kan bijdragen aan herbestemming strategieën waarin bestaande structuren niet alleen behouden blijven, maar ook een nieuwe laag van betekenis krijgen. Door flexibel om te gaan met modulaire elementen kunnen ruimtes opnieuw worden ingedeeld of uitgebreid zonder ingrijpende structurele aanpassingen, waardoor de oorspronkelijke architectonische kwaliteit intact blijft. Daarnaast sluit deze aanpak goed aan bij duurzame herbestemming. Door gebruik te maken van bestaande structuren en deze op een modulaire manier aan te passen, wordt onnodige sloop en verspilling van materialen voorkomen. Dit past binnen hedendaagse duurzaamheidsdoelstellingen waarin circulaire architectuur en adaptief hergebruik steeds belangrijker worden.

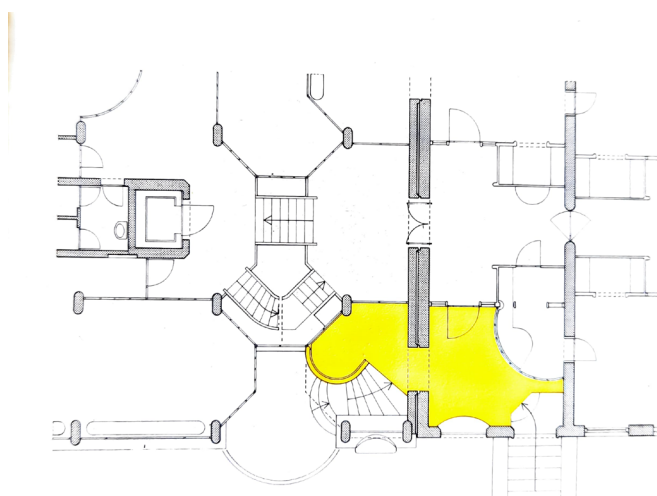
Een uitdaging binnen de herbestemming van modulaire gebouwen is echter dat de oorspronkelijke samenhang en ritmiek van de modules behouden moet blijven, zelfs wanneer de functies van de ruimtes veranderen. Bij een ingreep in een Van Eyck-gebouw is het daarom van belang om de ruimtelijke logica en de interactie tussen modules te respecteren, zodat de oorspronkelijke ontwerpprincipes niet verloren gaan.

Door Van Eyck's humanistische principes te integreren in een hedendaagse herbestemmingsstrategie, ontstaat een ontwerpaanpak die niet alleen erfgoed waardeert, maar ook inspeelt op veranderende ruimtelijke en maatschappelijke behoeften. Zijn visie op architectuur als een dynamisch en interactief systeem biedt daarmee handvatten voor een toekomstgerichte en betekenisvolle transformatie van bestaande gebouwen.

Tussenruimtes

Tijdens de CIAM-bijeenkomst in Aix-en-Provence in 1953 introduceren Alison en Peter Smithson het concept van de "drempel". Hiermee beschrijven zij een overgangszone tussen het private interieur en de publieke buitenruimte. Zes jaar later, in 1959, refereert Aldo van Eyck aan dit concept tijdens de laatste CIAM-bijeenkomst in Otterlo. Hij ontwikkelt het idee verder tot een fundamenteel architectonisch principe, waarin de "drempel", of het "tussenin", fungeert als een cruciaal element van architectuur: een symbool voor wat architectuur zou moeten zijn en bereiken (Sack, 2024).

Een heldere toepassing van dit concept is zichtbaar in het ontwerp van het Hubertushuis aan de Plantage Middenlaan 31-35 in Amsterdam. Dit complex, bestaande uit drie panden, vormt een

Het geel gearceerde gebied toont de "tussenruimte" die de bezoeker betreedt voordat zij het gebouw binnen gaat. De opening bevindt zich in de oorspronkelijke wand van Plantage Middenlaan 33 (Scan uit 'Aldo van Eyck', Hertzberger et al., 1982).

samenhangend ontwerp, ook bekend als het Moederhuis. De voordeur van het Hubertushuis is vier meter teruggeplaatst ten opzichte van de gevel, waardoor een overdekt portiek ontstaat achter de rooilijn. Dit portiek maakt deel uit van het nieuwe gedeelte, nummer 31, terwijl de daadwerkelijke toegang tot het gehele pand in de gevel van het bestaande gebouw, nummer 33, is verwerkt. Hierdoor ontstaat een dialoog tussen oud en nieuw, waarbij de tussenruimte een functionele en symbolische brug vormt. Dit principe is eveneens terug te vinden in de centrale hal van het gebouw, waar de hoofdtrappen zich in het nieuwe gedeelte bevinden, terwijl de circulatieruimtes in het bestaande deel zijn gesitueerd. Van Eyck omschrijft dit als volgt: *"Zo zijn beide gedeelten, oud en nieuw, als het ware door een lus aan de Middenlaan geregen."* (Hertzberger et al., 1982).

De tussenruimtes spelen een sleutelrol in de architectuur van Van Eyck, niet alleen als fysieke overgangen, maar ook als plekken waar sociale interactie en ruimtelijke ervaring samenkomen. Dit concept is direct verbonden met wat Van Eyck aanduidt als het "tweelingfenomeen". Deze ruimten, die zich op de grens bevinden tussen binnen en buiten, publiek en privaat, of tussen verschillende functies binnen een gebouw, zijn essentieel voor hoe een gebouw wordt beleefd en gebruikt. De overgangsruidtes of "drempels" fungeren als verbindende elementen tussen gebieden met contrasterende kenmerken. Van Eyck beschrijft deze karakteristieken als complementaire eigenschappen die, wanneer harmonieus samengebracht, optimaal tot hun recht komen (Inghels, 2013).

Dergelijke tussenruimtes maken toevallige ontmoetingen mogelijk, zorgen voor een geleidelijke overgang tussen sferen en versterken een gevoel van inclusiviteit en verbondenheid. Het concept "tussenin" krijgt zo een sociaal-ruimtelijke en sociaal-psychologische betekenis, waarbij ruimte wordt ervaren als een plaats van menselijke interactie. De tussenruimte wordt een "tussenplaats": een locatie waar mensen elkaar ontmoeten, maar ook waar een individu zich verhoudt tot zijn directe ruimtelijke omgeving en een gevoel van thuis-zijn ervaart. Door deze ruimtelijke verinnerlijking krijgt de architectuur van Van Eyck een humanistische dimensie, die

Ingangportiek van het Hubertushuis in Amsterdam, zichtbaar is de opening in de originele buitenmuur (Redactie Amsterdam op de kaart, z.d.).

aansluit bij het menselijk bestaan in ruimte en tijd, inclusief de sociale aspecten ervan (Sack, 2024).

Het tweelingfenomeen is nadrukkelijk aanwezig in het ontwerp van het Sonsbeekpaviljoen in Arnhem. Dit paviljoen, gerealiseerd in 1966 voor een tijdelijke tentoonstelling van beeldhouwwerken, krijgt in 2006 een herbouw en biedt sindsdien opnieuw een tastbare ervaring van Van Eyck's ruimtelijke principes (Vollaard, 2006). Het ontwerp kenmerkt zich door parallelle, ruwe muren die als straten fungeren, afgewisseld met welvingen, uithollingen, verschuivingen en verdraaiingen. Deze variaties creëren een continu wisselend perspectief, waarbij ruimtes zich openen en sluiten en elke plek in het paviljoen een unieke beleving biedt (Hertzberger et al., 1982).

Hier wordt duidelijk hoe Van Eyck contrasten niet als tegenstellingen ziet, maar als complementaire krachten die elkaar versterken. De interactie tussen open en gesloten ruimtes, lineaire en gebogen vormen en de wisselwerking tussen binnen en buiten illustreren hoe ruimtelijke composities dynamische relaties kunnen faciliteren.

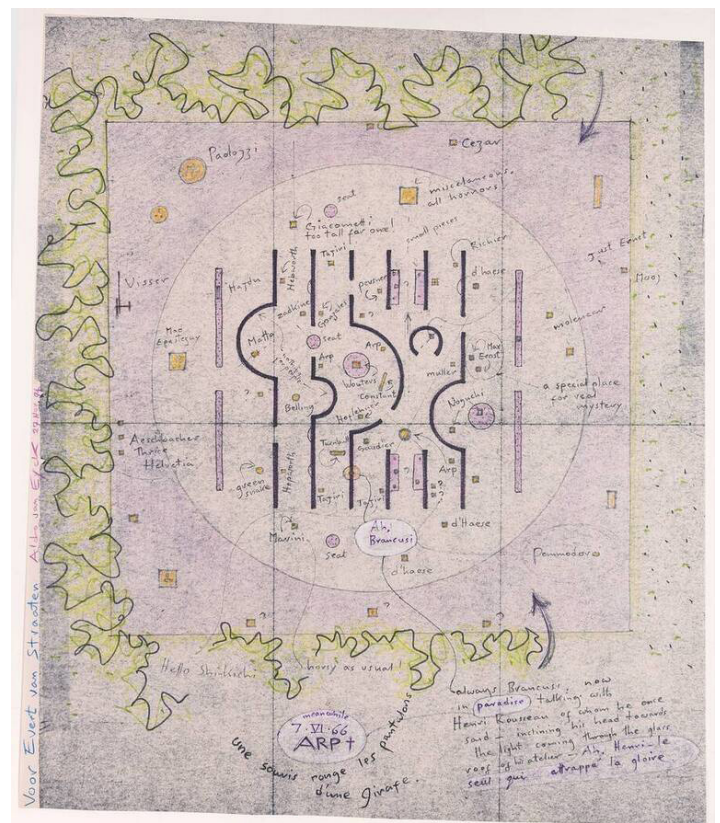
Het concept van de "tussenruimte" vindt zijn oorsprong in deze tweelingfenomenen. Dit "tussen" markeert het moment waarop interactie tussen tegengestelde ruimten plaatsvindt en geeft concreet vorm aan de relatie tussen gebieden met uiteenlopende eigenschappen. Op deze manier krijgt het de functie van een "substantiële plaats" waarin contrasten elkaar niet opheffen, maar juist versterken (Strauven, 1987).

Van Eyck's doel is om met deze "tussenplaatsen" ruimtes te creëren die interactie en ontmoeting faciliteren, plekken waar een dialoog kan ontstaan voordat men zijn weg vervolgt. De "tussenruimte" functioneert dan ook als een instrument om sociale relaties te bevorderen en architectuur te verbinden met menselijke ervaring (Strauven, 1994).

Door de nadruk te leggen op de relaties tussen ruimtelijke componenten en de activiteiten die erin plaatsvinden, verkrijgen de ontworpen ruimtes een gelaagde betekenis (Inghels, 2013). Van Eyck's ontwerpen stimuleren sociale interactie binnen

gebouwen en vermijden een rigide functionele indeling, waardoor ruimtes flexibel en veelzijdig blijven. Dit dynamische karakter draagt bij aan de blijvende relevantie van zijn werk.

De principes van de tussenruimte en het tweelingfenomeen blijven krachtig overeind in de architectuur van Van Eyck. De ontmoeting tussen personen in gangen en overgangsruidtes draagt bij aan een levendige en inclusieve sfeer. Dit maakt zijn benadering bijzonder relevant voor hedendaagse vraagstukken over herbestemming en de sociale rol van architectuur.

Een originele schets van Aldo van Eyck met zijn ontwerp voor het Sonsbeek Paviljoen in Arnhem (Kröller-Müller museum, 2025).

Structuralisme

Zoals eerder in deze scriptie is besproken, wordt Aldo van Eyck beschouwd als een sleutelfiguur in de ontwikkeling van het structuralisme binnen de Nederlandse architectuur. Deze stroming ontstaat in de jaren 1950 en 1960 als reactie op het strikte functionalisme van het modernisme. Van Eyck benadert architectuur niet als een puur technische discipline, maar als een medium om menselijke interactie te stimuleren. Hij pleit voor een ontwerpmethode waarin ruimtes niet worden gereduceerd tot statische en op zichzelf staande entiteiten, maar eerder als flexibele structuren die zich kunnen aanpassen aan de sociale dynamiek van hun gebruikers.

Een van de meest toonaangevende voorbeelden van deze benadering is het Burgerweeshuis in Amsterdam, dat wordt beschouwd als een van de eerste en belangrijkste werken binnen het structuralisme in Nederland. Dit gebouw vormt een architectonische reactie op het naoorlogse functionalisme en is qua opzet geïnspireerd op de structuur van een stad. Na de entree betreedt men een binnenstraat, waaraan acht woongroepen zijn gelegen. Dit straatachtige karakter wordt versterkt door het gebruik van schoon metselwerk en door zichtlijnen naar de omliggende bouwdelen, patio's en de omgeving (Van Heuvel, 1992). Van Eyck verwoordt dit zelf als volgt:

“Terwijl alle ruimten onafhankelijk van hun functie en overspanning zich voegen binnen de mogelijkheden van een bouworde, kreeg ieder een eigen specifieke betekenis door zijn plaats, bestemming, volgorde, nadere behandeling; door hun betrekking tot elkaar, het geheel en de inhoud van de situatie.”

Binnen dit bouwsysteem worden functies niet strikt gedefinieerd, maar eerder op een begrijpelijke en samenhangende manier benaderd. Hierdoor ontstaat een gelaagd geheel waarin de overgang van gemeenschappelijke ruimten naar meer private vertrekken vloeiend verloopt (Van Heuvel, 1992).

Een ander, minder bekend, project dat Van Eyck's visie op het structuralisme illustreert, is de Kapel voor “Kerk en Wereld” in Driebergen, ook wel bekend als “The Wheels of Heaven”. Hoewel deze kapel nooit werd gerealiseerd, laat het ontwerp een andere interpretatie van structuralistische principes zien. In plaats van de modulaire, grid-gebaseerde opzet van het Burgerweeshuis, bestaat de kapel uit een centrale overgangsruimte met vier ronde, onderling verbonden ruimten. Dit ontwerp kenmerkt zich door een vrij interpreteerbaar maatsysteem, waarbij de verhoudingen tussen de ronde ruimten een diagonaliteit creëren die de meervoudige gebruiksmogelijkheden van de ruimte versterkt (Van Heuvel, 1992).

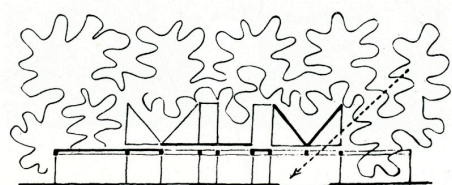
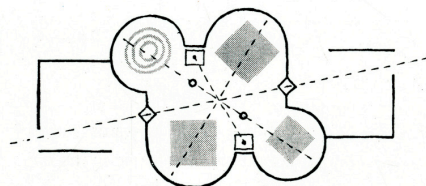
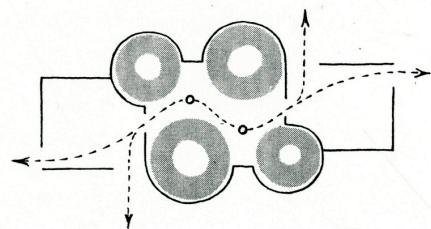
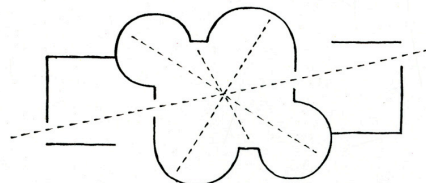
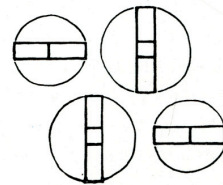
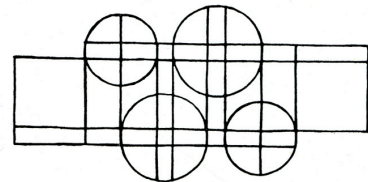
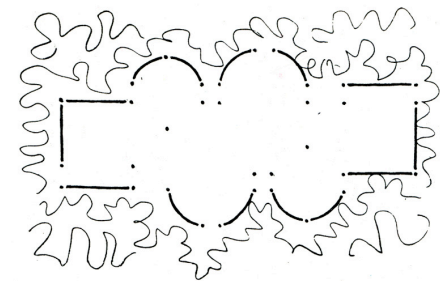
Naast deze projecten zijn er nog verschillende andere ontwerpen van Van Eyck die een structurele ontwerpmethodiek weerspiegelen. Voorbeelden hiervan zijn de vrijstaande woning in Retie, ontworpen in opdracht van G.J. Visser, het Hubertushuis in Amsterdam en het facilitair gebouw en kantoor van Estec in Noordwijk. De invloed van het structuralisme in Van Eyck's werk reikt echter verder dan zijn gerealiseerde gebouwen. Hij speelt ook een belangrijke rol in de theoretische onderbouwing van de stroming. In zijn geschriften en lezingen uit hij kritiek op het modernisme, die hij als afstandelijk en onpersoonlijk beschouwt. In plaats daarvan pleit hij voor een architectuur dat de menselijke maat als uitgangspunt

Foto vanaf het dak van het Burgerweeshuis, zichtbaar zijn de koepels van aaneengesloten ruimtes (Van Bilsen, J, 1960).

neemt. Zijn concepten van het tweelingfenomeen en de "in-between" ruimte sluiten nauw aan bij het structuralistische gedachtegoed en hebben een blijvende invloed uitgeoefend op generaties architecten na hem (Del Río, 2020).

Door zijn nadruk op ruimtelijke relaties, modulariteit en sociale interactie heeft Aldo van Eyck niet alleen bijgedragen aan de theoretische basis van het structuralisme, maar het ook concreet vormgegeven in zijn ontwerpen. Zijn gebouwen blijven relevant als inspirerende voorbeelden van een architectuur die niet wordt gedicteerd door rigide systemen, maar ruimte biedt voor ontmoeting, spel en betekenisvolle menselijke interacties.

Schetsen waarin Van Eyck het concept van "The Wheels of Heaven" benadrukt (Griffioen, R, 2024).

Geometrische vormen

Voor Aldo van Eyck is architectuur geen verzameling van op zichzelf staande objecten, maar een systeem van onderlinge relaties waarin de mens een centrale rol speelt. Een belangrijk uitgangspunt in zijn ontwerpmethodiek is het gebruik van geometrische archetypen: eenvoudige, universele vormen zoals cirkels en vierkanten. Hij beschouwt deze vormen als tijdloos en diep geworteld in de menselijke perceptie, waardoor ze een instinctieve stimulans vormen voor interactie en beweging.

Dit concept komt het duidelijkst naar voren in zijn speeltuinen, die hij vanaf 1947 in Amsterdam ontwikkelt (Stevens, 2013). In tegenstelling tot conventionele speeltoestellen, die vaak een vaste en beperkende functie hebben, ontwerpt Van Eyck elementen die flexibel zijn in gebruik en open staan voor interpretatie. Hij maakt gebruik van eenvoudige geometrische vormen, zoals ronde zandbakken, gebogen klimrekken en symmetrische betonnen stapstenen, zodat kinderen de vrijheid krijgen om hun eigen spelregels te bedenken en hun verbeeldingskracht te gebruiken.

Deze speeltuinen worden vaak gerealiseerd op braakliggende terreinen of vergeten plekken in de stad. Van Eyck beschrijft deze locaties als volgt: *“Overtollige of vergeten plekken, onbeduidende stukjes stoffig gras, maar ook lege percelen waar huizen stonden die hadden toebehoord aan mensen die tijdens de oorlog waren gedeporteerd.”*

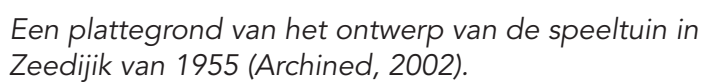
In de jaren vijftig ondergaan dergelijke plekken een transformatie: door de aanleg van openbare speelplaatsen worden deze desolate gebieden nieuw leven ingeblazen (Stevens, 2013). Een treffend voorbeeld hiervan is de speeltuin aan de westzijde van de Zeedijk in Amsterdam. Dit terrein, waar voorheen de huizen 110 tot en met 114 hebben gestaan, blijft na de oorlog lange tijd ongebruikt. In 1955 wordt hier een speeltuin volgens Van Eyck's ontwerp gerealiseerd. De opzet van deze speeltuin volgt het vaste repertoire van de architect, dat hij sinds 1947 toepast, met elementen zoals een betonnen zandbak, enkele aluminium klimrekken en springstenen. Helaas zijn veel van Van Eyck's speeltuinen, waaronder deze aan de Zeedijk, in de loop der tijd verdwenen. Slechts een klein

aantal van de meer dan 700 door hem ontworpen speeltuinen zijn bewaard gebleven (Stevens, 2013). Van Eyck merkte hierover op: *“Het is in ieder geval duidelijk geworden dat een stedelijk ingrediënt dat zo kwetsbaar is als speelplaatsen niet kan overleven zonder constante aandacht en speciale zorg.”*

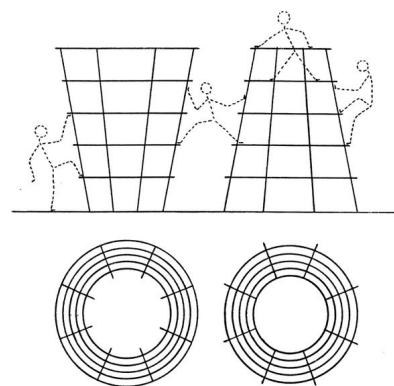
Hoewel veel van zijn speeltuinen niet meer fysiek te bezoeken zijn, is er uitgebreid over zijn werk gepubliceerd en gedocumenteerd. Deze geschriften spelen een essentiële rol in de manier waarop zijn oeuvre vandaag de dag wordt geanalyseerd en gewaardeerd. De manier waarop Van Eyck speelelementen ontwerpt, blijft een bepalend kenmerk van zijn architectonische benadering.

Zijn speeltuinen kunnen worden beschouwd als experimenten in niet-hiërarchische composities. Door de strategische plaatsing van verschillende elementen, waaronder zitbanken, bomen en hagen, en het gebruik van verschillende kleuren bestrating, worden de lichte metalen duikelrekken net zo prominent en betekenisvol als de grote betonnen zandbakken, waarvan de afgeronde vormen een zachte en uitnodigende uitstraling hebben.

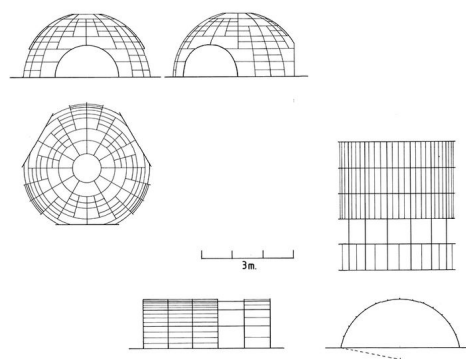
De speeltoestellen zelf, zoals de duikelrekken, de klimboog, de klimkoepel en de klimtrechter, worden door Van Eyck persoonlijk ontworpen en getest door zijn eigen kinderen. Voor hem vormt het ontwerp van de speelelementen een integraal onderdeel van het ontwerpproces. Hij ziet ze niet als opzichzelfstaande objecten, maar als middelen om de verbeeldingskracht en het spel van kinderen te stimuleren (Van den Bergen, M, 2002).

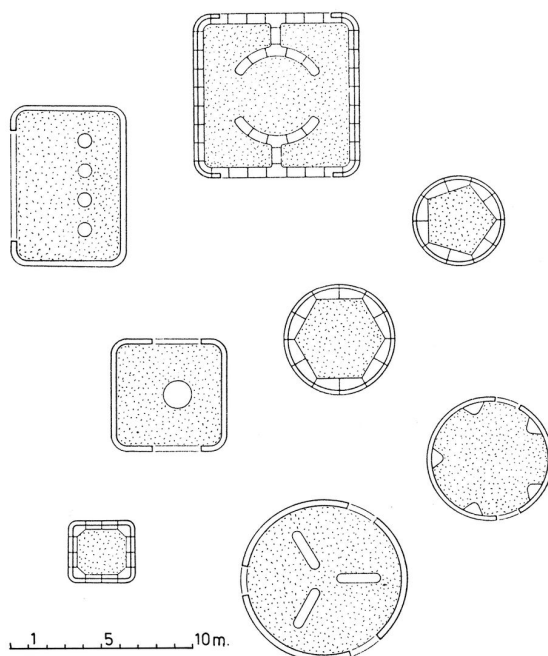
Deze archetypen worden door van Eyck niet alleen in de speeltuinontwerpen toegepast, naarmate zijn carrière vordert zien we hoe hij deze elementen blijft toepassen tot zelfs in zijn eigen woning. Het appartement waar Aldo van Eyck heeft gewoond is volgens eenvoudige principes ingedeeld. Wat het meeste in het oog springt is de centrale cirkelvormige constructie die rond de kachel is geplaatst. Door het toevoegen van een rechte houten plank fungeert het geheel ineens als centrale zitplek in de ruimte. Het metalen onderstel doet sterk denken aan de speelelementen van Aldo zijn speeltuinontwerpen.

Van Eyck's toepassing van modulaire structuren in zijn speeltuinen sluit aan bij zijn bredere architectonische visie. Door eenvoudige geometrische eenheden op een doordachte manier te herhalen en te combineren, creëert hij een ruimtelijke omgeving die niet statisch is, maar kan worden aangepast en uitgebreid. Dit idee zien we bijvoorbeeld terug in het Burgerweeshuis in Amsterdam (1960), waar een grid van vierkante modules een flexibele en speelse compositie vormt, net zoals in zijn speeltuinen.

Door het gebruik van geometrische archetypen weet Aldo van Eyck een balans te vinden tussen orde en vrijheid, tussen structuur en speelsheid. Zijn ontwerpen zijn niet alleen functioneel, maar dragen ook een diepere betekenis in zich, ze creëren een omgeving waarin de mens centraal staat en waarin ruimte is voor spontane ontmoetingen en exploratie. Dit maakt zijn werk nog altijd relevant binnen hedendaagse discussies over architectuur en publieke ruimte.

Zandbakken, klimtrechters en klimbogen naar ontwerp van Aldo van Eyck (Archief Aldo + Hannie van Eyck Foundation, 2025).

Appartement van Aldo van Eyck (Archief Aldo + Hannie van Eyck Foundation, 2025).

Al deze ontwerpkenmerken, de humanistische benadering, de tussenruimtes en de toepassing van archetypen, maken de ontwerpen van Van Eyck tot participatieve ruimtes. Dit benadrukt ruimtes die ontworpen zijn om actieve betrokkenheid en interactie van gebruikers te stimuleren. Van Eyck ontwerpt zijn gebouwen en openbare ruimtes niet als statische composities, maar als plekken waar mensen een rol spelen in de betekenis en het gebruik van de ruimte. Zijn architectuur moedigt aan tot deelname, ontmoeting en spel, waarbij gebruikers invloed hebben op hoe de ruimte functioneert.

Hij houdt hierbij rekening met flexibiliteit en een open interpretatie. Ruimten en structuren in zijn ontwerpen zijn niet rigide vastgelegd, maar laten ruimte voor verschillende interpretaties en gebruiksmogelijkheden. Dit principe is duidelijk zichtbaar in zijn speeltuinen in Amsterdam, waar hij eenvoudige elementen zoals zandbakken, stapstenen en klimrekken ontwerpt die op verschillende manieren gebruikt kunnen worden.

Ook benadrukt dit zijn niet-hiërarchische composities. In tegenstelling tot traditionele architectuur met vaste routes en functies, organiseert Van Eyck zijn ruimten vaak volgens een grid of organisch patroon, zodat gebruikers zich vrij kunnen bewegen en nieuwe interacties ontstaan.

Zoals omschreven kenmerkt Van Eyck zich ook door de ruimtelijke overgangszones. Van Eyck ontwerpt veel "tussenruimtes" die niet volledig privé of publiek zijn, maar een overgang vormen. Denk aan het portiek van het Hubertushuis, dat een overdekte, uitnodigende tussenruimte creëert waar men zich geleidelijk verplaatst van de buitenwereld naar het interieur.

Tegelijkertijd houdt hij hierbij rekening met sociale interactie en de menselijke maat. Zijn ontwerpen bevorderen ontmoeting en sociale cohesie, bijvoorbeeld door centrale binnenstraten in gebouwen (zoals het Burgerweeshuis in Amsterdam) die functioneren als gemeenschappelijke plekken waar mensen elkaar tegenkomen. Ook in het Sonsbeekpaviljoen zijn de circulatieroutes zo ontworpen dat bezoekers zich bewust worden van de ruimtelijke relaties en interactie met elkaar.

Van Eyck geloofde dat architectuur een sociaal instrument was en ontwerpt ruimten waarin mensen actief deelnemen aan hun omgeving. Zijn participatieve aanpak blijft relevant in hedendaagse vraagstukken rond inclusieve en flexibele architectuur.

Herbestemming strategieën

Herbestemming is een essentieel thema binnen de hedendaagse architectuur, waarbij bestaande gebouwen een nieuwe functie krijgen om ze te behouden voor de toekomst. Door veranderende maatschappelijke, economische en ecologische omstandigheden neemt de behoefte aan herbestemming toe. In plaats van volledige sloop en nieuwbouw wordt gezocht naar manieren om bestaande structuren aan te passen, met respect voor hun oorspronkelijke kwaliteiten en culturele waarde.

Binnen de herbestemming van architectuur spelen verschillende strategieën een rol, variërend van minimale interventies tot ingrijpende transformaties. Deze strategieën hebben niet alleen betrekking op het fysieke behoud van een gebouw, maar ook op de wijze waarop het nieuwe programma in dialoog treedt met de oorspronkelijke architectonische principes. Dit is met name relevant bij het werk van Aldo van Eyck, wiens ontwerpen sterk geworteld zijn in menselijke interactie en ruimtelijke beleving.

Dit hoofdstuk verkent de theoretische kaders van herbestemming en onderzoekt welke strategieën effectief kunnen worden toegepast op gebouwen binnen de structuralistische architectuur. Daarbij ligt de focus op de volgende drie benaderingen binnen herbestemming:

Behoud en adaptatie: een minimale interventie waarbij de historische identiteit behouden blijft.
Transformatie: ruimtelijke aanpassingen waarbij een nieuwe functie wordt gerealiseerd.
Hybride strategieën: een combinatie van behoud en transformatie van een ruimte of gebouw.

Binnen elk van deze benaderingen zal een relevante case studie besproken en geanalyseerd worden om te ondervinden welk effect de herbestemming heeft gehad op het gebouw en of dit uiteindelijk als positief of negatief wordt ervaren.

Vanuit dit onderzoek kunnen de eerste relevante herbestemming strategieën worden geanalyseerd. Ook kan er worden nagegaan hoe deze strategieën toegepast kunnen worden binnen het project van de Algemene Rekenkamer in Den Haag.

Behoud en adaptatie

Behoud en adaptatie vormt een van de meest terughoudende herbestemming strategieën, waarbij de essentie van een gebouw behouden blijft, terwijl het wordt aangepast aan nieuwe functionele eisen. Deze benadering richt zich op minimale ingrepen om het bestaande architectonische karakter te respecteren, terwijl subtiele toevoegingen of aanpassingen zorgen voor een verbeterde bruikbaarheid. Dit is vooral van belang bij gebouwen met een sterke culturele, historische of architectonische waarde, zoals het werk van Aldo van Eyck.

Van Eyck's ontwerpen kenmerken zich door hun doordachte ruimtelijke composities en de nadruk op menselijke interactie. Een herbestemming binnen de strategie van behoud en adaptatie zou betekenen dat deze kwaliteiten worden gekoesterd, terwijl het gebouw wordt aangepast aan hedendaagse gebruikerseisen. Dit vraagt om een zorgvuldige balans tussen het behouden van originele ontwerpelementen en het implementeren van nieuwe functies zonder de ruimtelijke identiteit aan te tasten.

Hoewel er bij behoud en adaptatie waarschijnlijk weinig ingrijpende veranderingen toegepast zullen worden aan het gebouw, betekent dit niet dat deze klus snel geklaard is. Om een gebouw echt goed te begrijpen en op de juiste manier te kunnen herbestemmen is het belangrijk dat er een goed onderzoek aan vooraf gaat. Welke geschiedenis draagt het gebouw? Welke verhalen zijn relevant? Hoe functioneert het gebouw nu en hoe kan het verbeterd worden? Om een gebouw tot in de kern te leren kennen is het belangrijk om de zogenaamde "genius loci" te begrijpen. Bie Plevoets en Koenraad van Cleempoel schrijven over dit onderwerp in hun boek *Adaptive Reuse of the Built Heritage. Concepts and cases of an emerging discipline* (2019). Wat betreft de definitie van "genius loci" schrijven ze het volgende:

"Het concept van genius loci, of "geest van de plaats", vindt zijn oorsprong in de Romeinse religie: niet alleen personen hadden een genius, een soort beschermgeest die hen door het leven begeleidde en hun karakter en essentie bepaalde, maar ook plaatsen zoals gebouwen, steden of landschappen. De actieve verering van de genius loci, vaak

gevisualiseerd als een slang, vond plaats bij huisjes of aan de stadspoorten, wat duidelijk de belangrijke relatie illustreert tussen mensen en de plaatsen waar ze wonen."

Plevoets en Cleempoel stellen dat herbestemming niet alleen draait om respect voor het bestaande, maar ook om het actief zoeken naar de waarde en herinnering van "de geest van de plaats". Door middel van een reeks tastbare en ontastbare associaties moet er een betekenisvolle verbinding tussen het verleden en het heden worden gecreëerd. Een geslaagde herbestemming van een gebouw kan schijnbaar tegenstrijdig genoeg leiden tot een verlies van historische en culturele betekenis, zelfs als de bouwkundige structuur grotendeels behouden blijft.

Een bouwkundige of een architect kan niet zomaar intuïtief aanvoelen wat "de geest van de plek" van een bepaald bouwwerk betekent. En dit zomaar vertalen naar een ingrijpende transformatie. Het is van groot belang dat de waarde en de daadwerkelijke betekenis van een gebouw eerst grondig worden onderzocht, voordat er aanpassingen worden doorgevoerd.

Zoals beschreven in de inleiding van deze masterscriptie zien we steeds meer jong erfgoed, zoals dat van Herman Hertzberger en Aldo van Eyck, verdwijnen of bedreigd worden met (gedeeltelijke) sloop in de nabije toekomst. In een tijd als deze zijn authenticiteit en historische gelaagdheid cruciaal om de architectuur met erfgoed begrijpelijk en relevant te houden. Verhalen over het ontwerp, het veranderende gebruik en de intenties achter het gebouw dragen bij aan de culturele waarde die het in de samenleving heeft (Schmidt, F, 2020).

Zonder deze historische verankering verliest een gebouw zijn identiteit en betekenis, en blijft er slechts een oppervlakkige beleving over, een plek die enkel nog nieuwigheid en vermaak biedt voor de hedendaagse consument.

Enkele te behouden interieurelementen (KSA, 2025).

Case studie | Herbestemming brandweerkazerne Paleisstraat Antwerpen

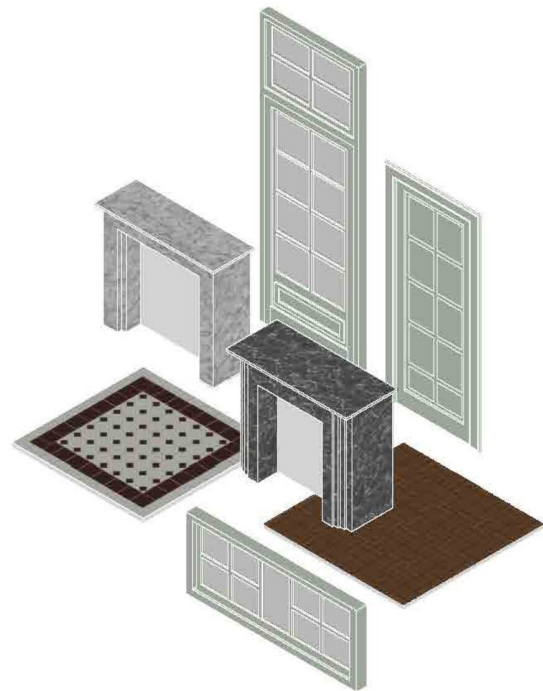
Om deze theorie op een visuele manier in kaart te brengen wordt er een relevant referentie project besproken. Het ontwerp voor de herbestemming van een brandweerkazerne in de Paleisstraat in Antwerpen door Korteknie Stuhlmacher Architecten is hiervoor zeer geschikt. Zij hebben binnen de muren van deze brandweerkazerne een ontwerp gemaakt voor eigentijdse groepswoningen. Hun voornaamste doel van dit project beschrijven zij als volgt:

“Het gebouwencomplex transformeren tot een gezinsvriendelijke, groene, binnenstedelijke woonomgeving, met behoud van de monumentale kwaliteiten van de panden.”

Gedurende het ontwerpproces onderzoeken ze wat de oorspronkelijke intentie van de architect is geweest, hoe moesten de ruimtes volgens hem ten opzichte van elkaar functioneren. Op de website van KSA schrijven ze: *“Emiel van Averbekke heeft een leefgemeenschap vormgegeven waarin hij voor elke activiteit een eigen ruimte met specifieke afmetingen en karakter had ontworpen. De complexiteit van deze gestapelde variëteit doet denken aan sociëteits- en cultuurgebouwen uit de 19e eeuw zoals bijvoorbeeld Felix Meritis in Amsterdam of binnen de architectuurgeschiedenis legendarische gebouwen zoals de New York Athletic Club. Ons ontwerp bouwt voort op de bestaande ruimtelijke rijkdom die als ruimtelijke sequentie in alle scenario's voor alle bewoners en gebruikers van het gebouw ervaarbaar blijft.”*

Het belang van de oorspronkelijke ontwerpintentie van architect Emiel van Averbekke wordt meegenomen in het nieuwe ontwerp.

Deze visie is sterk terug te zien in het project, zoveel mogelijk elementen in het interieur worden hergebruikt. Ook zorgt het feit dat het pand nog in zeer gave conditie is ervoor dat een groot deel van de oorspronkelijke materialen hergebruikt kan worden. Hierbij worden de typologische, ruimtelijke en architecturale kwaliteiten van het monumentale gebouw ten volle benut en krijgen ze opnieuw betekenis (*Binnenstedelijk Paleis Voor Gezinnen*, 2023).

Archiefbeeld van de voorgevel aan de Paleisstraat (Stadsarchief Antwerpen, 2025).

Ook het exterieur wordt meegenomen in het ontwerp. In het kader van de *genius loci* wordt hier respectvol mee omgegaan, de bestaande patina wordt zoveel mogelijk behouden. De gevels worden op een milde manier gereinigd en het schrijnwerk wordt gereconstrueerd naar het originele ontwerp, hierbij wordt dubbel monumentenglas toegepast om de energetische waarden van het gebouw te verbeteren en tegelijkertijd de oorspronkelijke uitstraling te behouden.

Wat opvalt is dat er aan twee zijden van het pand extra zonwering moet worden toegepast om het wooncomfort te kunnen garanderen. Dit is natuurlijk iets dat oorspronkelijk geen onderdeel was van het gebouw, dus hoe wordt hier mee omgegaan? KSA heeft ervoor gekozen om in plaats van zonwering als een noodzakelijk compromis te zien, het te beschouwen als een kans om een nieuwe woonfunctie van het gebouw op een subtiële en vanzelfsprekende manier zichtbaar te maken (*Binnenstedelijk Paleis Voor Gezinnen*, 2023).

Collagebeeld van de zijgevel met de nieuwe zonwering (KSA, 2025).

De oorspronkelijke functies van de ruimtes in het gebouw zullen ook in het nieuwe ontwerp zoveel mogelijk bewaard en gerespecteerd worden. De oorspronkelijke gemeenschappelijke eetkeuken wordt herbestemd naar een leefruimte, de sportzaal wordt een bewegingsruimte, het atelier blijft een atelier en het magazijn wordt een fietsenstalling. Daarnaast zullen ook in de oorspronkelijke wooneenheden de zorgvuldig afgewogen zoneringen, structuren en materiaalafwerkingen zoveel mogelijk behouden worden (*Binnenstedelijk Paleis Voor Gezinnen*, 2023).

Binnen de muren van dit project wordt duidelijk zichtbaar hoe een gebouw een compleet nieuwe functie kan krijgen terwijl het grootste deel van de architectuur behouden of gerestaureerd wordt. Dit zorgt ervoor dat de geschiedenis en authenticiteit van het gebouw in stand blijft. Op deze manier zal de relevantie van het gebouw ook in de toekomst niet snel vergeten worden en zullen mensen er blijvend aan herinnerd worden hoe dit ooit fungeerde als een belangrijke brandweerkazerne.

De bewaarde bad- en waskamers lenen zich voor hergebruik (KSA, 2025).

Collagebeeld van de bad- en waskamer in het nieuwe ontwerp (KSA, 2025).

Structuralistische herbestemming

Hoewel dit hoofdstuk zich toespitst op herbestemming in het algemeen, ligt de nadruk van de scriptie specifiek op architectuur in de structuralistische traditie. Het is dan ook essentieel om herbestemming strategieën vanuit deze ontwerpbenadering te benaderen en analyseren.

Structuralistische gebouwen, veelal gerealiseerd in de tweede helft van de twintigste eeuw, worden vandaag de dag vaak met sloop bedreigd. Toch zijn er ook inspirerende voorbeelden van zorgvuldige transformatie. Een daarvan is De Musketon in de Utrechtse wijk Lunetten. Dit multifunctionele centrum werd in 1984 ontworpen door Peter Strijker van het architectenbureau Knoop en Nieuwveld. Het oorspronkelijke programma biedt onderdak aan uiteenlopende functies zoals een bibliotheek, theaterzaal, kinderdagverblijf, bejaardentrefpunt, jongerencentrum en buurtwerk. De opzet van het gebouw is expliciet gericht op ontmoeting en toegankelijkheid voor de gehele wijkbevolking (Den Boer, A., 2020).

De keuze van de gemeente Utrecht om De Musketon te moderniseren, is ingegeven door meerdere factoren. Allereerst speelt leegstand een grote rol, een probleem waar veel Nederlandse gemeenten mee worstelen. Leegstand leidt tot stijgende onderhoudskosten en onderbenutting van stedelijke ruimte. Tegelijkertijd is er een duidelijke wens van huidige gebruikers om het gebouw te vernieuwen en aan te passen aan hedendaagse eisen. Het complex stamt uit de jaren tachtig en kent inmiddels een zekere mate van veroudering. Daarnaast biedt de renovatie kansen om te verduurzamen, het gebouw efficiënter te exploiteren en het programma nauwer te laten aansluiten bij actuele behoeften van de gemeenschap (Gemeente Utrecht, 2022).

Het project bevindt zich momenteel nog in de voorbereidende fase; de uitvoeringswerkzaamheden worden pas vanaf 2026 verwacht. Toch is het toekomstbeeld al helder geschetst. Bepaalde onderdelen van het gebouw blijven behouden voor de oorspronkelijke gebruikers, zoals de bibliotheek, het Buurtteam en het wijkcentrum. Andere ruimten, waaronder de voormalige theaterzaal, krijgen een nieuwe invulling. Zo zal daar een wijkcultuurhuis

worden gevestigd. De gemeente hecht veel waarde aan het sociale karakter van het gebouw en wil deze functie waar mogelijk behouden. In lijn met haar visie op de stad als toegankelijke cultuurdrager, benadrukt ze dat er altijd ruimte is voor extra plekken waar kunst en ontmoeting samenkomen (Den Boer, A., 2020).

Ook duurzaamheid vormt een belangrijke pijler binnen de herbestemmingsstrategie. Het plan voorziet in energiebesparende maatregelen en een efficiëntere benutting van de ruimten. Daarbij speelt ook de cultuurhistorische waarde van De Musketon een rol. De gemeente onderzoekt momenteel of het gebouw in aanmerking komt voor de status van gemeentelijk monument. Indien deze status wordt toegekend, zal dit bijdragen aan het waarborgen van de toekomst van dit bijzondere voorbeeld van structuralistische architectuur (Gemeente Utrecht, 2022).

De herontwikkeling van De Musketon laat zien dat herbestemming geen bedreiging hoeft te vormen voor de oorspronkelijke ontwerpintentie, maar juist een kans biedt om deze te versterken. In dit project wordt niet alleen ingezet op ruimtelijke modernisering, maar ook op het behouden van de sociale functie en het karakteristieke gebruik van het gebouw. Het vormt daarmee een waardevol referentiepunt voor hoe structuralistisch erfgoed op respectvolle en toekomstgerichte wijze kan worden geactualiseerd.

De Musketon in 1985 (Het Utrechts Archief, 1985).

Transformatie

Bij herbestemming met transformatie draait het om ruimtelijke aanpassingen die een nieuwe functie mogelijk maken. In tegenstelling tot de strategie van behoud en adaptatie, waarbij minimale ingrepen worden gedaan, gaat transformatie gepaard met ingrijpendere wijzigingen aan een gebouw. Maar welke factoren spelen hierbij een cruciale rol?

In de inleiding van deze masterscriptie wordt toegelicht dat herbestemming niet altijd een planmatig proces is geweest. In het verleden zijn gebouwen vaak spontane veranderingen ondergaan door nieuw gebruik. Dit fenomeen wordt aangeduid als vernaculaire architectuur: een proces waarbij de functie van een gebouw zich geleidelijk aanpast op basis van de veranderende behoeften en wensen van gebruikers (Plevoets, B., & Van Cleempoel, K., 2019). Dit kan ertoe leiden dat oorspronkelijke karakteristieken van een gebouw verdwijnen of verborgen raken onder nieuwe lagen.

Herbestemming als concept heeft zich pas relatief recent ontwikkeld. Eeuwenlang worden historische kenmerken zonder veel discussie behouden, aangepast of verwijderd, afhankelijk van de functionele noodzaak. Gebouwen worden vooral als materiële objecten beschouwd, niet als cultureel erfgoed. Pas in de vroege 19de eeuw wordt erfgoedherkenning een formeel concept, wat leidt tot restauratie en conservering in plaats van louter functionele aanpassingen (Plevoets & Sowinska-Heim, 2018).

Vanaf de jaren '70 ontstaat er een veranderende visie onder architecten en erfgoedbeheerders. In plaats van uitsluitend te focussen op restauratie, wordt hergebruik en transformatie steeds belangrijker. Plevoets en Sowinska-Heim (2018) onderscheiden vier belangrijke redenen voor deze verschuiving:

- De toenemende stedelijke dichtheid beperkt de ruimte voor nieuwbouw.
- De groeiende variëteit aan beschermde monumenten maakt het onmogelijk om al het erfgoed volledig te behouden.
- De nadruk op duurzame ontwikkeling stimuleert hergebruik en ontmoedigt grootschalige sloop.
- Overheden zien erfgoed steeds vaker als een

economisch en sociaal middel, in plaats van iets dat enkel gefinancierd moet worden.

Naast formele herbestemmingsprojecten blijft vernaculaire architectuur een belangrijke rol spelen. Dit gebeurt zowel in bewoonde gebouwen als in leegstaande panden. Een bekend voorbeeld is het Pessac-woningencomplex van Le Corbusier, waar bewoners door de jaren heen zelf veranderingen hebben aangebracht om hun huizen beter aan hun persoonlijke behoeften te laten voldoen.

Een andere vorm van vernaculaire transformatie is zichtbaar in leegstaande gebouwen die een nieuwe functie krijgen doordat een groep mensen zich erin vestigt, zoals bij krakersbewegingen. Een sprekend voorbeeld hiervan is Kunsthaus Tacheles in Berlijn. Dit gebouw begint als warenhuis, wordt later voor verschillende doeleinden gebruikt en raakt uiteindelijk in de jaren '80 deels in verval door oorlogsschade en een gecontroleerde explosie. Na de val van de Berlijnse Muur nemen kunstenaars het gebouw in gebruik en vormen het om tot Kunsthaus Tacheles: een informeel kunstcentrum met een bioscoop, café, ateliers en expositieruimtes (Plevoets & Sowinska-Heim, 2018).

Hoewel deze vorm van herbestemming minder relevant is voor de projecten van Aldo van Eyck, blijft het een interessant fenomeen, vooral in relatie tot leegstaand erfgoed in Nederland. Een voorbeeld van een succesvolle herbestemming is de voormalige Vestkerk in Haarlem, nu bekend als de Jopenkerk. Waar sloop dreigt, heeft de transformatie tot café-brouwerij het gebouw behouden en een nieuwe sociale functie gegeven. Dit illustreert hoe herbestemming niet alleen erfgoed kan redden, maar ook een positieve impact kan hebben op de omgeving.

Kunsthaus Tacheles in 1995 (Traumrune, 1995).

De transformatie van de huizen in Pessac (Boudon, P, 1972).

Case studie | NDSM-werf Amsterdam

Vernaculaire architectuur in samenwerking met een gemeente of projectontwikkelaar kan leegstaande gebouwen of braakliggende terreinen nieuw leven inblazen en bijdragen aan een positieve stedelijke omgeving. Een treffend voorbeeld hiervan is OFF Piotrkowska in Łódź, Polen. Hier wordt de voormalige Franciszek Ramisch-fabriek herbestemd tot een sociaal-culturele ontmoetingsplek, met artistieke evenementen en werkruimtes voor jonge kunstenaars en studenten. Dit project wordt gerealiseerd in overleg met de projectontwikkelaar die destijds eigenaar is van het pand (Plevoets & Sowinska-Heim, 2018).

Een vergelijkbaar initiatief, dicht bij huis, is te vinden in Amsterdam. Sinds de jaren '60 kent de stad een sterke kraakbeweging. Hoewel krakers vaak een controversieel imago hebben, erkent de gemeente Amsterdam in de jaren '90 dat de alternatieve cultuur die zich in de gekraakte kunstcentra ontwikkelt een meerwaarde kan bieden aan de stad. Dit leidt tot het ontstaan van de zogenaamde "broedplaatsen": leegstaande gebouwen die de gemeente, tegen een lage huurprijs of zelfs kosteloos, beschikbaar stelt aan kunstenaars en startende ondernemers. Een van de bekendste voorbeelden hiervan is de NDSM-werf, een voormalige scheepswerf die uitgroeit tot een creatieve hotspot (NDSM, 2025).

In de afgelopen twintig jaar heeft de NDSM-werf zich ontwikkeld tot een internationale trekpleister voor kunstenaars en toeristen. Het terrein biedt nu onderdak aan ateliers, culturele festivals en een skatepark. De populariteit van de locatie heeft echter ook geleid tot nieuwe bouwontwikkelingen: in 2025 zullen er 1.300 woningen worden opgeleverd (Leven op NDSM, 2025). De meningen over deze ontwikkelingen zijn verdeeld. Zeker is dat de sfeer en identiteit van de plek veranderen. Dit is een typisch voorbeeld van gentrificatie, een proces waarbij de herwaardering van een gebied uiteindelijk leidt tot een stijging van de huurprijzen, waardoor oorspronkelijke gebruikers en bewoners vaak gedwongen worden te vertrekken (Plevoets & Sowinska-Heim, 2018). Een vergelijkbare ontwikkeling vindt plaats bij OFF Piotrkowska, waar na verloop van tijd steeds meer ketens zich vestigen ten koste van lokale ondernemers.

De voorbeelden van OFF Piotrkowska en de NDSM-werf laten zien hoe herbestemming en vernaculaire transformatie kunnen bijdragen aan de levendigheid van een gebied, maar ook hoe deze processen uiteindelijk kunnen leiden tot gentrificatie en een verschuiving in het gebruik van de ruimte. Dit roept de vraag op in hoeverre dergelijke ontwikkelingen duurzaam en inclusief blijven voor de oorspronkelijke gebruikers. Hoewel herbestemming vaak begint met experimentele initiatieven en bottom-up processen, is de uiteindelijke uitkomst niet altijd te sturen en kan de balans tussen cultureel erfgoed, economische belangen en sociale dynamiek verschuiven.

Binnen het kader van transformatie in herbestemming blijft de uitdaging om nieuwe functies te integreren zonder de identiteit van een plek volledig te laten verdwijnen. Dit vraagt om een doordachte benadering waarbij historische waarde, gemeenschapsbetrokkenheid en ruimtelijke aanpassingen zorgvuldig worden afgewogen. Door te leren van zowel geslaagde als problematische transformatieprojecten kan er gezocht worden naar strategieën die erfgoed behouden en tegelijkertijd ruimte bieden aan nieuwe gebruikers en veranderende stedelijke behoeften.

Een overzicht van de gehele NDSM-werf (NDSM, 2025).

De grootste en bekendste kunstenaarsbroedplaats in de NDSM-loods. Deze plek geeft ruimte aan 250 creatievelingen (NDSM, 2025).

Structuralistische herbestemming

Transformatie speelt ook binnen de structuralistische architectuur een belangrijke rol. Gebouwen uit deze stroming worden regelmatig met sloop bedreigd, tenzij ze via een grondige herontwikkeling een nieuwe toekomst krijgen. Soms is dat het gevolg van leegstand of achterstallig onderhoud, maar het komt ook voor dat het oorspronkelijke ontwerp nooit goed heeft gefunctioneerd. In die gevallen ondergaan zulke gebouwen vaak een proces van aanpassing door de gebruikers zelf, een vorm van informele transformatie die sterke overeenkomsten vertoont met vernaculaire architectuur. Hierdoor verdwijnen geleidelijk de herkenbare elementen van de oorspronkelijke architectonische visie.

Een treffend voorbeeld van zo'n proces is 't Karregat in Eindhoven, ontworpen in 1973 door Frank van Klingeren. Het gebouw brengt destijds op revolutionaire wijze verschillende functies samen onder één dak: twee basisscholen (openbaar en katholiek), een bibliotheek, een wijkcentrum, een supermarkt en een café. De structuralistische principes zijn zichtbaar in de lage, horizontale opbouw waarin functies worden gegroepeerd. Deze open structuur stimuleert ontmoetingen en is bedoeld om de verzuilde maatschappij van toen open te breken (Vermeulen Windsant, X, 2016).

Het ontwerp valt op door zijn radicale openheid. Grote glaspartijen en het vrijwel volledig weglaten van binnenwanden moeten sociale interactie bevorderen. De ruimte wordt overkoepeld door een dakconstructie gedragen door kleurrijke paddenstoelvormige staalconstructies, waarvan de bovenste delen, als lichtkoepels, door het dak prikken en daglicht binnenlaten (Vermeulen Windsant, X, 2016). Al snel blijkt echter dat het ontwerp in de praktijk gebreken vertoont. Het gebrek aan akoestiek, ventilatie en privacy leidt tot onwerkbaar situaties, zeker in de basisschool, waar geluidsoverlast een terugkerend probleem wordt.

Reeds kort na de oplevering worden daarom aanpassingen doorgevoerd. In 1977 volgt een verbouwing waarbij scheidingswanden in betonsteen worden toegevoegd, met als gevolg dat het daglicht via de dakopeningen wordt geblokkeerd (Van den Bergen, M. & Vollaard, P., 2001).

Daarmee wordt ingeboet op de oorspronkelijke helderheid en openheid van het ontwerp. De meest ingrijpende transformatie vindt plaats in 2020. Het project wordt gerealiseerd door EN EN Architecten in samenwerking met diederendirrix en omvat aanvankelijk de school en het kinderdagverblijf, maar breidt zich uiteindelijk ook uit naar het commerciële deel waar nu een supermarkt (LIDL) is gevestigd (Vermeulen Windsant, X, 2016). Een deel van het dak wordt opengebrouwen om een patio te creëren, zodat klaslokalen opnieuw daglicht kunnen ontvangen. De karakteristieke paddenstoelen krijgen hun oorspronkelijke kleuren terug en de lichtkoepels worden voorzien van transparante panelen om stof- en klimaatproblemen op te lossen.

Binnenin wordt het gebouw opnieuw ingedeeld met grijze systeemwanden en systeemplafonds, waarmee de oorspronkelijke staalconstructie uit het zicht verdwijnt (EN EN architecten, 2020). Vermoedelijk is dit een gevolg van budgettaire beperkingen, maar het leidt ertoe dat een belangrijk visueel en constructief element van Van Klingeren's ontwerp verloren is gegaan.

Hoewel het project het gebouw een nieuwe toekomst heeft gegeven, is het oorspronkelijke idee van een grote, open gemeenschappelijke ruimte niet langer herkenbaar. Waar de paddenstoelen vroeger als een kleurrijk ritmisch geheel onder het dak te zien waren, is hun samenhang nu versplinterd geraakt. De transformatie toont daarmee zowel de mogelijkheden als de dilemma's van herbestemming: het behoud van waardevolle elementen uit het verleden staat soms op gespannen voet met hedendaagse gebruikseisen en praktische uitvoerbaarheid.

Het kenmerkende dak met de lichtdoorlatende lichtkoepels (EN EN Architecten, 2020).

De stalen paddenstoelconstructie in een open ruimte die voorzien is van nieuwe syteemwanden en -plafonds (EN EN Architecten, 2020).

Hybride strategieën

Een hybride strategie binnen herbestemming combineert behoud en transformatie om een gebouw of ruimte een nieuwe functie te geven. In veel herbestemmingsprojecten voldoet de oorspronkelijke functie van een gebouw niet langer aan de hedendaagse eisen en behoeften van de maatschappij. In dergelijke gevallen is onderzoek nodig naar een nieuwe invulling die aansluit bij de wensen van de gebruikers. Het implementeren van een nieuwe functie binnen een bestaand gebouw vereist vaak architectonische ingrepen. Wanneer het echter om erfgoed gaat, is het van belang om de oorspronkelijke karakteristieken zoveel mogelijk te behouden. Hierdoor ontstaat een hybride benadering, waarbij het gebouw zowel transformeert als belangrijke historische elementen bewaart. De combinatie van behoud en transformatie zorgt voor een dynamische interactie tussen oud en nieuw, waardoor de intrinsieke kwaliteiten van een gebouw worden versterkt en geactualiseerd voor hedendaags gebruik.

Een hybride strategie is met name relevant wanneer een gebouw in zijn oorspronkelijke vorm niet volledig functioneel is, maar waarbij de historische waarde te groot is om ingrijpende wijzigingen te rechtvaardigen. Dit geldt vooral voor industrieel erfgoed, monumentale panden en historische stadscentra, waar een evenwicht moet worden gevonden tussen de bescherming van cultureel erfgoed en het realiseren van een duurzame en functionele ruimte voor de toekomst.

Omdat geen enkel gebouw identiek is, kunnen hybride strategieën op verschillende manieren worden geïnterpreteerd en toegepast. In de volgende alinea's worden enkele van de meest voorkomende strategieën besproken.

Interventie door contrast

Een veelgebruikte strategie binnen herbestemming is interventie door contrast, waarbij nieuwe toevoegingen bewust worden onderscheiden van de bestaande architectuur. Dit benadrukt de historische of architecturale waarde van een gebouw en maakt de gelaagde betekenis ervan zichtbaar of versterkt deze zelfs. Deze strategie wordt ook erkend in het Burra Charter:

"Nieuw werk op plaatsen met culturele betekenis moet gemakkelijk als zodanig herkenbaar zijn, maar moet de culturele betekenis van de plek respecteren en minimaal beïnvloeden." (ICOMOS Australia, 2013, Burra Charter, artikel 22.2).

Een concept dat nauw aansluit bij interventie door contrast is palimpsest, een term die veelvuldig wordt gebruikt binnen de herbestemmingspraktijk. Plevoets en Cleempoel beschrijven dit concept in *Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline* (2019). Oorspronkelijk verwijst palimpsest naar een stuk perkament of ander schrijfmateriaal dat, wegens schaarste, wordt hergebruikt door de oorspronkelijke tekstlaag weg te schrapen of af te wassen. Na verloop van tijd wordt de originele tekst weer zichtbaar, waardoor meerdere tekstlagen zich manifesteren. In de architectuur wordt palimpsest als metafoor gebruikt om de opeenstapeling van materiële en immateriële sporen van het verleden te beschrijven. Deze gelaagdheid draagt bij aan de historische betekenis van een gebouw en vormt een belangrijk uitgangspunt binnen herbestemming. Het zichtbaar houden van deze sporen, in combinatie met contrast tussen oud en nieuw, versterkt de dialoog tussen verleden en heden.

Een bekend voorbeeld van een herbestemmingsproject waarin het palimpsest-principe wordt toegepast, is het Predikheren in Mechelen. Deze voormalige kloosterruïne wordt door Korteknie Stuhlmacher architecten getransformeerd tot een openbare stadsbibliotheek (*Bibliotheek in Barokke Muren*, 2019). Hier zijn nieuwe architectonische ingrepen bewust in contrast geplaatst met het bestaande, waardoor de historische gelaagdheid zichtbaar blijft.

Op de muur zijn de verschillende lagen nog goed zichtbaar, oftewel de Paimpsest (KSA, 2019).

Het contrast tussen het oude van de originele karakteristieken en het nieuwe van de zitbanken samen in de ruimte van het Predikheren (KSA, 2019).

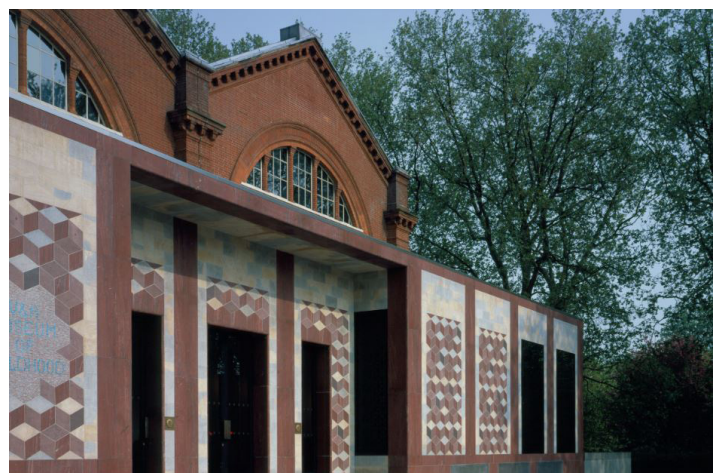
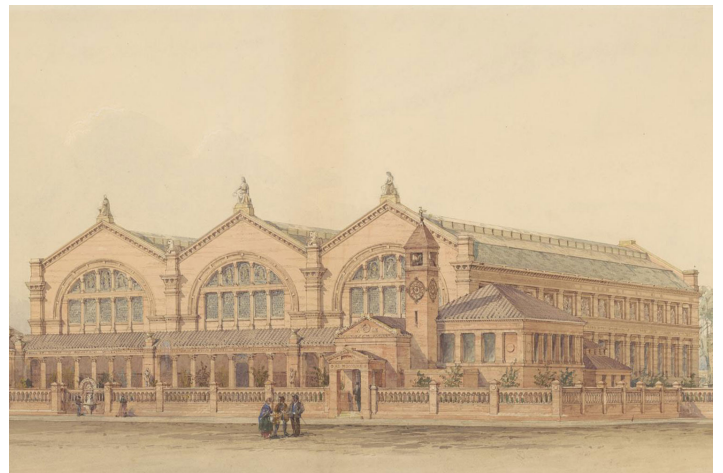
Een andere strategie waarin contrast een centrale rol speelt, is facadisme. Dit is een ingrijpende benadering waarbij historische gevels behouden blijven, terwijl er een nieuw gebouw achter wordt geplaatst. Plevoets en Cleempoel definiëren facadisme als volgt:

"De term facadisme wordt traditioneel gebruikt in de context van stadsconservatie om de praktijk van het behoud van historische gevels en de bouw van nieuwe gebouwen erachter te beschrijven of om replica's te creëren, die een historische stijl vertegenwoordigen, van historische gevels en de bouw van nieuwe gebouwen erachter." (Plevoets, B. & Van Cleempoel, K. 2019, p 35).

Binnen deze aanpak blijft de gevel als historisch referentiepunt behouden, terwijl de achterliggende architectuur vaak een modern contrast vormt met de oorspronkelijke buitenkant. In sommige gevallen wordt facadisme toegepast door gevels te ontwerpen die visueel losstaan van het gebouw erachter. Hoewel ze formeel deel uitmaken van de architectuur, worden ze specifiek ontworpen om binnen het bestaande straatbeeld te passen, terwijl het interieur sterk afwijkt van de stijl van de gevel (Plevoets & Van Cleempoel, 2019).

Facadisme is een controversiële strategie. Enerzijds maakt het behoud van gevels historische continuïteit mogelijk, maar anderzijds wordt het vaak bekritiseerd vanwege het mogelijke verlies aan architectonische integriteit. Critici stellen dat een gevel zonder zijn oorspronkelijke context een reductie van de erfgoedwaarde kan betekenen en dat deze aanpak de integratie van hedendaagse architectuur binnen historische kaders beperkt (Plevoets & Van Cleempoel, 2019). Een voorbeeld van een project waarin facadisme is toegepast, is het Museum of Childhood door Caruso St John Architects, waarbij een historische gevel behouden blijft en in contrast wordt geplaatst met een eigentijdse uitbreiding.

Het originele gebouw van de Museum of Childhood in Bethnal Green, Londen (Caruso St John Architects, 2007) .

Het Museum of Childhood met daarvoor de nieuwe eigentijdse facade waar de nieuwe inkom zich bevindt (Caruso St John Architects, 2007).

Interventie door integratie

Waar er sprake is van interventie door contrast, bestaat ook de mogelijkheid van interventie door integratie. In dit geval worden nieuwe elementen subtiel in het bestaande ontwerp opgenomen, met als doel een harmonieus geheel te creëren. Een treffend voorbeeld hiervan is het Rijksmuseum in Amsterdam, waar de oorspronkelijke structuur behouden blijft, terwijl moderne toevoegingen, zoals glazen overkappingen, zorgvuldig in het ontwerp zijn geïntegreerd.

Hoewel richtlijnen zoals het Burra Charter vaak uitgaan van het principe dat interventies zichtbaar moeten zijn door een contrast tussen oud en nieuw, is er in de afgelopen decennia steeds meer aandacht gekomen voor een meer poëtische benadering van herbestemming. Hierbij wordt niet zozeer contrast nagestreefd, maar juist een relatie waarin gelijkens en continuïteit centraal staan. Dit wordt bereikt door

bestaande, verborgen of verloren kwaliteiten van een gebouw te herstellen en op een eigentijdse manier te integreren (Plevoets, B. & Van Cleempoel, K. 2019).

Een voorbeeld waarin deze strategie sterk tot uiting komt, is het Neues Museum in Berlijn, ontworpen door David Chipperfield. Dit museum, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd raakt, wordt met zorg herbestemd. De architect ziet het als zijn taak om de unieke relatie tussen het interieur van het museum en de collectie op een respectvolle en subtiële wijze te herstellen.

De centrale ruimte in het Rijksmuseum met de glazen overkapping (Cruz y Ortiz, 2000).

Nieuwe en oude facade van het Neues Museum in Berlijn (David Chipperfield Architects, 2009).

Case studie | LocHal, Tilburg

De laatste strategie die ik wil bespreken, wordt geïllustreerd aan de hand van een casestudie: de LocHal in Tilburg. Hier is de strategie van het herinterpreteren van materialen en structuren toegepast. Dit houdt in dat historische materialen en bouwdelen worden hergebruikt en in een nieuwe context worden geplaatst. Deze aanpak komt vaak voor bij de herbestemming van industriële panden naar woon- of werkruimtes, waarbij de bestaande elementen een nieuwe betekenis krijgen binnen een eigentijdse functie.

In het geval van de LocHal wordt een voormalige locomotiefwerkplaats getransformeerd tot een multifunctionele stadshal. Het nieuwe ontwerp huisvest een openbare bibliotheek en biedt tevens ruimte aan kunstorganisatie Kunstloc, Brabant C en de vergader- en co-workinglocatie Seats2Meet (LocHal, Tilburg, 2018). Het gebouw fungeert als een venster naar de geschiedenis van de Tilburgse spoorzone, waarbij de oorspronkelijke identiteit van de locatie een centrale rol speelt binnen de herbestemming.

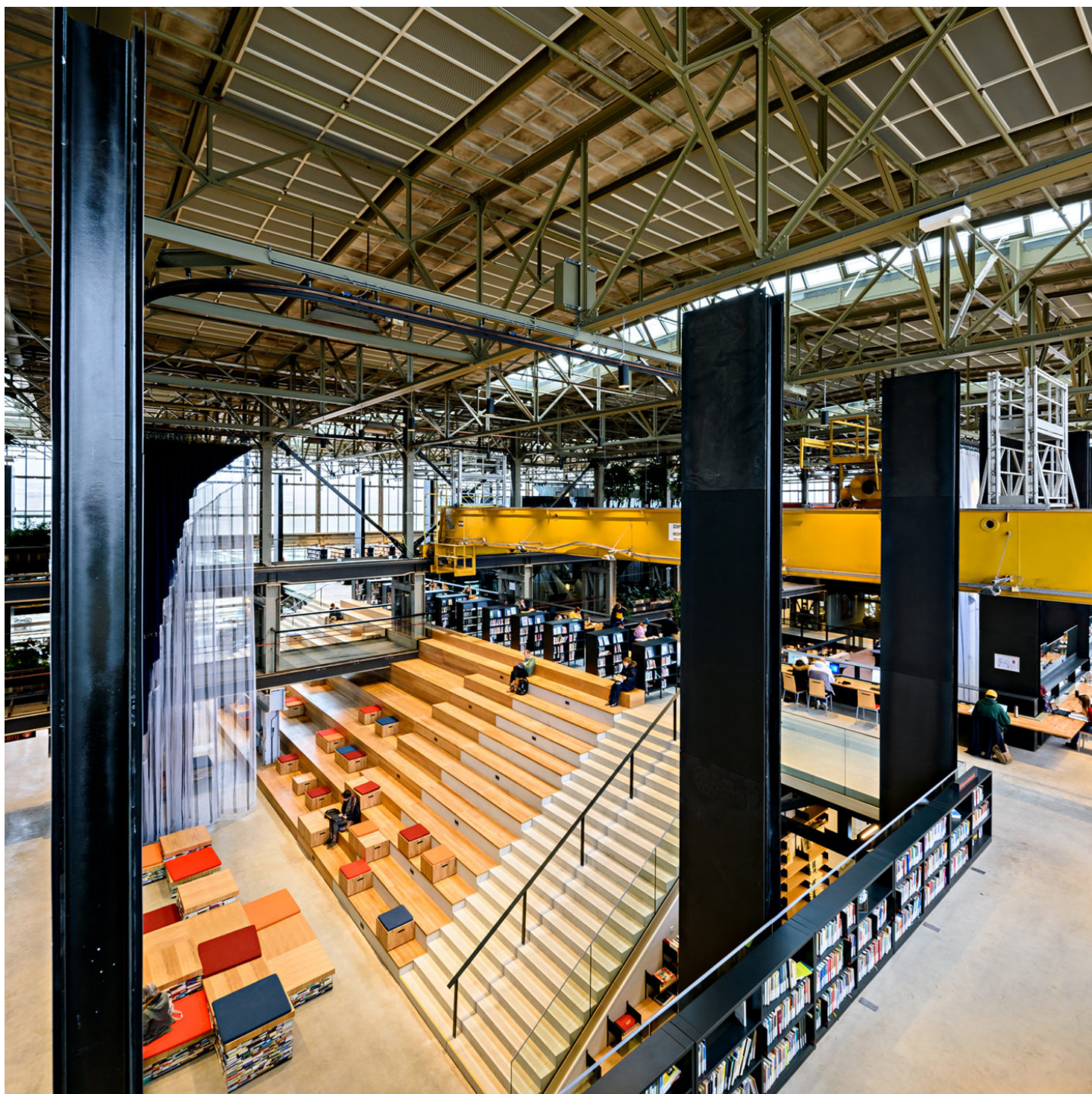
De spoorzone heeft een significante rol gespeeld in de economische ontwikkeling van Tilburg. De werkplaats draagt niet alleen bij aan de economische groei van de stad, maar zorgt ook voor substantiële werkgelegenheid in het centrum. Het architectenteam van Braaksma & Roos, dat verantwoordelijk is voor het ontwerp, onderkent al snel de noodzaak om de industriële hal op een betekenisvolle manier met de stad te verbinden.

De werkhal, vaak omschreven als een kathedraal van staal en glas, kenmerkt zich door zijn imposante hoogte en openheid. Om deze ruimtelijke beleving te versterken, zijn diverse nieuwe niveaus gecreëerd waarin meer intieme werk- en verblijfsruimtes zijn ondergebracht. De centrale hal blijft daarbij een kernpunt binnen de architectuur en wordt geaccentueerd door zes beweegbare textiele wanden. Deze wanden definiëren niet alleen verschillende ruimtes, maar dragen ook bij aan de akoestiek en benadrukken de indrukwekkende schaal van het gebouw. Daarnaast is een nieuw trappenlandschap geïntegreerd, waardoor eerder onbereikbare delen, zoals de historische kranen en

rails, nu zichtbaar en toegankelijk worden binnen de beleving van de ruimte (LocHal, Tilburg, 2018).

Bij deze vorm van herbestemming, waarbij materialen en structuren worden geherinterpreteerd, spreekt Braaksma & Roos architecten niet over herbestemmen, maar over "doorbestemmen". Dit concept impliceert dat het ontwerp niet slechts een nieuwe functie toevoegt, maar de bestaande kwaliteiten van de ruimte versterkt en herdefinieert. De imperfecties van de verweerde materialen spelen hierin een cruciale rol; zij dragen bij aan de authentieke en industriële uitstraling van het gebouw. Het oude verhaal van de hal wordt verweven met een nieuwe invulling, waardoor een balans ontstaat tussen historische continuïteit en eigentijdse innovatie.

De casestudie van de LocHal laat zien hoe het herinterpreteren van materialen en structuren kan bijdragen aan een succesvolle herbestemming. Door historische elementen niet slechts te behouden, maar ze actief te integreren in een nieuwe context, ontstaat een harmonieuze interactie tussen oud en nieuw. Deze strategie toont aan dat erfgoed niet statisch hoeft te zijn, maar juist een dynamische en adaptieve rol kan spelen binnen de hedendaagse architectuur. Daarmee biedt het herinterpreteren van bestaande structuren een waardevol perspectief op de toekomst van herbestemming, waarbij de gelaagdheid van het verleden zichtbaar blijft en tegelijkertijd ruimte wordt gecreëerd voor een nieuwe functie en betekenis.

LocHal in Tilburg (Braaksma & Roos Architecten, 2018).

Structuralistische herbestemming

Hybride strategieën worden ook toegepast om structuralistische projecten nieuw leven in te blazen of om ze aan te passen aan de moderne eisen van vandaag. Een voorbeeld daarvan is het herbestemming plan van theater De Tamboer in Hoogeveen, ontworpen door architect Onno Greiner.

Dit theater opent zijn deuren op 21 april 1967. Het oorspronkelijke ontwerp omvat de huidige Passagezaal en biedt ruimte aan zowel podiumkunsten als exposities. In de jaren '90 ontstaat de behoefte aan een grotere zaal met moderne technische faciliteiten, wat resulteert in een ingrijpende verbouwing. De vernieuwde Tamboer wordt op 1 september 1997 officieel geopend door toenmalig prins Willem-Alexander. Sindsdien beschikt het theater over een grote zaal met 813 zitplaatsen en een 28 meter hoge toneeltoren, waardoor het geschikt is voor grote producties (Canon van Nederland, z.d.).

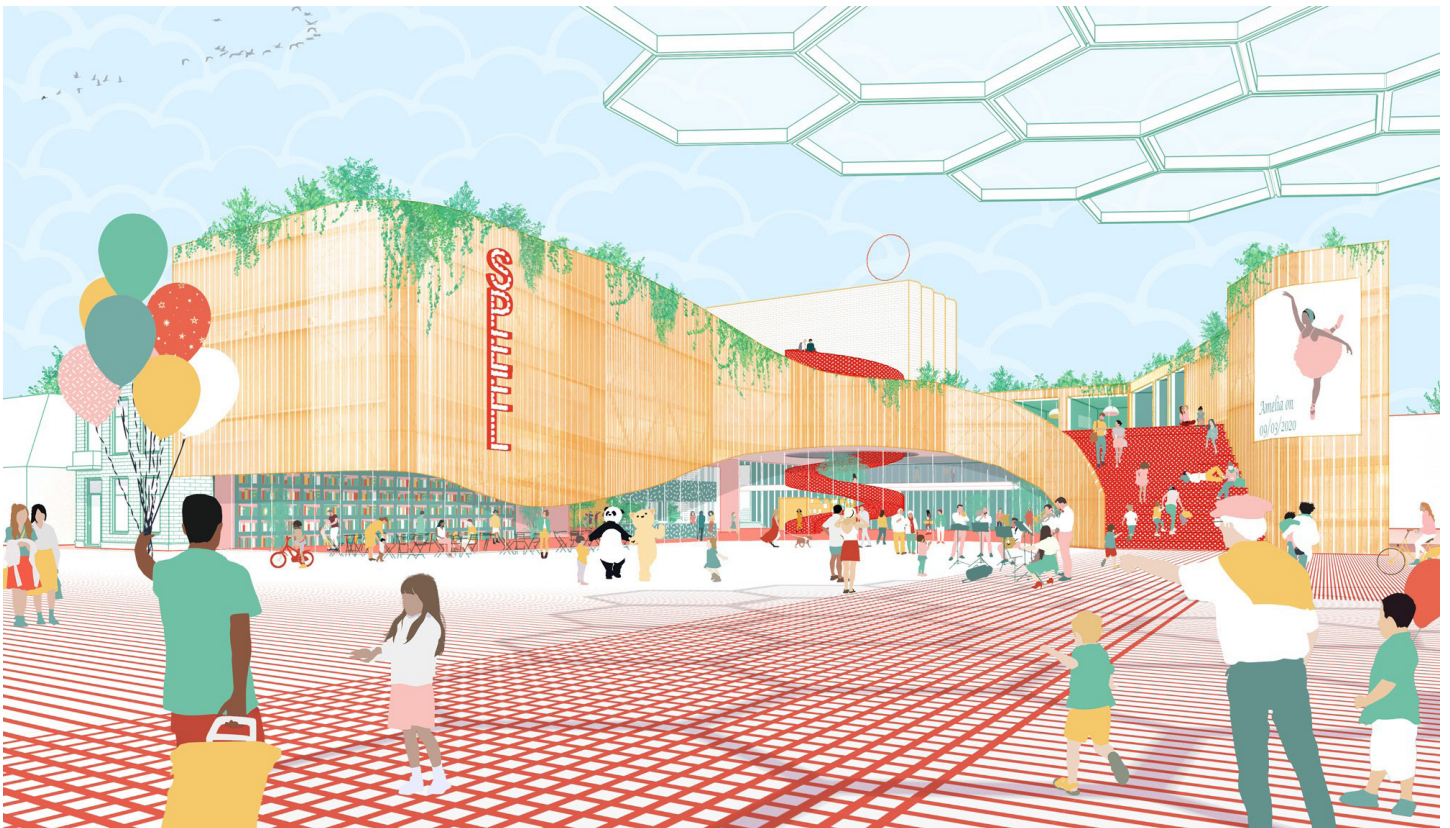
In 2018 fuseert De Tamboer met poppodium Het Podium tot Stichting Cultuurhuis Hoogeveen, met als doel de culturele beleving en ontwikkeling in de regio te bevorderen. Momenteel zijn er plannen in ontwikkeling voor een nieuw Cultureel Complex op de locatie van De Tamboer, waarin meerdere culturele instellingen worden gehuisvest (RegioNieuws Hoogeveen, 2020).

Het nieuwe Cultureel Complex wordt ontworpen door architectenbureau Common Affairs, in samenwerking met AATVOS en IMd raadgevende ingenieurs. Het ontwerpprincipe is "vernieuwbouw", waarbij de kenmerkende zalen van De Tamboer behouden blijven en voorzien worden van een nieuwe ombouw, waardoor een gebouw met een geheel nieuwe identiteit ontstaat. In het complex zullen De Tamboer, Het Podium, de Bibliotheek, de Verhalenwerf, het Centrum voor de Kunsten Scala, Punt H (toeristisch informatiecentrum) en de Historische Kring Hoogeveen gezamenlijk culturele activiteiten aanbieden (Common Affairs Architecten, 2020). Een belangrijk aspect van het ontwerp is het creëren van een "derde plek": een laagdrempelige, vertrouwde en veilige omgeving waar inwoners en bezoekers graag verblijven. Het gebouw wordt ontwikkeld met actieve betrokkenheid van de lokale

gemeenschap, waarbij bewoners en gebruikers centraal staan in het ontwerpproces. Daarnaast wordt gestreefd naar een dynamische openbare ruimte, waarbij elementen van het plein en het park worden doorgetrokken naar het dak, dat zo getransformeerd wordt tot een multifunctionele ruimte voor diverse activiteiten (Common Affairs Architecten, 2020).

Het nieuwe Cultureel Complex in Hoogeveen illustreert hoe hybride strategieën kunnen worden toegepast bij de herbestemming van een structuralistisch gebouw. Door het behoud van karakteristieke elementen van De Tamboer en de toevoeging van nieuwe functies en ruimten, ontstaat een toekomstbestendig en multifunctioneel centrum dat aansluit bij de behoeften van de gemeenschap.

De Tamboer (Stellingwerf, K, z.d.).

Een visual van het nieuwe ontwerp voor het cultureel centrum (Common Affairs Architecten, 2020).

Luister naar de ontwerper

Binnen herbestemming zijn behoud en adaptatie, transformatie en hybride strategieën drie benaderingen die op verschillende manieren omgaan met de relatie tussen oud en nieuw. Waar behoud en adaptatie zich richten op minimale ingrepen en het behouden van de oorspronkelijke architectuur, biedt transformatie juist ruimte voor radicale veranderingen. Hybride strategieën bevinden zich in het spanningsveld tussen deze twee benaderingen en combineren elementen van beide.

Het grote voordeel van een hybride strategie is dat het een flexibele aanpak biedt, waarbij het erfgoedkarakter van een gebouw behouden blijft terwijl het tegelijkertijd wordt aangepast aan nieuwe functionele en ruimtelijke eisen. Dit maakt het mogelijk om historische gebouwen een hedendaagse relevantie te geven zonder hun identiteit te verliezen. Bovendien kan de combinatie van oud en nieuw leiden tot een verrijking van de architectonische gelaagdheid en een dialoog tussen verschillende tijdspannen binnen een gebouw.

Tegelijkertijd brengt een hybride benadering ook uitdagingen met zich mee. De balans tussen behoud en transformatie is vaak complex en vereist een zorgvuldige afweging van esthetische, technische en functionele aspecten. Er bestaat het risico dat een te behoudende aanpak de potentie van een gebouw voor toekomstig gebruik beperkt, terwijl een te ingrijpende transformatie afbreuk kan doen aan de historische waarde. Daarnaast kunnen hybride ingrepen leiden tot technische complicaties, bijvoorbeeld bij het integreren van nieuwe materialen en technologieën in een bestaande structuur.

Toch biedt een hybride strategie vaak de meest duurzame en contextgevoelige oplossing voor herbestemming. Door selectief te behouden en te vernieuwen, kunnen gebouwen niet alleen blijven voortbestaan, maar ook een nieuwe betekenis krijgen binnen hun veranderende omgeving. De keuze voor een bepaalde strategie blijft echter sterk afhankelijk van de specifieke kenmerken van het gebouw, de context en de beoogde functie, waardoor elke herbestemming een op maat gemaakte benadering vereist.

In het geval van de herbestemming van de Algemene Rekenkamer lijkt een hybride strategie goed aan te sluiten bij de uitdagingen en kansen die dit gebouw biedt. Als rijksmonument heeft de Algemene Rekenkamer een sterke historische en architectonische waarde, waardoor behoud en adaptatie essentieel zijn om de erfgoedwaarde te respecteren. Tegelijkertijd vraagt de herbestemming om ingrepen die het gebouw geschikt maken voor eigentijds gebruik en nieuwe functies. Door zorgvuldig te kiezen welke elementen behouden blijven en welke worden getransformeerd, kan een ontwerp ontstaan dat zowel recht doet aan de historische betekenis als ruimte biedt voor een nieuwe invulling.

Of een hybride strategie daadwerkelijk de meest geschikte aanpak is, hangt af van de specifieke eisen en wensen voor de toekomstige functies van het gebouw. Een hybride aanpak biedt de mogelijkheid om historische elementen te integreren met ruimtelijke aanpassingen die bijdragen aan een flexibele en inclusieve invulling van het gebouw.

Naast deze drie strategieën verdient ook een vierde benadering aandacht: luister naar de ontwerper. Hiermee wordt bedoeld dat bij herbestemming niet alleen het fysieke gebouw centraal zou moeten staan, maar ook de oorspronkelijke ontwerpintentie van de architect. In veel herbestemmingsprojecten worden aanpassingen gedaan die weliswaar functioneel of esthetisch ingegeven zijn, maar die voorbijgaan aan de achterliggende ruimtelijke, maatschappelijke of symbolische ideeën waarop het oorspronkelijke ontwerp is gebaseerd. Dit kan ertoe leiden dat de betekenis en de beleving van het gebouw ingrijpend veranderen of zelfs verloren gaan.

Door bewust te luisteren naar de ontwerper, via archiefmateriaal, gesprekken, publicaties of een grondige analyse van het ontwerp, ontstaat er ruimte voor een respectvolle omgang met het gebouw als cultureel artefact. Het impliceert dat de ontwerpersvisie als een belangrijke laag binnen het erfgoed wordt beschouwd, en dat ontwerpbeslissingen binnen een herbestemming in dialoog staan met die oorspronkelijke visie. Deze benadering vraagt niet om een dogmatisch vasthouden aan het verleden, maar wel om een

zorgvuldige interpretatie van wat een gebouw tot meer maakt dan alleen zijn fysieke componenten.

De strategie luister naar de ontwerper vormt daarmee een verdiepende aanvulling op behoud, transformatie en hybride benaderingen. Ze benadrukt het belang van ontwerpintelligentie binnen herbestemming en onderstreept dat architectuur niet alleen gebouwd erfgoed is, maar ook gedachtegoed. Zo ontstaat ruimte voor herbestemming die niet alleen functioneert op ruimtelijk en technisch niveau, maar ook op narratief en conceptueel vlak, en daarmee recht doet aan de volledige gelaagdheid van een gebouw.

Actualisatie en uitdagingen

Nu de vormtaal van Aldo van Eyck en verschillende herbestemming strategieën zijn geanalyseerd, is het essentieel om te onderzoeken hoe deze principes zich verhouden tot de actuele ontwerppraktijk. Dit hoofdstuk richt zich op de vraag hoe de principes van Van Eyck geactualiseerd en vertaald kunnen worden naar hedendaagse architectuur en herbestemming.

Een belangrijke kwestie is in hoeverre zijn ideeën over ruimtelijke interactie en menselijke schaal nog steeds relevant zijn in de huidige maatschappij. Daarnaast speelt duurzaamheid een steeds grotere rol in de manier waarop gebouwen worden herbestemd. Thema's zoals circulair bouwen, energie-efficiëntie en sociale inclusie kunnen invloed hebben op de keuze voor een bepaalde herbestemmingsstrategie en bepalen hoe publieke gebouwen zich aanpassen aan veranderende maatschappelijke behoeften.

Naast deze inhoudelijke kwesties brengen herbestemming en actualisatie ook uitdagingen met zich mee. Technische beperkingen, zoals constructieve aanpassingen, toegankelijkheid en energieprestaties, vormen vaak obstakels. Tegelijkertijd spelen culturele en erfgoedvraagstukken een rol: hoeveel kan en mag er worden veranderd zonder afbreuk te doen aan de historische waarde van een gebouw? Daarnaast moet een herbestemming niet alleen aansluiten bij hedendaagse functionele eisen, maar ook recht doen aan de oorspronkelijke architectuur.

Deze thema's vormen de basis voor een reflectie op de herbestemming van de Algemene Rekenkamer in Den Haag. Ze helpen inzicht te krijgen in de kansen en uitdagingen die bij dit specifieke project komen kijken en hoe een balans kan worden gevonden tussen behoud, transformatie en functionele toekomstbestendigheid. Dit laatste hoofdstuk van het theoretisch kader zal zo bijdragen aan een onderbouwde ontwerpaanpak.

De actualisatie van Aldo van Eyck's principes

De ontwerpprincipes van Aldo van Eyck zijn tot op de dag van vandaag herkenbaar en bruikbaar in de context van herbestemming en hedendaagse architectuur. Zijn herkenbare vormtaal en ruimtelijke strategieën, gekenmerkt door een mensgerichte benadering, vloeiende en onzichtbare grenzen tussen binnen en buiten, en de stimulans tot ontmoeting door middel van tussenruimtes, vormen nog steeds een waardevolle basis voor actuele vraagstukken binnen de architectuur. Deze ontwerpprincipes kunnen, ongeacht de functie van de ruimte, opnieuw worden toegepast. Zo kunnen ze opnieuw worden geïnterpreteerd binnen de moderne maatschappij, op deze manier blijft de ontwerptaal van Aldo van Eyck relevant en dragen we bij aan de duurzaamheid en functionaliteit van architecturaal erfgoed.

Van Eyck ontwerpt zijn speeltuinen en gebouwen vanuit het idee dat architectuur sociale interactie moet stimuleren en mensen laat ontmoeten of ze samenbrengt. Het ritme van ruimtes ten opzichte van elkaar, de schakeling van privé en gemeenschappelijke zones, en de constante aanwezigheid van tussenruimtes zorgen ervoor dat gebruikers op een natuurlijke manier met elkaar en hun omgeving in relatie staan, vaak ook onbewust. Zijn ontwerp benadering is non-hiërarchisch, modulair en flexibel, met een sterke nadruk op de menselijke schaal en tactiele ervaring. Deze principes blijven niet beperkt tot speeltuinen, maar komen ook tot uiting in projecten zoals het Burgerweeshuis. Het Burgerweeshuis is een schoolvoorbeeld van hoe Van Eyck zijn architectuur beschouwt als een stad of dorp waarin de verschillende eenheden worden verbonden door pleinen of straten. Een ontwerpuitgang dat zijn projecten des te sterker en relevanter heeft gemaakt.

In de actualiteit, waar herbestemming, duurzaamheid en sociale cohesie centraal staan, bieden Van Eyck's principes nog steeds een bruikbaar denkkader. Het is belangrijk om te onderzoeken en ondervinden hoe we zijn ontwerptaal kunnen vertalen naar de moderne standaard. De volgende aspecten kunnen we op deze manieren relevant houden in de hedendaagse ontwerppraktijk:

Flexibele en modulaire structuren: In herbestemmingsprojecten is de behoefte aan aanpasbaarheid vaak groot. In het kader van duurzaamheid wordt er meer rekening gehouden met de toekomstbestendigheid van een gebouw. Wat als over enkele jaren de functie van het gebouw opnieuw dient te veranderen?

Door ruimtes open en onderling verbonden te houden, met mogelijkheden tot tijdelijke of seizoensgebonden invulling, sluiten Van Eyck's principes naadloos aan bij de vraag naar veerkrachtige gebouwen. De onderlinge schakeling van ruimtes binnen een gebouw kan op verschillende manieren van pas komen, zodra de invulling van deze ruimte geen vaste plaats krijgt. Dit geeft ook de mogelijkheid om deze ruimtes onderling met elkaar te verbinden door bijvoorbeeld muren open te breken.

Tussenruimtes en overgangszones: In een tijd waarin de grens tussen publiek en privaat vervaagt, biedt het werken met tussenruimtes (zoals binnentuinen, galerijen of overdekte paden) kansen om ontmoeting en informele interactie te stimuleren, net zoals Van Eyck dat in zijn speeltuinen en andere ontwerpen doet.

In de afgelopen tien jaar is er in kantooromgevingen meer ruimte gekomen voor open werkplekken, dit zou de productiviteit moeten stimuleren. Maar ook flexwerkplekken of co-working spaces zijn in populariteit gestegen. Een sociale werkomgeving draagt bij aan de positieve sfeer binnen een bedrijf en aan de productiviteit van de medewerkers. Tussenruimtes of overgangszones bieden hierin een uitkomst, deze geven ruimte aan de werkgever voor een stuk ontspanning en sociale interactie. Maar dit zorgt ook voor een naadloze overgang tussen privé en gemeenschappelijke ruimtes.

Materialiteit en tactiliteit: Van Eyck houdt van een uitgesproken materialiteit, vooral in de vorm van kleur. Dit blijkt uiteindelijk een kenmerkend aspect van zijn vormtaal te worden. Het bekendste voorbeeld hiervan is het Hubertushuis in Amsterdam met zijn kleurrijke gevel, maar natuurlijk ook de regenboog trappenhal in het gebouw van de Algemene Rekenkamer. Dit is voor Van Eyck een manier om speelsheid in zijn ontwerpen te verwerken. Daarnaast heeft hij ook een voorkeur

voor ritmische patronen en een voelbare opvallende textuur. Dit kan vandaag vertaald worden naar circulair en biobased bouwen of in de vorm van biophilic design waarbij het voornaamste doel is om de band tussen mens en natuur te versterken. Daarnaast draagt tactiliteit bij aan het vertragen van gebruikers en verhoogt het de betrokkenheid met de ruimte, de gebruiker wordt zich meer bewust van de ruimte waarin hij of zij zich begeeft.

Spel en interactie als ontwerpstrategie: Dit hoeft niet letterlijk vertaald te worden als een kinderspel, maar het gaat om de ruimte zo vormgeven dat gebruikers worden uitgenodigd om te bewegen, routes te kiezen, informele ontmoetingsplekken te ontdekken of functies tijdelijk toe te eigenen. De net genoemde regenboogkleuren die Van Eyck graag toepast zijn hier ook een onderdeel van.

Sociale cohesie en inclusiviteit: Van Eyck's nadruk op menselijke schaal, herkenbare ruimtes en collectiviteit past goed bij actuele vragen rond inclusiviteit en welzijn binnen de gebouwde omgeving. In de afgelopen jaren is de vraag naar inclusieve omgevingen vergroot, deze ontwerpbenadering van Van Eyck sluit goed aan bij de sociale eisen van de hedendaagse samenleving.

Er zijn verschillende projecten die, bewust of onbewust, de moderne interpretatie van de ontwerpkenmerken van Van Eyck laten zien. Een voorbeeld hiervan is de eerder benoemde LocHal in Tilburg. De voormalige locomotiefloods is getransformeerd tot een bibliotheek en publieksgebouw waarin grootschaligheid wordt opgevangen door intieme, flexibele zones. De toevoeging van beweegbare textiele wanden en zitlandschappen creëert een speelse ruimtelijke ervaring die ontmoeting en gedeeld gebruik stimuleert. Hierdoor worden er ook verschillende zones binnen de ruimte gecreëerd die dienst doen als tussenzones en een bijna onzichtbare overgang creëren tussen de verschillende functies en organisaties die zich in de ruimte gevestigd hebben.

Bij de herbestemming van Van Eyck's eigen gebouw, het Burgerweeshuis, tot kantoorruimte blijft de ruimtelijke logica behouden. Ritmiek, overgangen en de karakteristieke tactiele materialiteit krijgen

een nieuwe rol binnen de context van hedendaags werken, zonder afbreuk te doen aan de sociale kwaliteit van het ontwerp. Het concept van de stad of het dorp dat wordt verbonden door straten en pleinen is in het herbestemd ontwerp gerespecteerd en opnieuw geïnterpreteerd en benadrukt.

De kracht van Van Eyck's ontwerpprincipes schuilt in hun openheid en gelaagdheid. Ze kunnen zowel letterlijk (in de vormtaal) als inhoudelijk (in de sociaal-ruimtelijke werking) worden toegepast. In een tijd waarin herbestemming, duurzaamheid en inclusiviteit centraal staan, bieden zijn ideeën nog steeds richtinggevende antwoorden.

De originele speelse ontwerptaal van Van Eyck is behouden in het herbestemde ontwerp van het Burgerweeshuis door WDJ Architecten (WDJ Architecten, 2021).

De rol van duurzaamheid en maatschappelijke behoeften

In de huidige ontwerppraktijk zijn duurzaamheid, circulariteit en sociale inclusie geen optionele ambities meer, maar fundamentele uitgangspunten. De urgentie van klimaatverandering, de schaarste aan grondstoffen en de groeiende vraag naar inclusieve publieke ruimtes sturen de manier waarop architecten en ontwerpers omgaan met herbestemmingsvraagstukken. Bij het transformeren van bestaande gebouwen is het niet langer voldoende om een gebouw enkel technisch of esthetisch aan te passen, maar wordt er gezocht naar manieren om gebouwen toekomstbestendig, sociaal betekenisvol en ecologisch verantwoord te maken. Nederland staat momenteel voor de uitdaging om haar CO₂ uitstoot flink te verlagen, dit heeft uiteraard ook invloed op de manier waarop we bestaande gebouwen dienen te herbestemmen. Op grote schaal hebben we het dan over het inzetten van nieuwe energiebronnen zoals wind, water en zon (*Duurzaamheid van Historische Gebouwen*, z.d.).

Herbestemming is van nature al een duurzame strategie doordat ze de levensduur van bestaande gebouwen verlengt en materiaalgebruik minimaliseert. Aldo van Eyck's benadering, gekenmerkt door een sobere materialiteit en een sterke aandacht voor menselijke schaal, biedt waardevolle aanknopingspunten om duurzaamheid verder te integreren. Zijn voorkeur voor eerlijke, robuuste en vaak lokaal beschikbare materialen sluit nauw aan bij hedendaagse principes van circulair bouwen. Het ritme en de flexibiliteit in zijn ontwerpen maken het bovendien mogelijk om ruimtes aan te passen aan veranderende functies, zonder steeds ingrijpende verbouwingen te moeten uitvoeren. Zo kan de oorspronkelijke geest van het gebouw behouden blijven, terwijl de invulling met de tijd mee verandert.

Naast de herinterpretatie van Van Eyck's ontwerptaal spelen ook technische duurzaamheidseisen een belangrijke rol in het herbestemmingsproces. Aspecten zoals isolatie, energieverbruik, waterbeheer en de kwaliteit van het binnenklimaat vragen om specifieke aandacht. De uitdaging hierbij is om deze ingrepen zo te realiseren dat ze de oorspronkelijke ontwerpkarakteristieken zo min mogelijk aantasten.

Het verbeteren van de isolatie vormt hierbij vaak een eerste stap. Door warmteverlies te beperken via het zorgvuldig isoleren of vervangen van bestaande bouwdeelen en het dichtmaken van kieren en openingen, kan het energieverbruik aanzienlijk worden gereduceerd. Tegelijkertijd is een gezond binnenklimaat essentieel. Een goed uitgebalanceerd ventilatiesysteem draagt bij aan een aangename en gezonde leefomgeving, zeker in combinatie met verbeterde isolatie.

Wanneer de basis van isolatie en ventilatie op orde is, ontstaat ruimte voor het integreren van duurzame installatietechnieken. Zo kunnen conventionele verwarmingssystemen, zoals een gasgestookte ketel, worden vervangen door duurzamere alternatieven, bijvoorbeeld vloerverwarming of lage temperatuurradiatoren. Ook de toepassing van zonnepanelen biedt kansen om een deel van de benodigde energie lokaal en hernieuwbaar op te wekken. Door deze ingrepen zorgvuldig af te stemmen op het bestaande gebouw, kan een evenwicht worden gevonden tussen energetische prestaties en het behoud van de oorspronkelijke architectonische kwaliteiten.

Naast ecologische duurzaamheid is sociale duurzaamheid minstens even belangrijk. Van Eyck's pleidooi voor ontmoeting, speelsheid en gemeenschapsvorming binnen architectuur raakt aan actuele maatschappelijke thema's zoals sociale inclusie, mentale gezondheid en het creëren van publieke plekken waar iedereen zich welkom voelt. In een tijd waarin sociale segregatie, vergrijzing en eenzaamheid toenemen, kunnen principes zoals menselijke schaal, het ontwerpen van tussenruimtes en het stimuleren van spontane interactie richtinggevend zijn voor het herbestemmen van publieke gebouwen.

Het team van Zijdekwartier architecten heeft deze aspecten goed vorm weten te geven in hun ontwerp voor de renovatie van 54 woningen in Zuidwijk Rotterdam. Deze maisonnettes worden gerenoveerd met bijzondere aandacht voor sociale duurzaamheid. De oorspronkelijke situatie kenmerkt zich door een anoniem en onaantrekkelijk openbaar groen, zonder duidelijke relatie tussen de woningen en de buitenruimte. Door een eenvoudige ingreep, het

toevoegen van trapjes vanaf de onderste galerij naar het maaiveld, verandert de galerij in een veranda, een drempelzone die bewoners stimuleert om bankjes, planten en stoelen te plaatsen. Hierdoor ontstaat een persoonlijke buitenruimte en groeit het eigenaarschap over de omliggende openbare ruimte. De ingreep leidt tot meer sociale interactie, verbeterde sociale controle en maakt van de voorheen anonieme buitenruimte een levendige, veilige plek. Dit project toont hoe een kleine ruimtelijke ingreep een grote sociale impact kan hebben (Zijdekwartier Architecten, 2011).

Gebouwen worden steeds vaker meerlagige plekken waarin ontmoeten, werken, ontspannen en zorgen samengaan. Denk aan buurthuizen, culturele centra of hybride werkplekken. Door Van Eyck's principes te combineren met hedendaagse inzichten over sociale inclusie ontstaan flexibele ruimtes die aansluiten bij

de noden van verschillende gebruikersgroepen, van jong tot oud. Zijn speelse vormtaal kan bijdragen aan omgevingen die niet enkel functioneel, maar ook inspirerend en mensgericht zijn.

Het integreren van duurzaamheid en maatschappelijke behoeften binnen herbestemmingsprojecten vraagt om een ontwerpaanpak die verder gaat dan louter technisch verduurzamen. Door Van Eyck's mensgerichte ontwerpprincipes als leidraad te nemen, kan een gebouw uitgroeien tot een veerkrachtige, sociale plek die zowel ecologisch als maatschappelijk relevant is. Zijn strategieën voor het creëren van ruimten die uitnodigen tot ontmoeting, aanpasbaar zijn aan veranderende functies en gebouwd zijn op eerlijke materialiteit, sluiten verrassend goed aan bij de noden van vandaag.

Voor en na de renovatie van de maisonnettes in Rotterdam (Zijdekwartier Architecten, 2011).

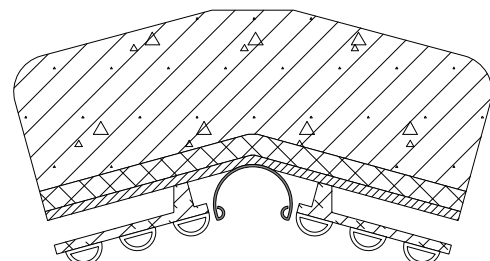
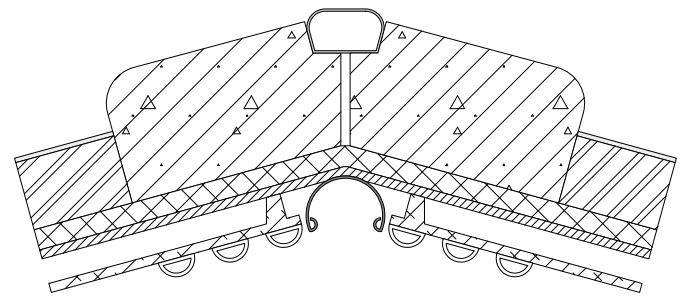
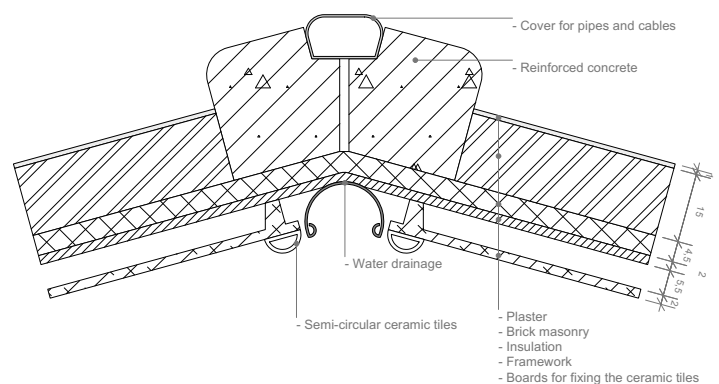
Uitdagingen bij herbestemming en actualisatie

De herbestemming en actualisatie van architectonisch erfgoed, zoals de werken van Aldo van Eyck, brengt verschillende uitdagingen met zich mee. Dit betreft niet alleen technische aspecten, maar ook culturele en functionele vraagstukken die bepalen hoe een gebouw of ruimte in de hedendaagse samenleving kan blijven functioneren zonder afbreuk te doen aan de oorspronkelijke visie. Hieronder worden de belangrijkste uitdagingen besproken.

Technische uitdagingen: Bij de herbestemming van architecturaal erfgoed krijgen we te maken met enkele technische uitdagingen. Zo zijn er bijvoorbeeld constructieve beperkingen, veel gebouwen en structuren van Aldo van Eyck zijn ontworpen met een specifieke constructieve logica. De toepassing van betonnen elementen en modulaire structuren biedt enerzijds flexibiliteit, maar kan anderzijds beperkingen opleggen bij aanpassingen. Versterking van bestaande structuren, zonder de esthetische kwaliteit te verstoren, vormt een uitdaging.

In *Met kleur gebouwd: de Algemene Rekenkamer* door Aldo en Hannie van Eyck (1999) bespreekt Salomons uitgebreid de afwerking en materialisering van het gebouw. De complexe structuur van de Algemene Rekenkamer bestaat uit een systeem van kolommen die met elkaar verbonden zijn door vloerplaten, beide uitgevoerd in gewapend beton.

De buitengevel is een opvallend kenmerk van het gebouw, waarbij grote raampartijen een essentiële rol spelen tussen de kolommen. Deze raampartijen zijn geïntegreerd in dragende en geïsoleerde buitenmuren, die zijn afgewerkt met 76.000 keramische tegels. Deze tegels zijn individueel bevestigd op verschillende dragende platen, wat bij eventuele aanpassingen aan de gevel specifieke ontwerpkeuzes vereist. Wanneer de uitstraling van de gevel verandert of delen ervan worden verwijderd, kunnen de keramische tegels mogelijk worden hergebruikt binnen het interieur, waardoor materiaalbehoud en circulair hergebruik worden gestimuleerd.

Constructieve tekening van de opbouw van de dragende kolommen van de Algemene Rekenkamer (eigen werk, 2025).

Eerder worden ook al de energie-efficiëntie en duurzaamheid benoemd als een belangrijk aspect om rekening mee te houden. Oude gebouwen voldoen vaak niet aan de hedendaagse normen voor isolatie en energieverbruik. Een herbestemmingstrategie moet rekening houden met duurzame ingrepen, zoals het verbeteren van thermische prestaties en het integreren van hernieuwbare energiebronnen, zonder dat dit afbreuk doet aan het originele ontwerp. Het gebouw van de Algemene Rekenkamer wordt voltooid in 1997 en beschikt om die reden wel van dubbel glas en isolatie, echter zullen de duurzaamheidseisen van de jaren 90 niet meer volledig overeenkomen met die van vandaag.

In de jaren 90 ligt de focus van duurzaamheid vooral op energie-efficiëntie en materialisatie, tegenwoordig is dat nog steeds zo, maar het heeft een diepgaandere benadering gekregen. Een voorbeeld waar dit al uit blijkt is het feit dat er meer aandacht wordt besteed aan circulair en regeneratief bouwen. Er is een verschuiving naar het hergebruiken van materialen en het ontwerpen van gebouwen met het oog op demontage en hergebruik, om zo afval te minimaliseren en de ecologische voetafdruk te verkleinen (Hoogenboom, M, 2023). Bij regeneratief bouwen gaat het verder dan duurzaamheid door niet alleen negatieve impact te minimaliseren, maar actief bij te dragen aan het herstel van het milieu, bijvoorbeeld door het verbeteren van biodiversiteit en het ondersteunen van lokale ecosystemen (*Regeneratief Bouwen: De Nieuwe Manier van Bouwen*, 2023).

Culturele en erfgoedkwesties: Naast technische uitdagingen krijg je ook te maken met culturele en erfgoedkwesties. Een eerste vraag die zich daarbij aandringt luidt: Hoeveel mag er veranderd worden zonder de historische waarden te verliezen? Een kernvraag bij herbestemming is in hoeverre aanpassingen acceptabel zijn zonder de oorspronkelijke betekenis en uitstraling van het gebouw te verliezen. Restauratie en transformatie moeten een evenwicht vinden tussen respect voor het verleden en de noodzaak tot vernieuwing. Een passend voorbeeld is de recente renovatie van de gevel van Channel 4 in Londen, een oorspronkelijk ontwerp uit 1990 van Richard Rogers & Partners. RSHP, het architectenbureau dat oorspronkelijk is

opgericht als het Richard Rogers Partnership en verantwoordelijk is voor de renovatie, zei er het volgende over:

“Na 25 jaar begon de gevel tekenen van veroudering te vertonen en had het zorg en aandacht nodig. De opdracht was om de originele geometrie, proporties en sfeer van de gevel te behouden, het tegelijkertijd te upgraden naar huidige (veiligheids) normen en daarbij zoveel mogelijk componenten te hergebruiken voor een minimale CO2-uitstoot.” (Rogers Stirk Harbour + Partners, 2023).

De gevel is gerenoveerd met behoud van zijn oorspronkelijke uitstraling, waarbij tegelijkertijd is voldaan aan de actuele veiligheidseisen. Dit resulteert in een eigentijdse interpretatie van historisch erfgoed, waarbij de oorspronkelijke ontwerpkenmerken zorgvuldig zijn gerespecteerd. Dankzij deze ingreep is de gevel duurzaam hersteld en geschikt voor langdurig toekomstig gebruik.

De nieuwe gevel van Channel 4 HQ in Londen, volledig in de stijl van het oorspronkelijke ontwerp voor Richard Rogers (Rogers Stirk Harbour + Partners, 2023).

In plaats van een traditionele gevelrenovatie wordt bij herbestemmingsprojecten ook vaak bewust gekozen voor een sterk contrast tussen oude en nieuwe bouwdelen. Dit contrast vormt een strategie om de historische waarde van een gebouw te behouden, terwijl het tegelijkertijd een eigentijdse laag toevoegt die inspeelt op nieuwe functionele en esthetische eisen. Een treffend voorbeeld hiervan is de transformatie van het CaixaForum Madrid door Herzog & de Meuron.

Bij deze herbestemming is het oorspronkelijke gebouw volledig losgetrokken van de grond, waardoor een open, beschutte ruimte ontstaat die fungeert als een publiek toegankelijke overgangszone. Deze tussenruimte biedt schaduw en verkoeling voor bezoekers, wat bijdraagt aan het thermisch comfort in een warm stedelijk klimaat. (Herzog & de Meuron, 2008).

Het meest in het oog springende element is de toevoeging van een bovenbouw in cortenstaal, die sterk contrasteert met de oorspronkelijke bakstenen gevel. Dit materiaal is niet alleen esthetisch krachtig, maar ook duurzaam vanwege zijn lange levensduur en lage onderhoudsbehoefte. Het project illustreert

hoe erfgoed en duurzaamheid hand in hand kunnen gaan: door bestaande structuren te behouden wordt de grijze energie in het gebouw maximaal benut, terwijl strategische ingrepen zoals de verhoogde begane grond en het materiaalgebruik bijdragen aan een klimaatbewuste en sociaal inclusieve architectuur.

De overdekte ruimte die is ontstaan onder het gebouw van Caixa Forum (Herzog & de Meuron, 2008).

Caixa Forum (Herzog & de Meuron, 2008).

Functionele aanpassingen: Als laatste krijgen we naast technische uitdagingen en culturele en erfgoed kwesties ook te maken met functionele aanpassingen. Hoe werken de hedendaagse gebruikseisen ten opzichte van de originele architectuur? Veel ontwerpen van Van Eyck zijn gericht op sociale interactie en gemeenschapsvorming. De uitdaging is om deze ruimtelijke principes te vertalen naar nieuwe functies zonder de kernwaarden van het ontwerp te ondermijnen.

Herbestemming betekent niet alleen een gebouw nieuw leven in blazen, maar het kan ook zorgen voor meer sociale en ruimtelijke kwaliteiten. Een voorbeeld dat een waardevolle les kan bieden voor de herinterpretatie van Van Eyck's werk is de herbestemming van de voormalige Bijlmer-Bajes in Amsterdam. Deze omgeving wordt door OMA momenteel omgebouwd naar het Bajes kwartier. De Bijlmerbajes is oorspronkelijk gebouwd in de jaren '70 in Amsterdam. Naarmate de stad zich uitbreidt, krijgt de gevangenis een steeds centralere ligging, maar het blijft door hoge muren fysiek gescheiden van de omgeving. OMA heeft een masterplan ontwikkeld voor het Bajes Kwartier,

een herontwikkeling op het grote terrein van de voormalige gevangenis. Dit plan transformeert het afgesloten complex tot een duurzaam woongebied dat naadloos opgaat in het stedelijk weefsel van Amsterdam (OMA, 2017).

De herbestemming en actualisatie van Aldo van Eyck's principes vereist een zorgvuldig evenwicht tussen techniek, erfgoedbehoud en functionaliteit. De uitdaging ligt in het vinden van duurzame, respectvolle en innovatieve strategieën om zijn ontwerpen relevant te houden in de hedendaagse maatschappij. Dit vraagt om een holistische benadering waarin zowel de oorspronkelijke ontwerptentatie als de hedendaagse behoeften worden meegenomen.

De zes torens van de Bijlmerbajes in 1978 (NOS, 1978).

Het masterplan voor het Bajeskwartier naar ontwerp van OMA (OMA, 2017).

Reflectie op de Algemene Rekenkamer

De herbestemming van de Algemene Rekenkamer brengt een reeks complexe uitdagingen met zich mee, waarin de principes van Aldo van Eyck, duurzaamheid en maatschappelijke behoeften samenkomen. Dit gebouw, met zijn historische en architectonische waarde, vraagt om een doordachte benadering waarin zowel behoud als transformatie een rol spelen.

Een van de belangrijkste vragen binnen dit proces is hoe de sociale en ruimtelijke principes van Van Eyck vertaald kunnen worden naar een herbestemmingsstrategie die recht doet aan zowel het oorspronkelijke ontwerp als de hedendaagse en toekomstige gebruiksbehoeften. Hierbij spelen verschillende factoren een rol: de mate waarin de ruimtelijke opzet en materialiteit behouden kunnen blijven, de integratie van duurzame ingrepen en de aansluiting op maatschappelijke ontwikkelingen zoals flexibiliteit in gebruik en toegankelijkheid.

Daarnaast brengt de herbestemming specifieke uitdagingen met zich mee. Hoe kan bijvoorbeeld een balans worden gevonden tussen de bestaande architectonische kwaliteiten en de noodzaak tot aanpassingen voor nieuwe functies? Op welke manier kunnen duurzame strategieën worden ingezet zonder afbreuk te doen aan de karakteristieke elementen van het gebouw? Deze vragen vormen het uitgangspunt voor een analyse van de mogelijkheden en beperkingen binnen dit herbestemmingsproces.

Methode

Casestudie 1 | Burgerweeshuis, Amsterdam

Inleiding

Het bekendste project binnen het oeuvre van Aldo van Eyck is het Burgerweeshuis in Amsterdam. Het gebouw wordt in 1955 ontworpen en biedt onderdak aan 125 weeskinderen, variërend in leeftijd van enkele maanden tot 20 jaar. Na de oplevering in 1960 blijft het in gebruik als weeshuis tot 1991. Van Eyck krijgt van opdrachtgever Frans van Meurs drie voorwaarden waaraan het ontwerp moet voldoen: openheid, doorwaadbaarheid en eenheid. Deze kenmerken vormen de basis van de structuralistische ontwerpstyl die Van Eyck later zal definiëren. Het Burgerweeshuis wordt dan ook vaak beschouwd als een manifest van het structuralisme: een gebouw dat functioneert als een kleine stad, opgebouwd uit een modulair grid waarin menselijke maat en gemeenschapsvorming centraal staan (Van Heuvel, W.J., 1992).

In de jaren '80 wordt het gebouw bedreigd met gedeeltelijke sloop, maar door hevig protest kan dit worden voorkomen. Na het sluiten van het weeshuis in 1991 krijgt het gebouw een nieuwe bestemming als academiegebouw en later als kantoor. Na een periode van leegstand is het vandaag de dag opnieuw in gebruik als kantooromgeving en biedt het tevens ruimte aan kunst en cultuur (Wessel de Jonge Architecten, 2021).

Relevantie van deze casestudie

Het Burgerweeshuis vormt een cruciale casestudy binnen dit onderzoek, omdat het een van de meest uitgesproken voorbeelden is van Aldo van Eyck's architectonische principes. Het gebouw biedt een unieke gelegenheid om te analyseren hoe de oorspronkelijke sociale en ruimtelijke opzet, ontworpen voor een zeer specifieke doelgroep, zich heeft verhouden tot verschillende herbestemmingen door de jaren heen.

Door deze casestudy wordt inzicht verkregen in de manier waarop de structurele en ruimtelijke kwaliteiten van Van Eyck's ontwerp behouden of aangepast zijn bij de transformatie naar een kantoorfunctie. Daarnaast biedt het de mogelijkheid om te onderzoeken in hoeverre de oorspronkelijke principes, zoals flexibiliteit, menselijke schaal en het creëren van een inclusieve, doordringbare ruimte, nog steeds herkenbaar zijn binnen de huidige functie

van het gebouw. Dit draagt bij aan de bredere vraag over hoe de sociale en ruimtelijke principes van Aldo van Eyck toegepast kunnen worden bij herbestemming en welke uitdagingen daarbij komen kijken.

Ontwerp en oorspronkelijke functie

Het Burgerweeshuis wordt ontworpen als een opvangplek voor weeskinderen en vormt een van de meest uitgesproken voorbeelden van het structuralisme in de architectuur. Herman Hertzberger beschrijft dit concept in *Ruimte maken, ruimte laten: lessen in architectuur* (1991) als volgt:

"De eenheid die ontstaat wanneer in een bouwwerk niet alleen de delen met elkaar het geheel bepalen, maar omgekeerd evenzeer de afzonderlijke delen als even logische consequentie uit dat geheel voortkomen."

Hij verduidelijkt dat het gebouw, met zijn straat- en pleinachtige ruimten en onafhankelijke bouweenheden, functioneert als een kleine stad op zichzelf. Hoewel een gebouw nooit letterlijk een stad kan worden, kan het wel een stadachtig karakter krijgen: *"Gangen worden straten, gangverlichting wordt straatverlichting etc."* (Hertzberger, 1991).

Dit stadachtige karakter komt sterk naar voren in de ruimtelijke organisatie van het Burgerweeshuis. Het grondplan laat een consequente afwisseling zien tussen grote en kleine eenheden, zowel binnen als buiten. De opeenvolging van ruimtes creëert een vloeiende overgang tussen verschillende delen van het gebouw, waardoor het geheel een gevoel van rust en evenwicht uitstraalt. Ondanks de complexiteit van de structuur blijft het ontwerp overzichtelijk en herkenbaar.

Het gebouw is opgebouwd uit 336 repeterende modules die samen verschillende paviljoenen vormen, gegroepeerd rond een centraal binnenhof. Dit binnenhof fungeert als een overgangsruimte tussen de stad en het huis, een tussenwereld waarin de kinderen zich geleidelijk kunnen aanpassen aan hun leefomgeving. Vanaf de entree leidt een binnenstraat naar acht woongroepen, waar de ruimtes variëren van gemeenschappelijke straten tot meer besloten privévertrekken (Van Heuvel,

1992). Aldo van Eyck licht zijn ontwerp toe in het *Bouwkundig Weekblad*:

“Terwijl alle ruimten onafhankelijk van hun functie en overspanning zich voegen binnen de mogelijkheden van een bouworde, kreeg ieder een eigen specifieke betekenis door zijn plaats, bestemming, volgorde, nadere behandeling; door hun betrekking tot elkaar, het geheel en de inhoud van de situatie.”

Het gevoel van eenheid binnen het gebouw komt ook tot uiting in de materialisatie. Het complex bestaat uit koepelvormige modules van elk 3,60 bij 3,60 meter, opgebouwd uit bakstenen metselwerk, afgewisseld met betonnen kolommen en grote raampartijen met elk een 50 cm dikke architraaf er bovenop, deze architraven zijn voorzien van openingen waar glas in is geplaatst. De verdiepingen zijn daarentegen uitgevoerd in betonnen wanden. Opvallend is dat de grotere koepels in het gebouw qua oppervlakte gelijk zijn aan negen van de kleinere koepels.

Bij de overgangsruidtes tussen binnen en buiten is veel aandacht besteed aan detaillering. Zo is rekening gehouden met de stand van de zon en zijn patioachtige buitenruimtes gecreëerd om optimaal gebruik te maken van natuurlijk licht en beschutting (Van Heuvel, 1992).

Zichtbaar zijn de grote raampartijen met daarbovenop de architraven waar openingen in zijn voorzien (Stadsarchief Amsterdam/ Frans Busselmans, 1989).

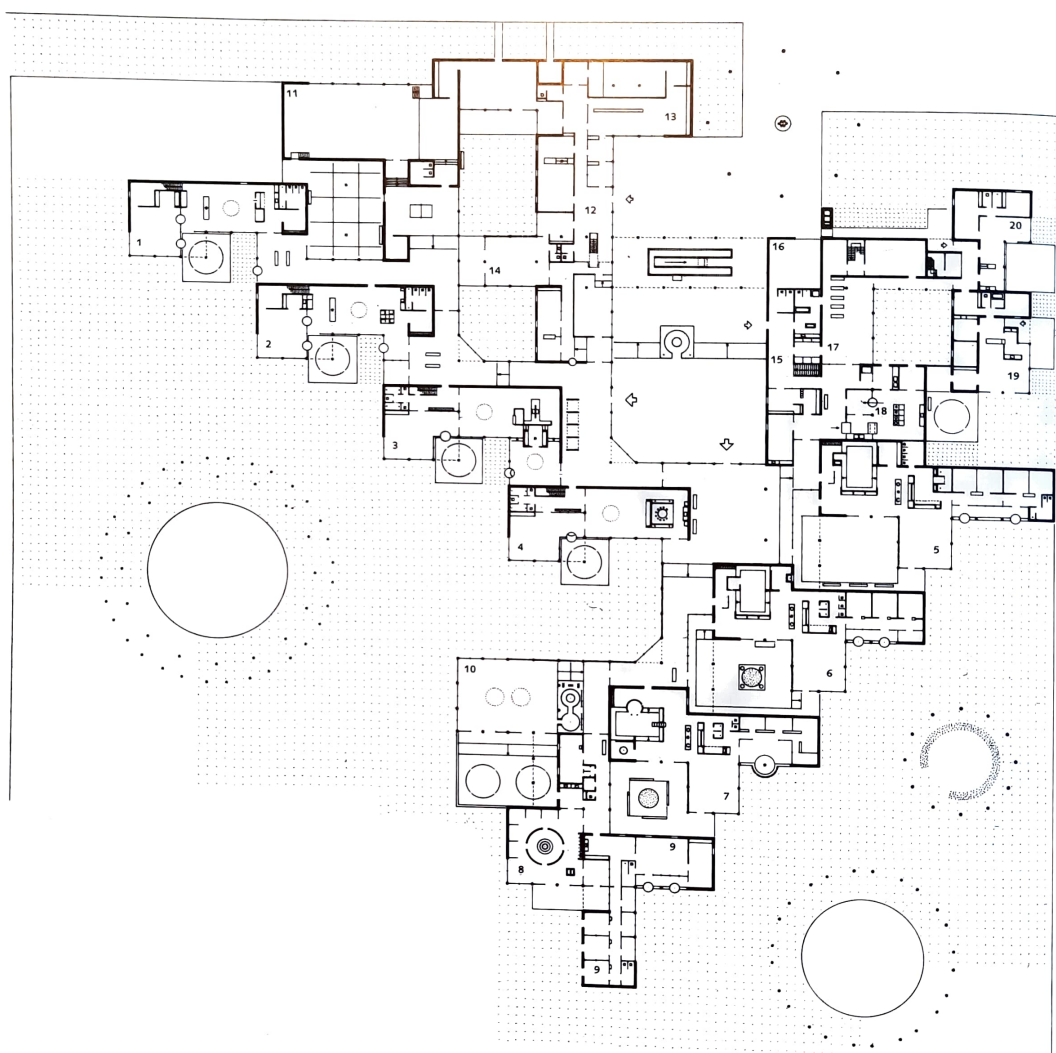
Begane grond

- 1 afdeling jongens 14-18 jaar
- 2 afdeling meisjes 14-18 jaar
- 3 afdeling jongens 10-14 jaar
- 4 afdeling meisjes 10-14 jaar

- 5 afdeling kinderen 6-10 jaar
- 6 afdeling kinderen 4-6 jaar
- 7 afdeling kinderen 2-4 jaar
- 8 babyafdeling
- 9 ziekenafdeling
- 10 feestzaal

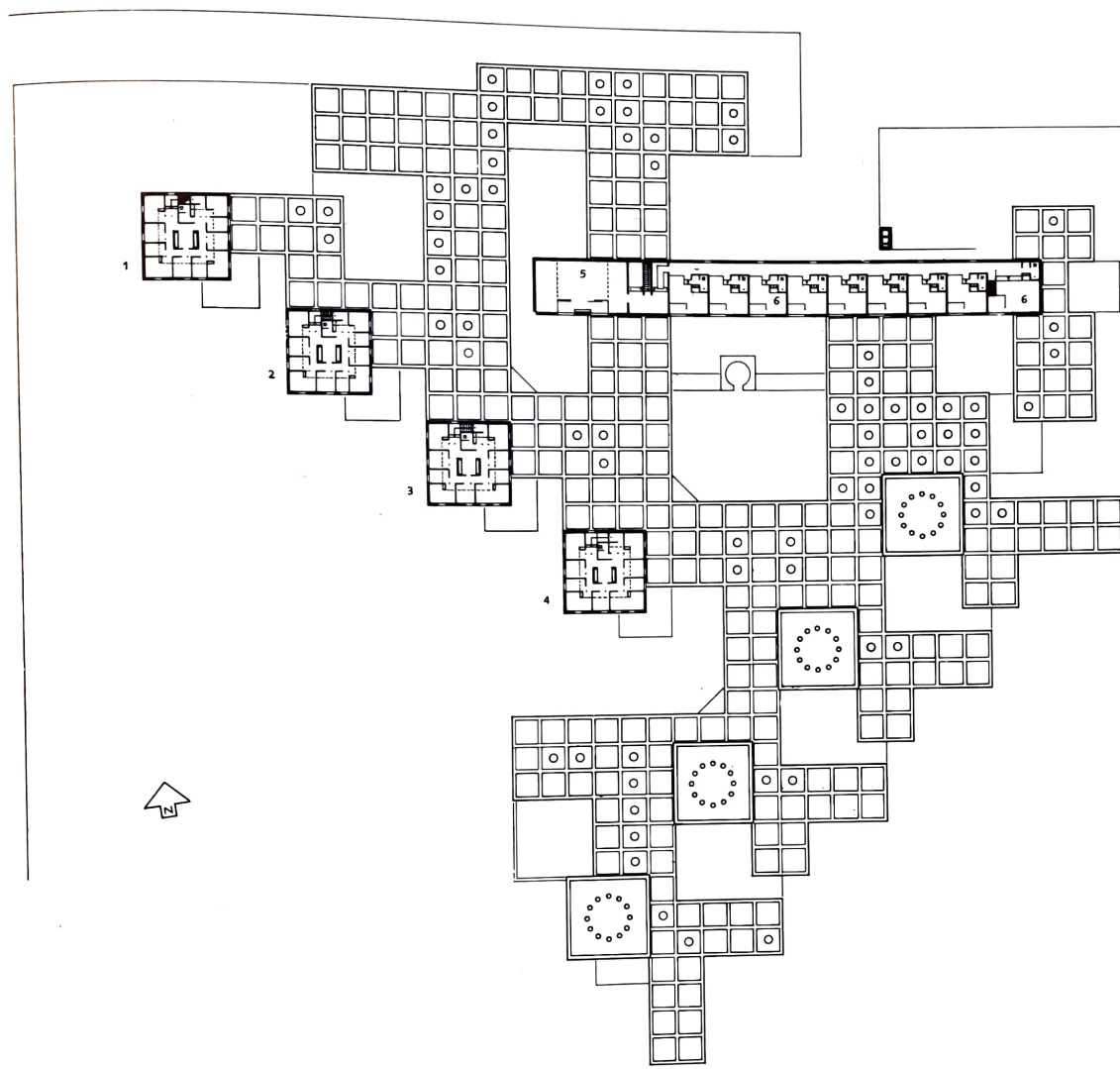
- 11 toneel- en gymnastiekzaal
- 12 directie, psycholoog, hoofd-leider en medewerkers
- 13 administratie en archief
- 14 personeelskamer en bibliotheek
- 15 diensthal

- 16 garage
- 17 centrale linnenkamer
- 18 centrale keuken, woning directeur
- 19 woning hoofdleder
- 20 toegang fietsenstalling

Verdieping

1 slaapverdieping jongens 14-18 jaar	3 slaapverdieping jongens 10-14 jaar	5 vergaderzaal
2 slaapverdieping meisjes 14-18 jaar	4 slaapverdieping meisjes 10-14 jaar	6 kamers inwonend personeel

Grondplannen van de begane grond en de eerste verdieping van het Burgerweeshuis in Amsterdam. Uit het boek *Structuralisme in de Nederlandse architectuur* van Wim J. van Heuvel (1992).

Sociale en ruimtelijke principes

Het ontwerp van het Burgerweeshuis weerspiegelt een aantal fundamentele sociale en ruimtelijke principes die kenmerkend zijn voor Van Eyck's architectuur:

Menselijke schaal en intimiteit: Het gebruik van kleine, herkenbare eenheden creëert een omgeving waarin de kinderen zich geborgen kunnen voelen. De modulaire opzet maakt het gebouw niet massaal, maar juist overzichtelijk en uitnodigend. Binnen de vertrekken van het gebouw is ruimte voor samenkomst en spel, maar krijgen de kinderen ook de mogelijkheid om zich terug te trekken op hun eigen plek. De overgang tussen deze privé en gemeenschappelijke ruimtes gaat uiteraard via de welbekende tussenruimtes.

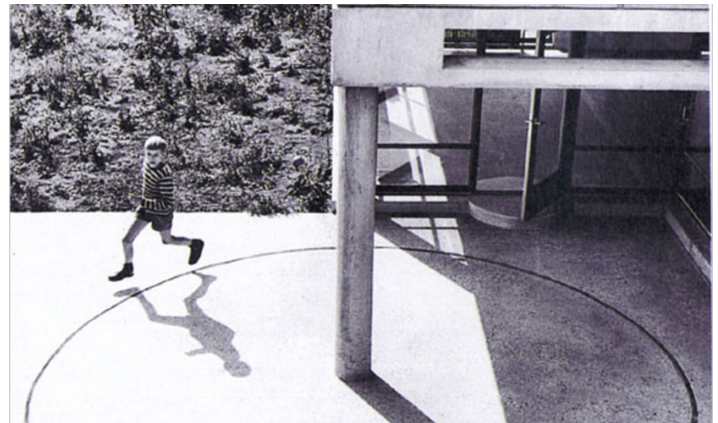
Overgangsruimten en doorwaadbaarheid: De combinatie van open en besloten ruimten zorgt voor een vloeiende overgang tussen binnen en buiten, tussen privé en publiek. De binnenstraat en het centrale hof zijn voorbeelden van hoe het gebouw sociale interactie stimuleert. Het fungeert als een centrale plaats die verbinding creëert tussen de verschillende modules.

Spel en ontdekking: De opeenvolging van ruimtes, de variatie in schaal en de complexe maar doordachte structuur bieden de kinderen mogelijkheden om het gebouw op een speelse manier te ontdekken. Dit sluit aan bij Van Eyck's overtuiging dat architectuur uitnodigend en stimulerend moet zijn. Ook verwerkt Van Eyck zijn typerende archetypische vormen op een speelse manier in het interieur. Hierdoor kunnen de kinderen, net als in de speeltuinontwerpen in Amsterdam, door middel van hun eigen fantasie invulling geven aan de functie van deze vormen.

Flexibiliteit en identiteit: Hoewel het gebouw een vaste structuur kent, is de indeling flexibel genoeg om verschillende vormen van gebruik te ondersteunen. Dit maakt het ook interessant in de context van herbestemming. Door de gestructureerde opbouw van verschillende modules die onderling met elkaar in verbinding staan leent het gebouw zich voor meerdere functies dan enkel die van een wooneenheid.

Een jongetje rent rond de cirkel op het centrale binnenhof van het Burgerweeshuis (Ezine, 2018).

Een meisje gebruikt de archetypische vorm van Van Eyck als haar eigen fantasierijke speelveld (stadsleven, z.d.).

Dreiging van sloop

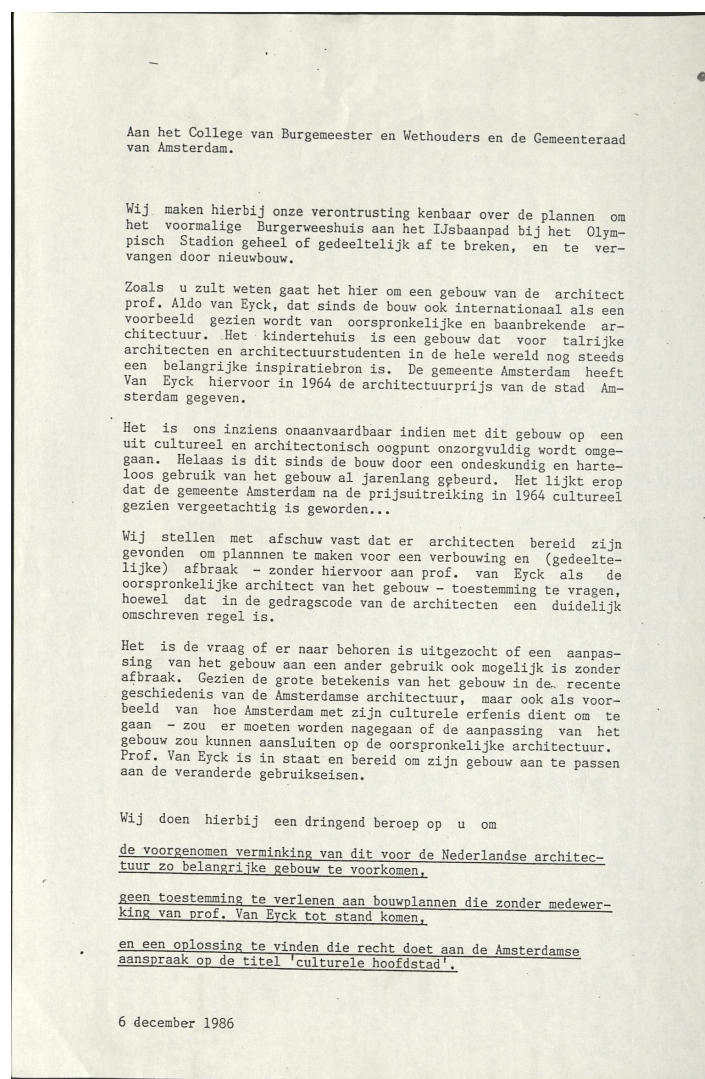
In 1986 wordt bekend dat het Sociaal Agogisch Centrum (SAC), de eigenaar van het Burgerweeshuis, plannen heeft om een deel van het gebouw te slopen (Van Dijk, J., 2021). Dit nieuws leidt tot fel protest onder architecten en architectuurliefhebbers, mede omdat Aldo van Eyck niet op de hoogte is gesteld van deze plannen. In een brief van 6 december 1986 aan het College van Burgemeester en Wethouders en de Gemeenteraad van Amsterdam, waarvan de afzender onbekend is, wordt hierover met verontwaardiging geschreven:

"Wij stellen met afschuw vast dat er architecten bereid zijn gevonden om plannen te maken voor een verbouwing en (gedeeltelijke) afbraak, zonder hiervoor prof. Van Eyck als de oorspronkelijke architect van het gebouw, toestemming te vragen, hoewel dat in de gedragscode van de architecten een duidelijk omschreven regel is."

Dit onbegrip wordt ook verwoord in een artikel uit een architectuurtijdschrift uit 1987. Hierin beschrijft Herman Hertzberger een *"treurige brief"* van Spaargaren, Priester en Van Krieken Architecten en Ingenieurs BNA, waarin zij Van Eyck uitnodigen om mee te werken aan de veranderingen in zijn eigen gebouw. Het bureau had de opdracht gekregen om vier wooneenheden te vervangen door grotere versies en vraagt Van Eyck om overleg over hoe de nieuwbouw het best in de bestaande structuur kan worden geïntegreerd. Hertzberger noemt deze brief *"immoreel en volstrekt gevoelloos."* Van Eyck weigert in te gaan op het verzoek en wijst een gezamenlijk overleg af.

Het protest groeit verder als het College van Burgemeester en Wethouders meerdere brieven ontvangt van onder andere Ruud Brouwers (Stichting Wonen) en Nic. Tummers en Mr. D. van der Veer (Stichting Architectuur Museum). Zij waarschuwen dat Nederland een van zijn belangrijkste moderne architectonische monumenten dreigt te verliezen. In een editie van Het Parool uit 1987 wordt beschreven hoe Hertzberger meer dan drieduizend oproepen tot behoud van het Burgerweeshuis overhandigt aan het gemeentebestuur. Deze oproepen zijn het resultaat van een briefkaartenactie, georganiseerd door Hertzberger en Stichting Wonen.

In de krant "Red het Burgerweeshuis" worden de meningen van architecten en andere vakgenoten over het belang van het gebouw verzameld (Van Dijk, J., 2021). Ondanks de sterke kritiek erkent het College uiteindelijk de culturele waarde van het gebouw, maar blijft onzekerheid bestaan over de toekomst ervan (Het Parool, 1987).

Brief daterend van 6 december 1986 waarin verontrust wordt gereageerd op de plannen voor gedeeltelijke sloop van het Burgerweeshuis (Research Centre Het Nieuwe Instituut, 2025).

De plannen voor verbouwing en sloop zijn ingegeven door praktische bezwaren. Volgens SAC voldoet het gebouw niet meer aan moderne privacy-eisen en kampt het met bouwtechnische gebreken. In een artikel in NRC Handelsblad uit 1986 klaagt directeur A.E.R. Tiel over lekkages in het dak, slechte isolatie door het gebruik van glas en beton, en hoge energiekosten die oplopen tot anderhalve ton per jaar. Tiel uit zijn onbegrip over de prioriteit die wordt gegeven aan architectonisch erfgoed boven het welzijn van de kinderen. In hetzelfde artikel wordt erkent dat de eisen voor weeshuizen in de jaren '60 anders waren dan in de jaren '80 (Amsterdamse redactie, 1986).

Van Eyck reageert hierop door te stellen dat bouwtechnische problemen eenvoudig kunnen worden opgelost met moderne technieken. Hij vindt sloop en nieuwbouw een duurdere en onnodige optie. Hij merkt op dat als de architect vanaf het begin was betrokken bij het onderhoud, het gebouw veel beter aan veranderende eisen had kunnen worden aangepast:

"Het beste was geweest, de architect die dit heeft gemaakt te vragen er iets aan te doen. Het is natuurlijk frustrerend te wonen in een baanbrekend gebouw waar je niet aan mag prutsen. Maar als je het van begin af aan als een klavecimbel gebruikt, iedereen keer een beetje bijstemmen, dan kun je het aan de veranderende eisen aanpassen." (Van Eyck, A, 1986).

Deze uitspraak benadrukt dat Van Eyck niet tegen aanpassingen is, zolang deze in overleg en met respect voor de oorspronkelijke architectuur worden doorgevoerd. Hij verzet zich echter tegen sloop van een gebouw dat als architectonisch erfgoed wordt beschouwd. Dit benadrukt des te meer waarom de strategie van luisteren naar de ontwerper een belangrijk gegeven is in herbestemming.

Het probleem in de jaren '80 was niet alleen bouwtechnisch, maar ook functioneel: het gebouw weerspiegelt niet langer de veranderende opvattingen over kinderopvang. Waar in de jaren '60 het idee is dat kinderen zich niet mogen afzonderen, wordt in de jaren '80 juist veel waarde gehecht aan privacy. Van Eyck zegt hierover in een artikel in Het

Parool van 29 november 1986: *"Ik heb moeten vechten om een soort slaapkamertjes te maken"* (Van Bergen, T., 1986).

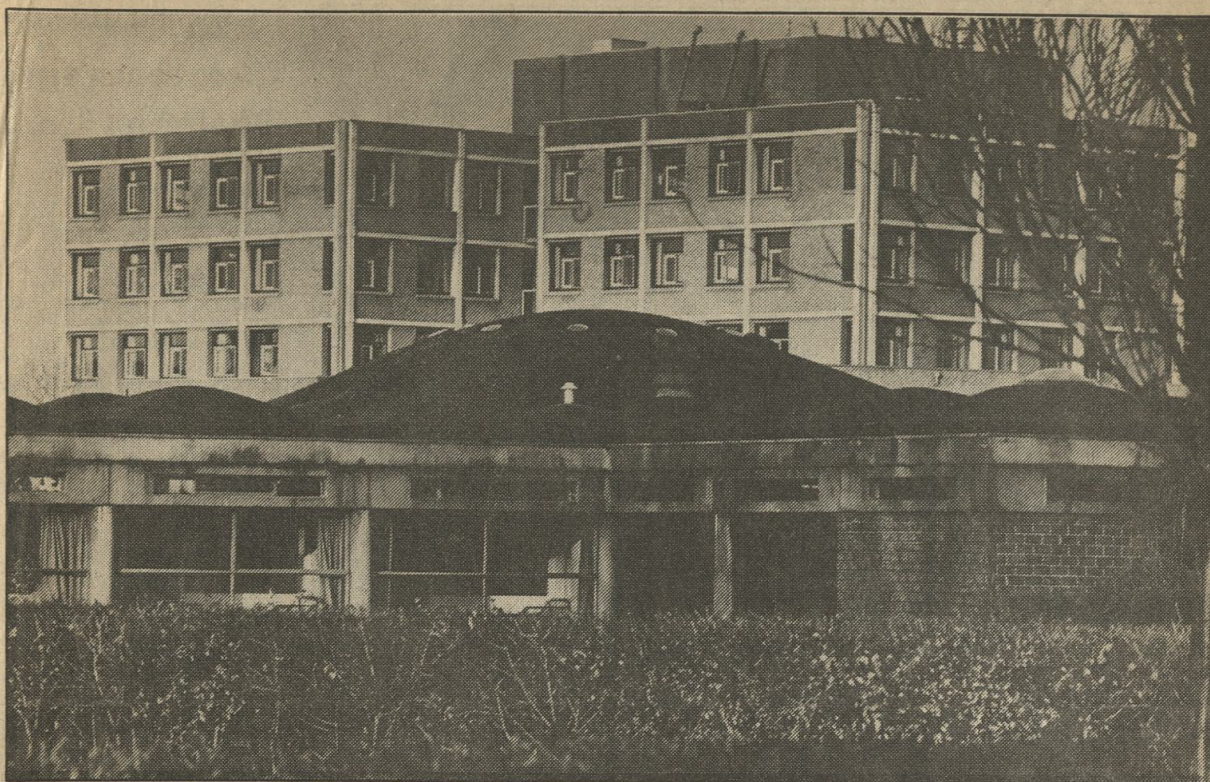
In 1988 wordt uiteindelijk besloten dat SAC geen bouwvergunning zal krijgen en een alternatieve locatie krijgt voor nieuwbouw. De gemeente Amsterdam biedt aan het Burgerweeshuis te kopen en te verhuren, waarna het Berlage Instituut, opgericht door Herman Hertzberger, zich erin vestigt. Hertzberger huurt Aldo en Hannie van Eyck in voor het herbestemmingsontwerp. Als voorwaarde moeten op het terrein ook nieuwe kantoorruimtes worden gebouwd, wat resulteert in de kantoorstorens Tripolis (Van Dijk, J., 2021).

In de jaren '90 wisselt het gebouw meerdere keren van eigenaar en functie. Wanneer het Berlage Instituut in 1997 vertrekt, komt het gebouw leeg te staan en raakt het in verval. Eerdere pogingen om het Burgerweeshuis als monument te classificeren zijn gestrand, omdat een gebouw in Nederland pas na 50 jaar als monument kan worden aangemerkt. In 2009 wordt een laatste poging ondernomen om het gebouw monumentenstatus te verlenen. Datzelfde jaar wordt het verkocht en krijgt architectenbureau Wessel de Jonge de opdracht voor een grootschalige renovatie. Bij deze renovatie wordt gestreefd naar een balans tussen behoud van originele details en moderne eisen, een benadering die in lijn ligt met Van Eyck's principes. Er wordt vloerverwarming aangelegd, de koepels worden voorzien van geluiddempende isolatie en technische voorzieningen zoals wifi-hotspots worden discreet weggewerkt in bestaande nisjes (Van Dijk, J., 2021).

Krantenartikel in het NRC Handelsblad uit 1986 waarin Tiel uitlegt wat de gebreken zijn aan het Burgerweeshuis (Research Centre Het Nieuwe Instituut, 2025).

NRC / H.

BINNENLAND

Het Burgerweeshuis in Amsterdam. (foto NRC Handelsblad/Maurice Boyer)

‘Sloop Burgerweeshuis voor een deel’

Door onze Amsterdamse redactie

AMSTERDAM, 2 dec. Het Sociaal Agogisch Centrum Overschinkel, dat is gehuisvest in het Burgerweeshuis van architect Aldo van Eyck, wil minstens de helft van dit complex slopen en er nieuwbouw voor in de plaats maken. Bij het verzoek aan de gemeente om toestemming hiervoor heeft het centrum al tekeningen geleverd voor vier nieuw te bouwen paviljoens.

Het complex is 25 jaar oud en dus te jong om als monument te kunnen worden aangemerkt. Toch voldoet het volgens directeur A.E.R. Tiel van het Sociaal Agogisch Centrum absoluut niet meer. „Technisch gezien deugt het gebouw van geen kant. Al sinds de oplevering lekt het dak. We hebben inmiddels ruim een miljoen gestopt in reparatie ervan, maar het helpt niet. Het gebouw bestaat uit glas en beton en valt niet te isoleren. De energierekening is exorbitant hoog, één à anderhalve ton per jaar”.

„Los van de constructie voldoet het gebouw ook niet meer aan de

huidige eisen. De indeling is abominabel: de leefruimtes zijn veel te groot, de slaapvertrekken veel te klein. De kinderen hier zijn tussen de zes en de vijftien jaar, maar ze hebben die een privacy van nul. Die eisen veranderen met de tijd, in zoverre valt Van Eyck ook niets te verwijten, maar wij zijn jeugdhulpverleners, geen monument-instandhouders. Ik vind het treurig dat sommige mensen een architectonisch geheel willen stellen boven de wel en wee van kinderen die toch al in de problemen zitten”.

Volgens Tiel is de brandweer ook „alles behalve gelukkig” met het gebouw. Binnenkort verwacht hij een rapport uit van de bedrijfsarts die, zegt Tiel, geen spaan heel laat van de voorzieningen.

Het centrum heeft jarenlang geprobeerd het gebouw, dat samen met de grond zijn eigendom is, te verhuren of te verkopen. Door de bouwkundige staat is dat echter niet gelukt, aldus Tiel. In het voorstel dat nu aan B en W is voorgelegd wordt de voorkant van Van Eycks complex, nu vooroor-

ruimte, behouden en gerenoveerd. Het deel daarachter wordt vervangen met paviljoens die beter zijn afgestemd op 33 à 44 kinderen. „Het complex is destijds gebouwd voor 88 kinderen”, zegt Tiel. „De Kinderbescherming is nu tegen zulke grote groepen, dus hebben wij hier constant met leegstand te kampen. De nieuwbouw kan worden afgestemd op het werkelijke aantal bewoners”.

Paradijs

Architect Van Eyck reageert treurig en boos op de voornemens van het Agogisch Centrum. „Met andere gebruikers was het lot van het gebouw wel degelijk anders geweest”. Volgens hem zijn de lekkages en isolatieproblemen heel goed te verhelpen met moderne technische middelen. „Dat kost wat, maar sloop en nieuwbouw kosten nog veel meer”.

Van Eyck geeft toe dat de ideeën over kindertehuizen toen anders waren. „Het moest een paradijs worden, weg van het kwaad van de stad. Het gebouw is gemaakt om kinderen van verschil-

lende leeftijd en geslacht bij elkaar te organiseren, dat is toch beter dan uit elkaar te organiseren? Toen begon men de stad positiever te zien, de kinderen moesten niet meer als bijzondere schepsels apart worden gezet. Iedere trend willen ze uitvoeren, dat vind ik conservatief en trendvolgend tegelijk. De kinderen worden als proefkonijnen gebruikt, bovendien kan het gebouw er niet tegen”.

„Het beste was geweest, de architect die dit heeft gemaakt te vragen er iets aan te doen. Het is natuurlijk frustrerend te wonen in een baanbrekend gebouw waar je niet aan mag prutsen. Maar als je het van begin af aan als een klavecimbel gebruikt, iedere keer een beetje bijstemmen, dan kun je het aan de veranderende eisen aanpassen”.

Pas echt kwaad wordt Van Eyck als het centrum — zoals gepland — een deel van zijn werk laat staan. „Dat wordt dan voor Amsterdam als culturele hoofdstad in 1987 een groezelig zelfportret”.

Krantenartikel in Het Parool uit 1986 waarin Van Eyck o.a. benoemt dat hij heeft moeten vechten voor slaapkamertjes (Research Centre Het Nieuwe Instituut, 2025).

HET PAROOL

ZATERDAG 29 NOVEMBER 1986

De architect: Burgerweeshuis was perfect

Aldo van Eyck, architect, staat in de hal van 'zijn' Burgerweeshuis. "Wat mij betreft mogen ze het zo snel mogelijk slopen," zegt tehuiscoördinator C. van Buul. De architect lacht een beetje. Maar later, in de auto op weg naar zijn woonplaats Loenen aan de Vecht, barst hij uit: "Dat hoeft hij toch niet te zeggen waar ik bijsta! Hij kan toch wat respect voor me hebben? Ik kan dingen aan dat gebouw zetten, het heeft allemaal tentakels om aan door te bouwen. En dat dak, dat is perfect.. nee, het is niet perfect, maar dan moeten ze het maar eens goed maken." Na tien jaar ging Van Eyck gistermiddag terug naar het Burgerweeshuis. Hij was er al die tijd niet meer geweest omdat hij bij zijn laatste bezoek 'een ruïne' aantrof. Nu was het minder erg, maar toch: "Ik heb een stuk van mijn leven aan dat gebouw gegeven. Dag in dag uit zaten we te dromen over wat we die kinderen allemaal konden geven. We hebben er onzettend veel zorg aan besteed, dat heeft de wereld ook kunnen zien. En dertig jaar later hoeft het dan opeens allemaal niet meer. Ze hadden me toch op zijn minst even kunnen waarschuwen."

door TANJA VAN BERGEN

Het bericht dat de directie van het Sociaal Agogisch Centrum een sloopvergunning heeft aangevraagd voor haar tehuis Over Schinkel - de officiële naam van het Burgerweeshuis - viel de architect gisteren rauw op zijn dak. Een chronisch lekkend dak, te kleine slaapkamers, veel te hoge energierekeningen; allemaal goed en wel, maar dat gebouw is toch zijn kindje. En daar hadden ze al zo veel mee uitge-spoekt. "Ik ben bang dat het er van binnen verschrikkelijk uitziet, een soort concentratiekamp," verwachtte hij. Dat valt mee: "Moet je kijken," zegt Van Eyck in de entreehal. "Die trap. Heb je ooit zo'n trap gezien? De leuning loopt dóór, je kunt hem al vastpakken voordat je op de treden staat. Wengé-hout en mooi ge-poetst. Kijk! die hele hal is nog net zo als toen hij 25 jaar geleden werd opgeleverd. Oh, kijk! Die blauwe tegeltjes in de vloer, die zitten er ook nog." Kijk! hier. Kijk! daar; de architect aait de trapleuning, de lamp, de muur, voelt voorzichtig aan doorge-roeste kozijnen, dwaalt van de ene hoek naar de andere. "Hier stond een aquarium en daar hebben ze meer verlichting aangebracht. Hoe bestaát het dat die muurtjes er nog zijn!"

Klavecimbel

Vijf jaar heeft hij aan het ontwerp gewerkt. Heeft het daarna overgedragen aan de gebruikers met de goede raad het als een klavecimbel

te behandelen: "Zo'n instrument, dat begint pas te groeien als het af is, dat moet je heel voorzichtig inspielen. En dat geldt voor een gebouw ook." Maar de eisen die een kindertehuis aan haar accommodatie stelt, veranderen snel. Het gebouw was in 1961 nog revolutionair, tien jaar later voldeed het al niet meer. Voorzieningen die Van Eyck samen met de toenmalige directeur Van Meurs had uitgedokterd, werden omgebouwd of helemaal weggehaald. De poppenkast, de grote feestzaal, een poffertjestafel, lachspiegels in de vloer. "De kinderen gingen boven die spiegels staan zonder broekje aan," vertelt Van Eyck. "Prachtig toch? Maar ze hebben hun geheim verraden. Ach, nu zou niemand zich er meer druk over maken, maar toen haalden ze de spiegels weg." "Kijk, de plasjes zijn er nog wel." Hij wijst op een zandbak met een betonnen omranding waar vier ondiepe kommen in zijn gemaakt. "Ik wilde een vijver, maar dat mocht niet. Toen heb ik op het allerlaatste moment, toen het beton van de zandbak al was gestort, stiekem tegen de bouwers gezegd: 'Draai daar kommen in'. Zo kon ik de kinderen toch nog plasjes geven." Van de logia's - overdekte buitenplaatsen - zijn nu slaapkamers gemaakt. "Die hebben ze dichtgegooid zonder dat ik het wist. De glasplui is gewoon verplaatst, zodat de gevel er nu heel hermetisch uitziet." Maar een kindertehuis nieuwe stijl wil juist veel slaapkamers, grote ook, voor de privacy van de kinderen. "In

(Van een onzer verslaggevers)

AMSTERDAM - Voor sloop van het beroemde kindertehuis van Aldo van Eyck naast het Olympisch Stadion is geen sloopvergunning nodig. Dat zegt een woordvoerder van de gemeente Amsterdam naar aanleiding van het bericht dat het Sociaal Agogisch Centrum Over Schinkel, de eigenares van het complex, een plan bij de gemeente gaat indienen om het grootste deel van het complex te vervangen door nieuwbouw.

"Als de bouw aan vraag aan alle gemeentelijke voorschriften en het bestemmingsplan voldoet, is er geen mogelijkheid de sloop tegen te houden," aldus directeur Bakker

Sloop kashba zonder vergunning

van Bouw- en Woningtoezicht. De kashba, zoals het complex in de volksmond heet, staat namelijk niet op de monumentenlijst. De welstandscommissie zal aan B en W een advies over de bouwplannen moeten geven. "Ik verwacht dat ze zeer kritisch naar het nieuwe ontwerp zullen kijken," aldus Bouw- en Woningtoezicht.

In september schreef de directie van het Sociaal Agogisch Centrum al een brief aan B en W met de vraag of zij medewerking zouden willen geven aan nieuwbouwplannen. Het gemeentebestuur reageerde daarop door te zeggen dat er dan maar een bouwplan moest worden ingediend. Deze is inmiddels gearriveerd. Op de vraag of het complex in zo'n slechte bouwkundige toestand verkeert dat sloop noodzakelijk is, moet Bouw- en Woningtoezicht het antwoord schuldig blijven: "Wij hebben er nog niet gekeken; wel is het ons bekend dat het gebouw prachtig is, maar we weten ook dat het zeer onpraktisch is."

Architect Aldo van Eyck in zijn Burgerweeshuis

FOTO GEORGE VERBERNE

mijn tijd mochten de kinderen zich juist niet afzonderen. Ik heb moeten vechten om een soort slaapkamertjes te mogen maken," zegt de architect. Hij maakte in de slaapzalen aparte slaaphokjes, rondom een 'middenplaats' met een bank waar voorgelezen kon worden. Nu zegt Van Buul: "Dat is loze ruimte." De coördinator wijst Van Eyck ook op een beschadiging in de vloer: "Skateboards," zegt hij, "daar kunnen die tegels niet tegen." De architect mompelt dat de vloer 'het toch nog lang heeft gehouden'.

Hij begrijpt het allemaal wel: "Het is het dilemma van de architect. Die mensen zeggen dat de ontwikkelingen in de kinderbescherming een andere ruimteconstellatie vragen dan ze nu in dit gebouw hebben. Maar dan kun je nog wel wat respect tonen tegenover de architect. Een goed klavecimbel wordt ook altijd gestemd door degene die het heeft gebouwd. Als ze naar mij waren gekomen, hadden we samen kunnen blijven sleutelen tot het

goed was. Maar dat hebben ze nooit gedaan."

Volgens Van Buul valt dit gebouw niet meer recht te breien. "Moet je zien, al die grote ramen. Het is wel mooi, maar wij moeten de energierekeningen betalen." Hij vertelt dat er nog steeds toeristen naar het Burgerweeshuis komen, om de architectuur te bewonderen. "Maar de laatste tijd stuur ik ze weg. Ze moeten het maar uit hun boekje schrappen."

Casino

In het boek 'Niet om het even, van en over Aldo van Eyck', dat onlangs verscheen, schrijft de architect over het Burgerweeshuis: "Ik zou willen dat men er niet meer naar gaat kijken. Hoe barbaars een gebouw toetakenen, is tenslotte niet inspirerend (...). Ik maak er nog een casino van, als ze het mij vragen!"

"Iedereen kan er wat voor verdienen," zegt hij, "daar hoef ik me niet mee bezig te houden. Voor mij bete-

kent het gebouw pijn. Vanaf het begin heb ik er een meewarig gevoel over gehad. Het wordt in allerlei boeken geprezen en ik mocht de hele wereld afreizen om erover te praten. Harvard, Cambridge, Sidney... Je krijgt eredoctoraten, ik heb er wel drie. Maar wat moet ik ermee?"

Als ze het slopen, vindt hij, laat het dan alsjeblieft helemaal verdwijnen. "Ze moeten niet de heft laten staan, dat zou ik verschrikkelijk vinden." Daar is de coördinator het dan weer helemaal mee eens: "Als we toestemming krijgen om alles weg te halen, hoef ik tenminste niet meer met emmertjes in mijn kantoor te zitten onder dat lekkende dak." "Dat dak," zei Van Eyck eerder op de middag, "met die koepels, dat is zo leuk. De mensen noemden het tehuis in het begin ook 'kafferdorp'. Al die koepeltjes, dat hadden ze nog nooit eerder gezien. Maar het is heel klassiek. En van binnen is het net alsof je onder een paddestoel zit. Het is een heel gezellig dak."

Herbestemming

Na een bewogen geschiedenis wordt het gebouw van het Burgerweeshuis uiteindelijk aangekocht door private investeerders. Het doel is om het iconische pand te transformeren tot een moderne kantooromgeving, waarbij de oorspronkelijke architectonische kwaliteiten zo veel mogelijk behouden blijven (Wessel de Jonge Architecten, 2021).

Het herbestemmingsontwerp, uitgevoerd door Wessel de Jonge Architecten, richt zich op het in ere herstellen van het gebouw. De karakteristieke betonnen gevels worden zorgvuldig gereinigd en gerestaureerd, terwijl het metselwerk op diverse plekken wordt gerepareerd. Een belangrijk element in het behoud van het oorspronkelijke ontwerp is het behoud van de kozijnen. Deze zijn in 1993 al door Aldo van Eyck zelf vervangen en voorzien van dubbelglas. Tijdens de renovatie worden ze zorgvuldig overgeschilderd in de oorspronkelijke kleurstelling.

Ook het buitenterrein ondergaat een transformatie, waarbij het oorspronkelijke ontwerp als uitgangspunt wordt genomen. Tegelijkertijd wordt rekening gehouden met moderne functionele eisen, waardoor een buitenruimte ontstaat die nog steeds de karakteristieke ontwerpprincipes van Van Eyck ademt (Wessel de Jonge Architecten, 2021).

Een van de grootste uitdagingen binnen dit herbestemmingsproject is het voldoen aan moderne duurzaamheidseisen, die aanzienlijk verschillen van de normen uit de jaren '60 en zelfs de jaren '90. Vooral de thermische en akoestische prestaties van het gebouw laten te wensen over, terwijl het behoud van het oorspronkelijke ontwerp de hoogste prioriteit heeft.

Om het gebouw te optimaliseren voor hedendaags gebruik worden de kenmerkende betonnen koepels voorzien van akoestisch spuitwerk. Dit biedt tevens de mogelijkheid om moderne elektrische installaties discreet weg te werken. In de werkruimtes wordt vloerverwarming geïnstalleerd, terwijl in de binnenstraat opnieuw ledenradiatoren worden toegepast, zoals oorspronkelijk door Van Eyck ontworpen. Deze ingrepen zorgen niet alleen voor

een verbeterd thermisch comfort, maar ook voor een prettige werkomgeving zonder afbreuk te doen aan de oorspronkelijke esthetiek (Wessel de Jonge Architecten, 2021).

In de loop der jaren worden er diverse aanpassingen aan het gebouw doorgevoerd zonder overleg met Van Eyck. Tijdens de renovatie zijn deze latere toevoegingen verwijderd en zijn de oorspronkelijke afwerkingen in ere hersteld. Hierdoor krijgt het gebouw opnieuw zijn authentieke uitstraling terug.

De binnenruimtes worden toekomstbestendig gemaakt zonder afbreuk te doen aan het originele ontwerp. De indeling blijft grotendeels behouden en originele elementen, zoals de kenmerkende kastenwanden, aanrechtbladen en wandarmaturen, zijn zorgvuldig gerestaureerd of waar nodig in dezelfde stijl vervangen. Dit zorgt voor een lichte en ruimtelijke werkomgeving met zicht op de omliggende buitenruimtes (BPD Kunstcollectie, z.d.).

Sinds 2018 wordt een deel van het gebouw in gebruik genomen door gebiedsontwikkelaar BPD. Hierdoor is het voormalig Burgerweeshuis nu ook toegankelijk voor publiek: elke tweede zaterdag van de maand kunnen bezoekers de internationale kunstcollectie bezichtigen die in het gebouw is ondergebracht.

De tentoongestelde werken zijn zorgvuldig geselecteerd en vertonen een duidelijke relatie met de architectonische principes van het gebouw. Daarbij staan structuralisme, het spel tussen mens en kleur en de dynamiek tussen binnen- en buitenruimte centraal. Naast de kunstcollectie is er een expositieruimte ingericht die gewijd is aan het gedachtegoed en de carrière van Aldo van Eyck, waardoor de geschiedenis en betekenis van het gebouw op een hedendaagse manier levend wordt gehouden (BPD Kunstcollectie, z.d.).

De gerestaureerde buitengevel en buitenruimte, de betonnen wanden, kolommen en architraven met openingen. Rechts zichtbaar de cirkel op het binnenhof (Wessel de Jonge Architecten, 2021).

De gerestaureerde binnenruimte waarin de karakteristieke ontwerpelementen van Van Eyck in ere zijn hersteld (Wessel de Jonge Architecten, 2021).

*Een nieuw interieur in het voormalig Burgerweeshuis,
afgestemd op het ontwerp van Van Eyck (Wessel de
Jonge Architecten, 2021).*

Evaluatie en reflectie

De herbestemming van het Burgerweeshuis illustreert zowel de mogelijkheden als de uitdagingen van het behouden en transformeren van de architectuur van Aldo van Eyck. Zijn werk kenmerkt zich door een uitgesproken vormtaal, een doordachte interactie tussen ruimte en gebruiker, en een sterke verbinding tussen binnen- en buitenruimtes. Deze kenmerken vormen de kern van het ontwerp en bieden kansen voor een duurzame herbestemming. Tegelijkertijd brengen ze beperkingen met zich mee, omdat elke aanpassing zorgvuldig moet worden overwogen om het oorspronkelijke karakter te behouden. De delicate balans tussen architectonische integriteit en hedendaagse functionaliteit is een uitdaging bij herbestemming, en dit project toont hoe een respectvolle benadering kan leiden tot een succesvolle revitalisatie.

De renovatie van het Burgerweeshuis laat zien hoe behoud en functionele transformatie hand in hand kunnen gaan. Het oorspronkelijke ontwerp wordt in ere hersteld, waarbij de structurele en esthetische elementen, zoals de betonnen gevels, kozijnen en het buitenterrein, met zorg zijn gerestaureerd. Tegelijkertijd zijn moderne ingrepen gedaan om het gebouw beter te laten voldoen aan hedendaagse eisen op het gebied van comfort, duurzaamheid en gebruiksgemak. Zo wordt vloerverwarming geïnstalleerd in de werkgebieden, terwijl de binnenstraat opnieuw is voorzien van de oorspronkelijke ledenradiatoren. De koepels krijgen akoestisch spuitwerk, waardoor ze niet alleen de geluidskwaliteit verbeteren maar ook ruimte bieden voor moderne installaties. Deze aanpak bewijst dat herbestemming niet hoeft te betekenen dat historische architectuur wordt opgeofferd aan functionaliteit; het kan juist een harmonieuze samensmelting van beide beteken.

Uit deze casestudy kunnen waardevolle lessen worden getrokken voor toekomstige herbestemmingsprojecten, vooral wanneer het gaat om gebouwen met een sterke architectonische identiteit. Een van de belangrijkste inzichten is het belang van een zorgvuldige analyse van het oorspronkelijke ontwerp, zodat de herbestemming aansluit bij de oorspronkelijke intenties van de architect. De aanpak waarbij verstorende latere

toevoegingen worden verwijderd en originele materialen en afwerkingen worden hersteld, onderstreept het belang van respect voor het erfgoed.

Daarnaast toont dit project aan dat technische verbeteringen en hedendaagse comforteisen op een subtiële manier kunnen worden geïntegreerd zonder afbreuk te doen aan de ruimtelijke kwaliteit. De toepassing van duurzame technieken zoals vloerverwarming en verbeterde akoestiek, in combinatie met het behoud van karakteristieke elementen, vormt een inspirerend voorbeeld van hoe historische architectuur toekomstbestendig kan worden gemaakt. Verder laat de programmering van het gebouw als werkruimte én culturele bestemming zien dat een meervoudig gebruik bijdraagt aan de levensvatbaarheid van een herbestemd gebouw.

De herbestemming van het Burgerweeshuis bewijst dat een respectvolle en doordachte aanpak kan leiden tot een succesvolle transformatie van een iconisch gebouw, zonder het oorspronkelijke karakter te verliezen. Het project slaagt erin om de kernwaarden van Aldo van Eyck's architectuur te behouden, terwijl het tegelijkertijd voldoet aan hedendaagse gebruikseisen. Deze casestudy benadrukt het belang van een zorgvuldige afweging tussen behoud en aanpassing, en biedt waardevolle inzichten voor toekomstige projecten waarbij architectonisch erfgoed een nieuwe functie krijgt. Door de juiste balans te vinden tussen erfgoedbehoud en functionele modernisering, kan de architectuur van het verleden op een betekenisvolle manier deel blijven uitmaken van het heden en de toekomst.

Casestudie 2 | Hubertushuis, Amsterdam

Inleiding

Aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam is een gevel te vinden die onmogelijk over het hoofd te zien is. De regenboogkleuren, inmiddels een kenmerk van Aldo van Eyck's ontwerptaal, trekken bij de oplevering in 1978 direct de aandacht van voorbijgangers. Het Hubertushuis, ook wel bekend als het Moederhuis, wordt in de jaren zeventig ontworpen door Van Eyck in samenwerking met Theo Bosch. Dit gebouw biedt opvang en een toevluchtsoord aan kwetsbare moeders en vrouwen.

Annie van Roijen-Wortmann, namens de Hubertusvereniging de opdrachtgever van het project, benadrukt het belang van openheid en doorlaatbaarheid in het ontwerp (Hubertushuis, 2019). Voor Van Eyck, met zijn structuralistische visie op architectuur, is dit een uitgangspunt dat perfect aansluit bij zijn ontwerpfilosofie. Het Hubertushuis biedt plaats aan zestien moeders en ongeveer 78 kinderen. De Hubertusvereniging richt zich op de ondersteuning van vrouwen, waaronder alleenstaande en ongehuwde moeders. Het gebouw is bedoeld als een tijdelijk thuis, waar deze jonge gezinnen begeleiding krijgen en kunnen werken aan een stabiele toekomst (Hubertushuis, 2019).

Het ontwerp van het Hubertushuis weerspiegelt Van Eyck's overtuiging dat architectuur sociale interactie moet stimuleren. Dit is van groot belang voor de doelgroep: jonge vrouwen in kwetsbare posities. Zijn werk, samen met dat van Team 10, zet zich af tegen het naoorlogse functionalisme en zoekt naar een meer menselijke en speelse architectuur. Niet alleen de gevel, maar ook het interieur wordt gekenmerkt door levendige kleuren en Van Eyck's typerende vormtaal, bestaande uit cirkels, achthoeken en rechthoeken. Daarnaast verwerkt hij dynamische ruimtelijke elementen zoals trappen en passages om verbinding te creëren (Hertzberger, H. et al., 1982). Hoewel het Hubertushuis oorspronkelijk een maatschappelijke functie heeft, is dit inmiddels verleden tijd. In 2008 wordt het gebouw in gebruik genomen als kinderdagverblijf, en in 2016 wordt het, inmiddels in verval geraakt, verkocht aan een privé-investeerder. Uiteindelijk krijgt het een hotelfunctie, maar een groot deel van het oorspronkelijke ontwerp van Van Eyck en Bosch staat al geruime tijd leeg (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, z.d.).

Interieur van het kinderdagverblijf in het Hubertushuis (Stadsarchief Amsterdam/ Frans Busselmans, 1980).

De kleurrijke gevel van het nieuwbouwgedeelte en de twee naastgelegen gotische panden (Architectenbureau Filip Mens, 2018).

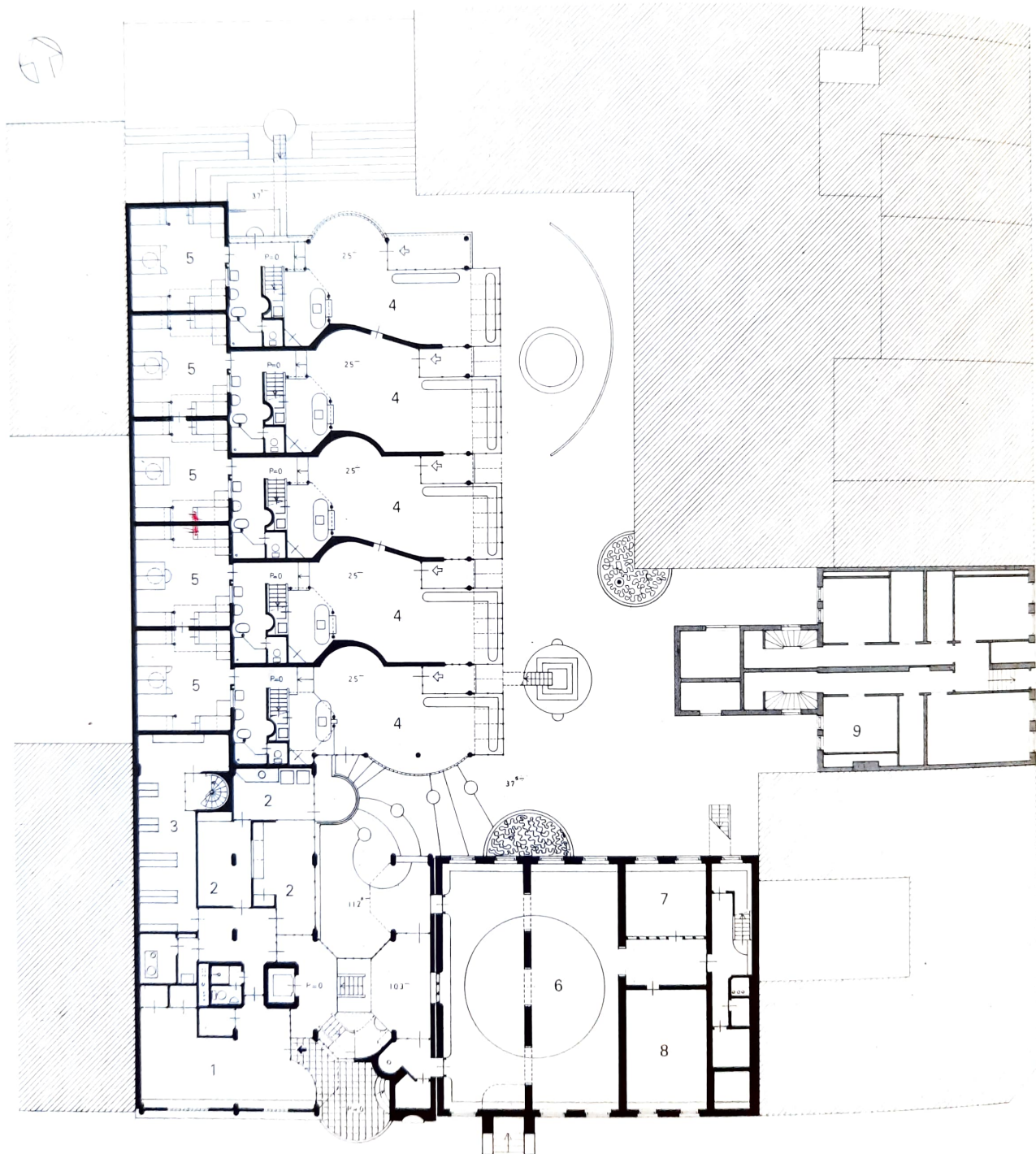

Begane grond

- 1 fietsen - kinderwagens
- 2 wasserij en linnenkamer
- 3 provisie
- 4 woonruimten kinderen 1-6 jaar
- 5 slapen
- 6 speelkamer
- 7 werkplaats
- 8 berging
- 9 verkocht 1980

Ground floor

- 1 bicycles - prams
- 2 laundry
- 3 larder
- 4 children 1 to 6
- 5 bedrooms
- 6 play-room
- 7 repairs
- 8 storeroom
- 9 sold 1980

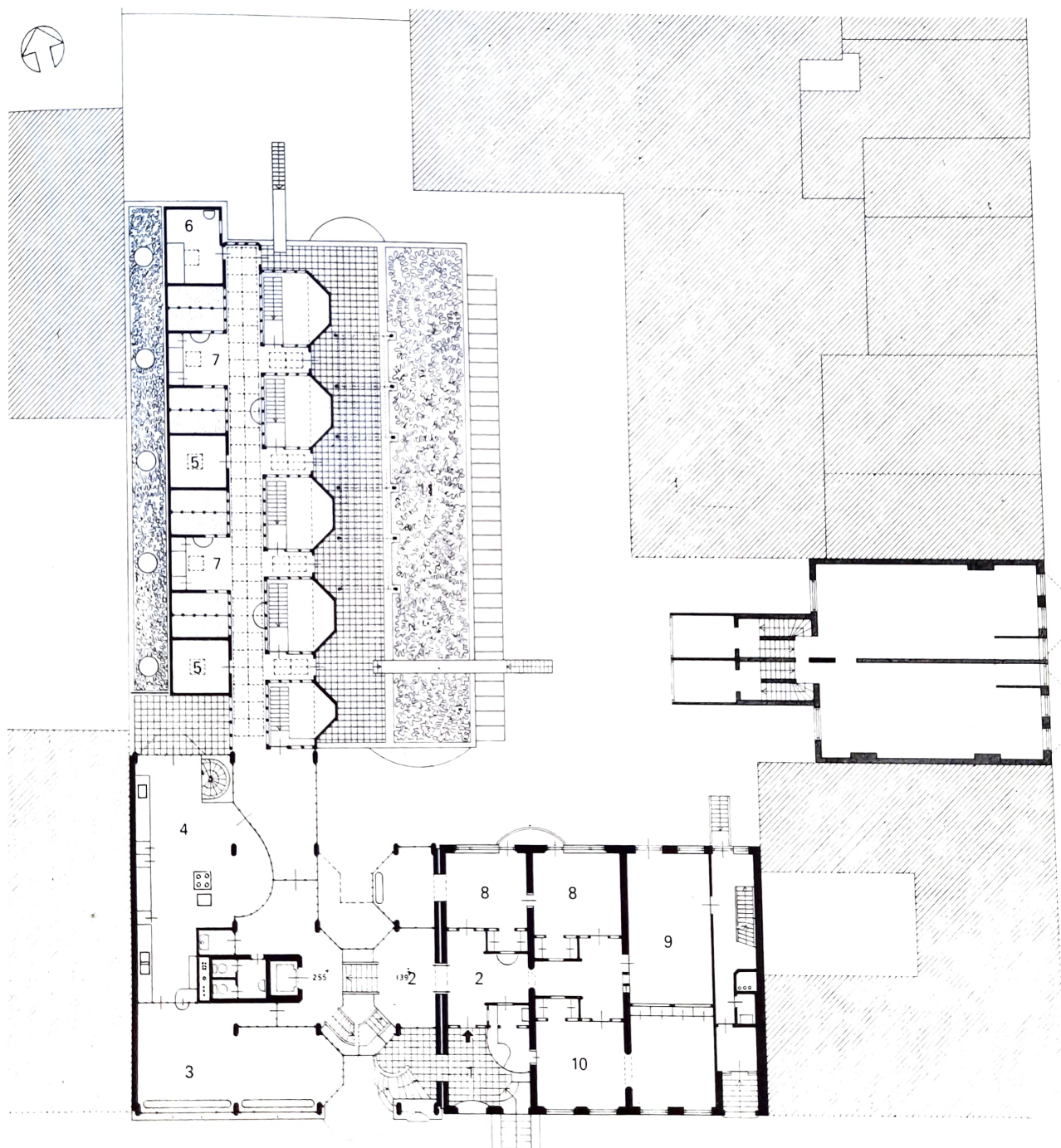

Bel-etage

- 1 ingang
- 2 hal
- 3 kantine
- 4 keuken
- 5 logeerkamer
- 6 nachtleidster
- 7 speelnissen
- 8 coördinatie
- 9 vergaderzaal
- 10 administratie
- 11 dakterras

Mezzanine

- 1 entrance
- 2 hall
- 3 cafetaria
- 4 kitchen
- 5 guest-room
- 6 night assistant
- 7 play corners
- 8 head
- 9 meeting room
- 10 administration
- 11 roof-garden

De plattegrond van de begane grond en de bel-etage (Aldo van Eyck 1982).

Relevantie van deze case studie

Het Hubertushuis vormt een waardevolle casestudie binnen het onderzoek naar de herbestemming van structuralistische architectuur, en in het bijzonder naar hoe de sociale en ruimtelijke principes van Aldo van Eyck behouden of herinterpreteerd kunnen worden in een nieuw gebruik. Dit project illustreert niet alleen Van Eyck's benadering van sociale architectuur, maar laat ook zien hoe hij bestaande structuren integreerde met nieuwbouw. Dit is van belang voor de vraag hoe erfgoed en modernisering samen kunnen gaan in een herbestemmingsproces.

Een van de meest intrigerende aspecten van het Hubertushuis is de ruimtelijke relatie tussen oud en nieuw. De combinatie van een zeslaagse nieuwbouw met de renovatie van twee aangrenzende historische panden laat zien hoe Van Eyck bestaande stedelijke structuren respecteert, terwijl hij tegelijkertijd een radicaal nieuwe architectonische identiteit creëert. Het glazen trappenhuis, dat fungeert als scharnierpunt tussen deze verschillende bouwdelen, versterkt zowel de functionele als visuele verbinding tussen oud en nieuw. Dit element vormt een relevante referentie voor herbestemmingsprojecten die zich bezighouden met de dialoog tussen historische structuren en hedendaagse ingrepen.

Daarnaast sluit het sociale programma van het Hubertushuis nauw aan bij de thematiek van het onderzoek. Het gebouw is ontworpen als een opvanghuis voor kwetsbare moeders en kinderen, waarbij de architectuur niet slechts een fysieke schuilplaats biedt, maar ook sociale interactie en ondersteuning stimuleert. De wijze waarop Van Eyck de publieke en private zones organiseert, evenals de manier waarop hij ruimtelijke elementen zoals trappen, passages en visuele doorzichten inzet om verbinding te faciliteren, biedt waardevolle inzichten voor het ontwerpen van omgevingen die mentaal welzijn en gemeenschapsvorming bevorderen.

Bovendien illustreert de transformatie van het Hubertushuis de uitdagingen van herbestemming: van een sociaal opvanghuis naar een kinderdagverblijf en uiteindelijk een hotel. Dit roept de vraag op in hoeverre de oorspronkelijke architectonische en sociale kwaliteiten behouden blijven bij functiewijzigingen.

De gedeeltelijke leegstand van het gebouw benadrukt de kwetsbaarheid van Van Eyck's architectuur binnen veranderende stedelijke en economische contexten en biedt een kans om te reflecteren op strategieën voor toekomstbestendige herbestemming.

Door de combinatie van een sterk sociaal programma, de samensmelting van oud en nieuw en de transformatie die het gebouw heeft doorgemaakt, vormt het Hubertushuis een rijke casestudie voor de centrale vraag van deze masterscriptie. Het biedt concrete aanknopingspunten om te analyseren hoe de principes van Van Eyck vertaald kunnen worden naar nieuwe contexten, en hoe erfgoedbewustzijn en sociale architectuur hand in hand kunnen gaan in een herbestemmingsproces.

Pagina 14 en 15 uit een boekje dat is verschenen ter gelegenheid van de feestelijke opening van het nieuwe Hubertushuis in 1980 (Research Centre Het Nieuwe Instituut, 2025).

De huishouding

Keuken

Onder de huishouding vallen de schoonmaakploeg, klusjesman, koks, linnendame, huismeester en portiers. Deze mensen hebben dagelijks veel contact met de bewoners. Dit kan nogal wat van hun krachten vergen: 'Sommige meiden vinden het wel eens leuk om de boel op te ruien en als je dan je dag niet hebt...'. Maar er staat genoeg tegenover: 'Ze komen ook dat ze om je nek hangen, je als moederfiguur beschouwen'.

Een van de koks: 'De opzet bij de bouw was de keuken niet te verstoppert, maar een centrale plaats te geven. Kinderen die van school komen moeten het eten kunnen ruiken, ze moeten weten dat het met mensenhanden is gemaakt. Maar deze opzet heeft ook wel een nadeel: je kan jezelf óók niet verstoppert'.

Het is hier soms een gekrioel van moeders die aan de pannen komen ruiken en kinderen die vragen of het al klaar is. Als je een stukje vlees laat vallen, gooi het dan maar weg. Er wordt echt van alle kanten op je gelet, daar moet je wel tegen kunnen'.

Speciale dieeteisen, bijvoorbeeld geen varkensvlees voor islamitische ouders en kinderen, staan op een lijstje in de keuken. Daarnaast hangt een lijst met de verjaardagen. De jarige job mag voor zijn of haar afdeling een feestmenu kiezen (meestal dus friet met appelmoes).

Een groot deel van het werkplezier zit hem voor de huishoudstaf in de kinderen. De kok mag ze, als hij tijd over heeft, graag eens in bad en bed stoppen. De klusjesman: 'Ze doen natuurlijk alles wat nou net niet mag, dat is juist het leuke. Sta ik bijvoorbeeld aan de ene kant een grote ruit in te zetten, komt de ruit van de andere kant met een bal naar binnen! Je moet er wel tegen kunnen dat de kinderen je plagen, want daar hebben ze een handje van. Maar geen nood, ik mag ze graag terugplagen'.

Portier

De portiers zitten vlakbij de ingang en doen de telefoon en de bel. Zij zijn er ook 's-nachts en in het weekend. Aan de portiers is de soms moeilijke opgaaf de bezoekregels te handhaven. Vooral de regel: geen bezoek na 12 uur 's-avonds willen de bewoners nog wel eens negeren en, aldus een van de portiers, 'je kan toch moeilijk op de vuist gaan'. Er zijn zo van die dagen dat de rust op Hubertus ver te zoeken is. Uitbarstingen doen zich natuurlijk bij voorkeur

's-avonds en in het weekend voor, als het merendeel van de medewerkers afwezig is. De portiers treden dus soms ook nog als scheidsrechters op, of als praatpaal voor overstuurd geraakte bewoners. Voor noodgevallen is altijd een van de medewerkers bereikbaar.

De huismeester vormt de achterwacht voor de portiers. Hij staat ze in moeilijke situaties terzijde en verzorgt zonnig invalers.

De administratie

De receptioniste is de spil van Hubertus. Bewoners en medewerkers vallen op haar terug als ze iemand zoeken. Een van de administratieve medewerkers houdt zich speciaal bezig met de financiën van de bewoners. Zij deelt maandelijks het zakgeld uit en int – voor de Sociale Dienst – de eigen bijdrage, hetgeen soms tot stevige discussies leidt. Op de administratie worden allerlei zaakjes voor binnen- en buitenouders geregeld: post, telefoon, ziekenfonds, belasting enzovoort.

De opdracht

De Hubertusvereniging is oorspronkelijk gehuisvest in twee panden aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam, maar deze voldoen niet langer aan de eisen voor een opvanghuis voor vrouwen en moeders. Privacy is beperkt, babybedjes staan dicht op elkaar en de keuken is zo laag dat de kok met zijn muts het plafond raakt. Dit maakt een grondige renovatie noodzakelijk. In 1970 doet zich een kans voor als het naastgelegen pand op nummer 31 te koop komt. In het kader van accommodatieverbetering wordt besloten dit gebouw te slopen en te vervangen door nieuwbouw, terwijl de bestaande panden ingrijpend worden gerenoveerd (Hertzberger, H. et al., 1982).

Volgens Addie van Roijen-Wortmann moet het nieuwe Hubertushuis een veilige en beschermde plek bieden aan de vrouwen, met vrijheid in zowel gemeenschappelijke als privéruimtes. Het huis biedt ruimte aan 16 ouders en 78 kinderen, waarbij niet alle ouders inwonend zijn. Het functioneert namelijk ook als crèche voor de kinderen van ouders die tijdelijk niet zelfstandig voor hun kind kunnen zorgen. De opvang is dag en nacht beschikbaar en biedt begeleiding, zodat ouders uiteindelijk weer zelfstandig de zorg op zich kunnen nemen.

Roijen-Wortmann beschrijft in *Aldo van Eyck* (Hertzberger, Van Roijen-Wortmann & Strauven, 1982) de architectonische opgave als een dubbele uitdaging:

“Niet alleen omdat het om nieuw- en om verbouwing, maar vooral omdat we ons eigen gezicht in het gebouw wilden laten zien en en het dus tegelijk open moest zijn, zonder centralistische of hiërarchische structuur, en gesloten voor wie er wil komen wonen, voor wie er beschutting en een eigen plek zoekt.”

Van Eyck (1982) onderschrijft deze visie en stelt dat de opdracht zichzelf richting gaf: *“de meewerkende factoren versterken en de tegenwerkende wegnemen.”* Naast deze uitgangspunten worden een aantal concrete ontwerpeisen opgesteld voor het nieuwe gebouw:

- De vijf kinderafdelingen moeten rust en hygiëne waarborgen en worden daarom zo hoog mogelijk

en dicht bij elkaar geplaatst om efficiënt te kunnen werken.

- Bewoners krijgen een gezamenlijke huiskamer en een eigen kamer waar zij hun kind kunnen verzorgen en bezoek kunnen ontvangen.
- De keuken wordt centraal in het gebouw geplaatst, omdat eten een belangrijke rol speelt: bewoners moeten het kunnen ruiken en zien hoe het bereid wordt (Hertzberger, H. et al., 1982).

De belangrijkste eis is echter dat het gebouw zowel open als gesloten moet zijn. Van Eyck realiseert dit op ingenieuze wijze door het centrale trappenhuis als verbindend element te ontwerpen.

Het contrast tussen het nieuwbouwgedeelte en de gevel van het bestaande gotische pand (Maurane Gabriël, 2021).

Ontwerp

Het contrast tussen de bestaande panden en de nieuwbouw van het Hubertushuis is duidelijk zichtbaar aan de Plantage Middenlaan 31-35 in Amsterdam. Ondanks deze verschillen vormen de drie gebouwen samen één geheel, verbonden door een dwarse doorgang. De oorspronkelijke buitenmuur van nummer 33, die grenst aan de nieuwbouw op nummer 31, wordt voorzien van twaalf openingen. Hierdoor wordt wat eerst gescheiden was, nu geschakeld en verbonden (Strauven, F., 1980).

In het ontwerp van het Hubertushuis legt Van Eyck opnieuw nadruk op het belang van tussenruimtes, plekken van overgang en ontmoeting. Zo plaatst hij de hoofdentree bewust vier meter terug achter de rooilijn, wat resulteert in een overdekt portiek dat zich als een beschutte voorruimte nestelt tussen straat en interieur. Deze terugliggende entree fungeert niet alleen als overgang tussen buiten en binnen, maar ook als schakel tussen het oude en het nieuwe bouwdeel, waardoor de samenhang van het gebouw wordt versterkt (Strauven, 1980).

Van Eyck zelf beschrijft deze ruimtelijke ingreep als volgt:

“Het binnenkomen vindt plaats op de plek waar oud en nieuw elkaar ontmoeten. De vestibule van het oude huis wordt een buiten-portiek. Toegankelijk vanuit het nieuwe via enkele treden, geeft het op zijn beurt toegang tot het nieuwe via het oude.”

In deze beschrijving klinkt zijn fascinatie voor ontmoeting en gelaagdheid duidelijk door, een thematiek die op meerdere plekken in het gebouw wordt doorgevoerd (Den Hollander, 1979). Zo is de lange gang die leidt naar de kinderverblijven verrijkt met nissen. Ondanks de aanwezigheid van een glazen lichtkap, zou deze gang anders als een kille verkeersruimte kunnen aanvoelen. Door de nissen ontstaat een meer gelaagde ervaring van de ruimte, waarin verblijf, ontmoeting en beweging in elkaar overlopen. Zelfs in de kleinste details is de betrokkenheid van de ontwerper voelbaar: van de ronde kijkdoos onder de trap op de derde verdieping tot de speelse, gekleurde tegeltjes boven de keukens in de kinderverblijven. Deze elementen voegen niet alleen visuele rijkdom toe, maar dragen ook bij aan

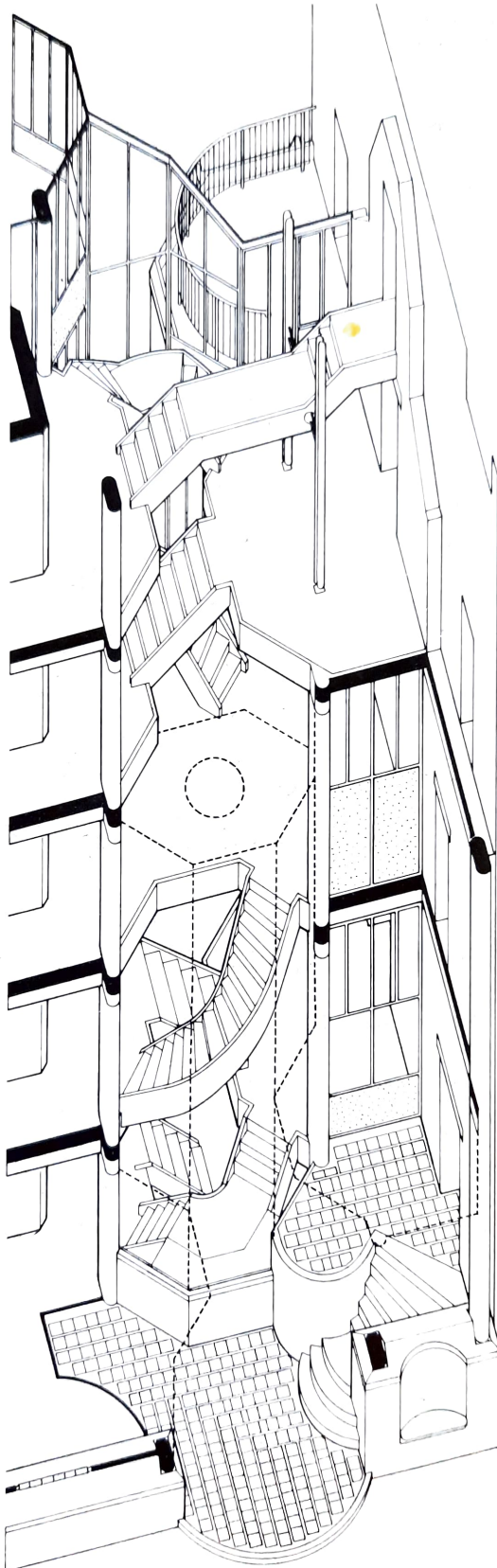
een gevoel van plezier en aandacht in het ontwerp (Den Hollander, 1979).

In het hart van de nieuwbouw bevindt zich het kenmerkende trappenhuis. Dit element is echter zodanig geïntegreerd dat het ook verbonden is met de bestaande gebouwen: de doorgang naar het trappenhuis loopt via een centraal geplaatste opening in het oude gedeelte. Het trappenhuis fungeert als spil van het ontwerp, niet alleen door de toegang tot de verdiepingen, maar ook door de toepassing van een split-level structuur, die de verschillende delen van het gebouw ruimtelijk verbindt (Salomons, I., 1979).

Duidelijke zichtbaarheid van het centrale trappenhuis achter de glazen gevel (Stadsarchief Amsterdam/ Frans Busselmans, 1980).

Isometrie van de centrale trappenhal (Aldo van Eyck 1982).

De gevel van het Hubertushuis valt op door zijn kleurgebruik en vormgeving. Naarmate de bouwvolumes omhoog gaan, worden delen van de gevel weggesneden, wat meer licht en zon in het gebouw brengt en de buitengevel een extra ruimtelijke dimensie geeft.

Ook in de ruimtelijke indeling van het Hubertushuis is zorgvuldig nagedacht over de balans tussen functionaliteit, geborgenheid en de specifieke behoeften van kinderen en ouders. Zo bevinden de privévertrekken voor inwonende ouders zich op de bovenste verdieping van een van de oorspronkelijke panden. De zolderkamers, voorzien van dakkapellen en bovenlichten, dragen bij aan een warme, huiselijke sfeer die zich bewust afzet tegen de vaak kille uitstraling van institutionele voorzieningen (Hertzberger et al., 1982). In het aangrenzende middenpand is een grote gemeenschappelijke woonruimte gesitueerd. Deze ruimte vormt een centrale schakel tussen de stedelijke wereld aan de straatzijde en de beschermde leefomgeving voor baby's en jonge kinderen aan de achterzijde van het perceel.

De jongste kinderen krijgen hun plaats in het modern uitgeruste nieuwbouwgedeelte, grenzend aan de tuin, dicht bij de speelplaats en kantine. Deze ligging, zo ver mogelijk van de drukte van de stad, is bewust gekozen om een beschermde omgeving te bieden, waarbij de achterliggende bebouwing fungeert als een fysieke en symbolische "rug" waarachter ouders en begeleiders hun plaats hebben (Den Hollander, J, 1979). Een krachtig architectonisch gebaar hierin is het schuine glazen dak boven de erkers van de kinderverblijven. Het laat toe dat ouders vanuit hun kamers via het glas in verbinding blijven staan met het leven beneden, een architectonische verbeelding van bescherming op afstand.

Opvallend in de plattegrond van de nieuwbouw is de centrale positie van de keuken. Deze is zodanig gepositioneerd dat elke route naar de verschillende verblijfsruimtes via deze ruimte loopt. Dit is een expliciete wens van de opdrachtgever, die benadrukt dat de keuken een natuurlijke plaats van ontmoeting is voor moeder en kind. Van Eyck versterkt dit idee met een uitpuilende pui aan de straatzijde, die de keuken visueel markeert en haar betekenis als centraal punt van samenkomst onderstreept (Den Hollander, J, 1979).

Via een gang op de eerste verdieping worden de kinderverblijven bereikt. Deze gang kijkt uit op de onderliggende ruimten door middel van vensters, waardoor visueel contact mogelijk is tussen boven en beneden. Dit niveauverschil symboliseert zowel de afstand tussen kind en volwassene, ieder met een eigen leefwereld, als de verbondenheid tussen beiden. Het kind bevindt zich laag, beschermd, terwijl de ouder vanuit een hogere positie overzicht houdt en nabijheid biedt (Den Hollander, J, 1979).

Het centrale trappenhuis, dat al deze werelden verbindt, fungeert als het kloppende hart van het gebouw. Izak Salomons beschreef dit treffend: *"De trap is een soort spin in een glazen huis, die zijn poten naar alle verdiepingen uitsteekt."* (Salomons, 1979).

Kleurrijke loggia aan de voorzijde (Aldo van Eyck 1982).

Speelsheid en kleurgebruik

Van Eyck integreert speelsheid in het ontwerp, niet alleen door zijn kenmerkende vormtaal, maar ook door het gebruik van kleur. De regenboogkleuren komen terug in tegels, spijlen en archetypische vormen. In het interieur zijn poortopeningen voorzien van halfronde, gekleurde triplexpanelen, telkens in een vaste volgorde van twaalf mogelijke combinaties. Zo wordt kleur niet willekeurig toegepast, maar volgens een gestructureerd systeem, wat onbewust een speels effect creëert in de ruimte (Hertzberger, H. et al., 1982). Kleur speelt een functionele rol in de ruimtelijke beleving van het gebouw. Van Eyck zelf omschrijft dit in 1982 als volgt:

"Vooral de gedematerialiseerde glazen scheidingswanden binnen zouden zonder kleurdifferentiatie ruimtelijk onbepaald blijven en daardoor ook de plaats van de vertrekken ervoor, ertussen en erachter."

De kleuren in de gevel versterken dit principe. Van enige afstand worden de regenboogkleuren als een geheel waargenomen, maar bij beweging veranderen het beeld en de perceptie van de gevel direct. Van Eyck kiest ervoor om aangrenzende kleuren uit het spectrum naast elkaar te plaatsen, waardoor geveldelen verschuiven, verschijnen en verdwijnen naargelang het perspectief. Dit dynamische kleurgebruik versterkt de ruimtelijke beleving van het gebouw en draagt bij aan de speelse uitstraling (Strauven, F., 1980). Het gebouw is een spel geworden van licht, ruimte en kleur waarbij de kleurrijke opbouw van de gevel in het gehele gebouw is doorgevoerd.

In een artikel uit Het Parool van 1979 schrijft Izak Salomons, een goede vriend van Aldo, het volgende over zijn kleurgebruik:

"De eenvoudigste les die het moederhuis leert is dat een nieuw gebouw in een oud stadsdeel best modern en kleurrijk kan zijn. Het gebouw doorbreekt het vertrouwen op de ambachtelijke en kleinschalige vormgeving." (Salomons, I., 1979).

Sociale en ruimtelijke aspecten

Het ontwerp van het Hubertushuis weerspiegelt op een subtiele, maar doordachte manier de sociale en ruimtelijke principes die kenmerkend zijn voor het werk van Aldo van Eyck. Hij streeft naar architectuur die niet alleen functioneel is, maar ook uitnodigend en verbindend, een architectuur die menselijke interactie stimuleert en ruimtes creëert waar men zich thuis voelt. In het Hubertushuis komen deze uitgangspunten op verschillende manieren tot uiting, zowel in de ruimtelijke organisatie als in de esthetische en materiële keuzes.

De tussenruimte als ontmoetingsplek: Een van de belangrijkste kenmerken van Van Eyck's architectuur is het idee van de "tussenruimte" als een plek van ontmoeting en overgang. Dit principe is duidelijk zichtbaar in het Hubertushuis, waar de verschillende bouwdelen niet slechts naast elkaar bestaan, maar bewust met elkaar in verbinding worden gebracht.

De oorspronkelijke buitenmuur van nummer 33 wordt doorboord met twaalf openingen, waardoor een visuele en fysieke schakeling tussen oud en nieuw ontstaat. Op deze manier wordt de scheiding tussen de bestaande panden en de nieuwbouw opgeheven en krijgt het complex een dynamische ruimtelijke samenhang. Dit idee van schakeling, het verbinden van wat voorheen gescheiden was, sluit direct aan bij Van Eyck's bredere architecturale visie, waarin hij zich verzet tegen strikte grenzen en ruimtes ontwerpt die flexibel en toegankelijk zijn.

Ook de entree van het gebouw speelt hierin een belangrijke rol. In plaats van een conventionele, direct aan de straat gelegen voordeur, wordt de ingang vier meter naar binnen verplaatst, waardoor een overdekt portiek ontstaat. Dit creëert niet alleen een geleidelijke overgang tussen binnen en buiten, maar benadrukt ook het idee van een drempelloze, uitnodigende ruimte. Van Eyck ontwerpt vaker dergelijke plekken van overgang, ruimtes die bemiddelen tussen verschillende sferen en gebruikers uitnodigen tot interactie en ontmoeting.

Het trappenhuis als sociale kern: Een ander cruciaal element in het ontwerp is het centrale trappenhuis. Dit vormt niet alleen een functionele verbinding tussen de verdiepingen, maar speelt ook een

ruimtelijke en sociale rol binnen het gebouw. De positionering van het trappenhuis, waarbij de circulatie deels door het oude bouwdeel loopt en deels door de nieuwbouw, benadrukt de versmelting van de verschillende delen van het complex.

Het trappenhuis is ontworpen als een ontmoetingsplek, een concept dat Van Eyck ook toepast in zijn ontwerpen voor scholen en andere publieke gebouwen. Het split-level ontwerp vergroot de onderlinge zichtlijnen en stimuleert spontane interacties tussen bewoners en gebruikers. Hiermee wordt de trap niet alleen een functionele circulatiezone, maar ook een sociaal knooppunt waar mensen elkaar tegenkomen en waar het huis als gemeenschap samenkomt.

Functionele differentiatie: Van Eyck ontwerpt ruimtes die zowel gedeeld als individueel benut kunnen worden, met respect voor de behoeften van verschillende gebruikers. In het Hubertushuis is deze differentiatie duidelijk zichtbaar in de organisatie van de woonruimtes. De bovenste verdiepingen van een van de bestaande panden worden gereserveerd voor de privévertrekken van de inwonende ouders, terwijl hun gemeenschappelijke leefruimte zich een niveau lager bevindt, direct verbonden met de centrale gedeelde ruimtes.

De kinderen worden gehuisvest in het modern uitgeruste nieuwbouwgedeelte, dicht bij de speelruimte en de kantine. Dit benadrukt een heldere, maar niet strikte, verdeling van functies: de volwassenen bevinden zich in het rustigere deel van het gebouw, terwijl de kinderen zich in een speelse en dynamische omgeving bewegen. De sociale hiërarchie is subtiel verwerkt in de architectuur, zonder rigide scheidingen op te leggen.

De rol van kleur en speelsheid: Naast ruimtelijke schakeling speelt ook kleur een belangrijke rol in het creëren van een sociale en dynamische sfeer. Van Eyck gebruikt regenboogkleuren niet alleen als esthetisch element, maar ook als middel om ruimtes te definiëren en onderlinge relaties te versterken. De glazen scheidingswanden in het interieur krijgen een gedifferentieerd kleurenschema, waardoor de ruimtelijke structuur visueel wordt ondersteund en een gevoel van oriëntatie en herkenning ontstaat.

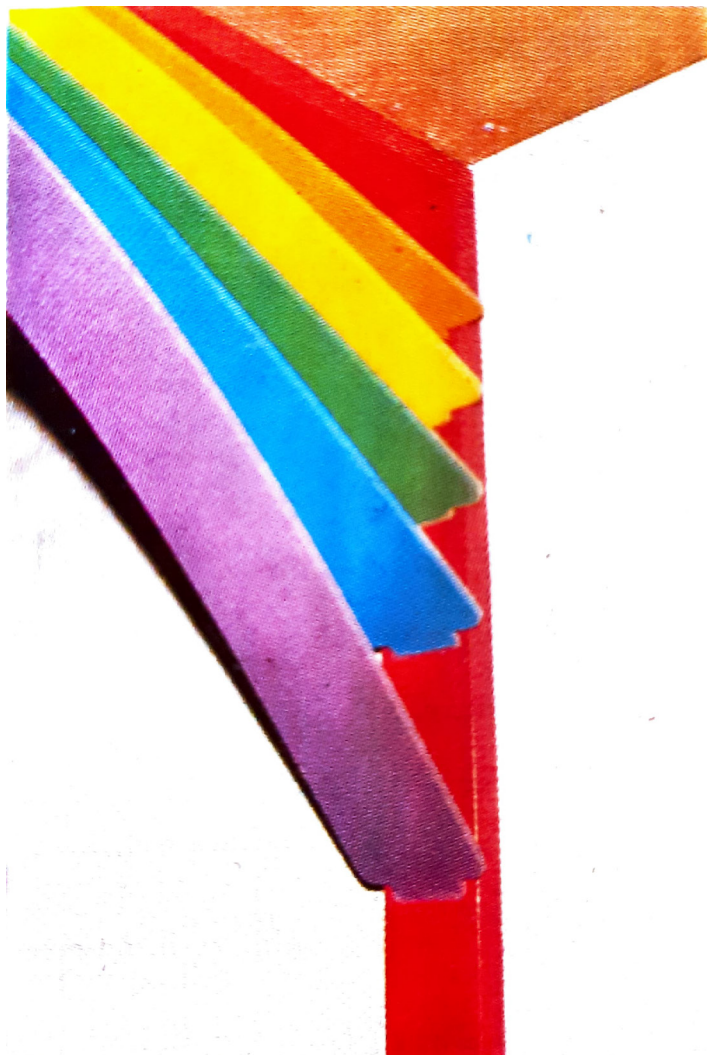
In de poortopeningen worden halfronde gekleurde panelen geplaatst, telkens volgens een vastgelegde volgorde. Dit systeem van kleuren brengt een speels ritme in het gebouw en zorgt voor een onbewuste ervaring van ordening en dynamiek. Dit speelse element sluit aan bij Van Eyck's overtuiging dat architectuur meer moet zijn dan een functionele omhulling; het moet een levendige en inspirerende omgeving bieden waarin bewoners zich vrij en verbonden voelen.

Het ontwerp van het Hubertushuis belichaamt veel van de kernprincipes die Van Eyck in zijn architectuur nastreeft: ruimtelijke schakeling, tussenruimtes als sociale ontmoetingsplekken, een dynamische interactie tussen oud en nieuw, en een speelse toepassing van vorm en kleur. Door subtiele ingrepen, zoals de doorbraken in de muren, het centraal geplaatste trappenhuis en de strategische differentiatie van functies, creëert hij een woonomgeving die zowel geborgenheid als openheid biedt.

Het Hubertushuis laat daarmee zien hoe architectuur kan bijdragen aan een sociale leefomgeving, waarin interactie, beweging en identiteit op een natuurlijke manier worden gestimuleerd. Het is een ontwerp waarin ruimte niet alleen wordt gedefinieerd door muren en plafonds, maar ook door menselijke relaties en de manier waarop mensen zich ertoe verhouden.

De gekleurde spijlen van dakterras of loggia (Aldo van Eyck 1982).

De gekleurde triplexpanelen in de poortopeningen (Aldo van Eyck 1982).

Herbestemming tot boutique hotel

Het voormalige Hubertushuis aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam, ontworpen door Aldo en Hannie van Eyck in 1978, staat lange tijd leeg en raakt in verval, ondanks de status als gemeentelijk monument. Dit zogenaamde "Moederhuis" is een schrijnend voorbeeld van cultureel erfgoed dat, door langdurige leegstand, zijn functie en zorg verliest (Gemeente Amsterdam, z.d.).

In 2018 wordt het pand aangekocht door Nitsba Properties BV, die het overneemt van woningcorporatie Ymere. Deze nieuwe eigenaar, tevens hotelontwikkelaar, ziet potentie in een herbestemming en besluit te investeren in een zorgvuldige restauratie, met als doel het gebouw te transformeren tot een boetiekhotel binnen het concept van Quentin Hotels (Architectenbureau Filip Mens, 2018).

Het ontwerp voor de herbestemming komt tot stand onder leiding van architecten Filip Mens en Peter Verheul, in samenwerking met Tess van Eyck en Julyan Wickham. Er wordt een programma opgesteld voor 27 hotelkamers, waarbij het bestaande kinderdagverblijf op de begane grond en eerste verdieping van het nieuwbouwgedeelte behouden en voorlopig in gebruik blijft.

Een belangrijk ingreep in de ruimtelijke organisatie is de toevoeging van een vide met steektrap tussen het souterrain en de bel-etage. Omdat het souterrain oorspronkelijk te laag is voor volwaardige kamers, wordt deze oplossing bedacht om de ruimte beter bruikbaar te maken voor slaapvertrekken en sanitaire voorzieningen. Hierdoor kan de bel-etage, met zijn karakteristieke interieurkwaliteiten, gevrijwaard blijven van natte cellen (Gemeente Amsterdam, z.d.).

Bij de transformatie is veel aandacht besteed aan het behoud van de oorspronkelijke architectuur. Zo zijn de deuren naar het centrale trappenhuis en het noodtrappenhuis vervangen door brandwerende exemplaren met een weerstand van 60 minuten, die in vorm en materiaal afgestemd zijn op het oorspronkelijke ontwerp. De meeste andere puien kunnen behouden blijven of zijn slechts minimaal aangepast om aan de nieuwe eisen te voldoen (Architectenbureau Filip Mens, 2018).

De natte cellen worden strategisch geplaatst op plekken waar ze de bestaande architectuur zo min mogelijk verstoren. Op de tweede verdieping wordt een centrale lobby met ontbijtruimte ingericht. De bestaande gangenstructuur blijft grotendeels intact, inclusief de oorspronkelijke materialisering en kleurafwerking, die als waardevolle elementen van het gebouw worden erkend en gerespecteerd.

Ook de gevelrestauratie wordt met zorg aangepakt. Deze wordt teruggebracht naar de staat van 1978, met behoud van de oorspronkelijke materialen, kleuren en verhoudingen van de stalen kozijnen, dakranden en profielen (Gemeente Amsterdam, z.d.).

Foto uit het Hubertushuis in de jaren 80, de deuren zijn in het hotel in dezelfde stijl maar met vernieuwde veiligheidseisen teruggeplaatst (Aldo van Eyck 1982).

Hotelkamer met balkon in de oorspronkelijke babykamers (Architectenbureau Filip Mens, 2018).

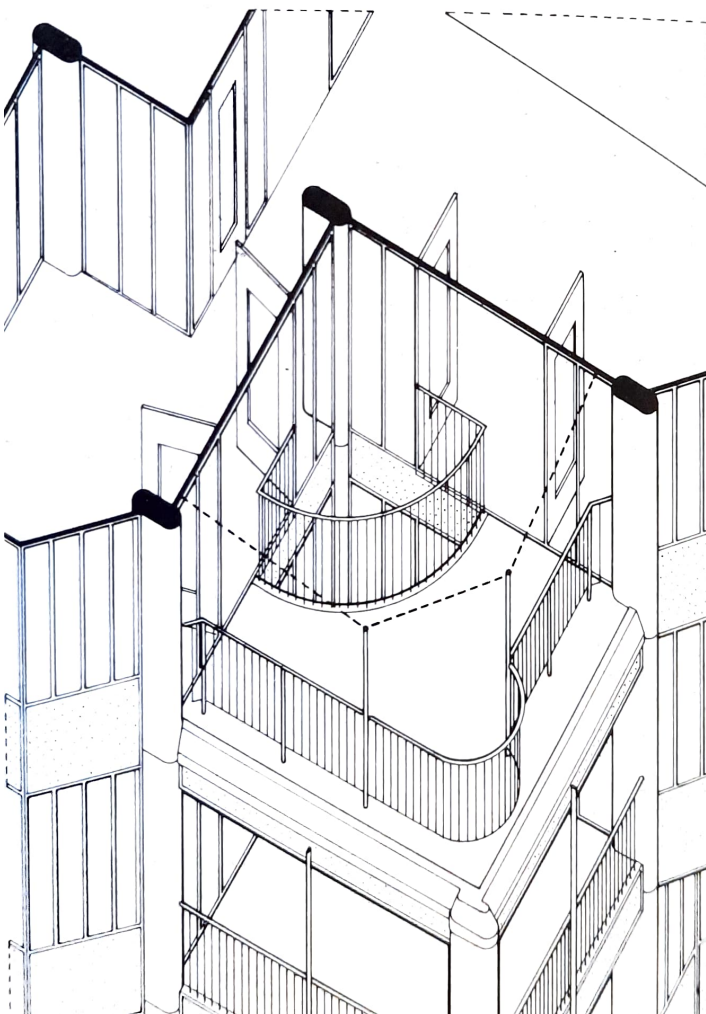

Foto en isometrie van de babykamers met een buitenterras, tegenwoordig herbestemd naar hotelkamer (Aldo van Eyck 1982).

Hotelkamer met originele elementen van Aldo van Eyck behouden (Architectenbureau Filip Mens, 2018).

Kamer met de vide en een steektrap tussen het souterrain en de bel-etage (Architectenbureau Filip Mens, 2018).

*Ontbijtzaal met behoud van originele elementen van
Aldo van Eyck (Architectenbureau Filip Mens, 2018).*

Evaluatie en reflectie

Het Hubertushuis in Amsterdam, oorspronkelijk ontworpen door Aldo en Hannie van Eyck in 1978, belichaamt een unieke visie op zorgarchitectuur waarin ontmoeting, geborgenheid en gelaagdheid centraal staan. Het gebouw dient als "Moederhuis", een opvangplek voor jonge moeders met kinderen, en wordt gekenmerkt door een zorgvuldige indeling van functies, een rijke schakering aan tussenruimtes en een uitgekiende positionering van verschillende leefwerelden. De architectuur brengt letterlijk en figuurlijk de werelden van ouders en kinderen samen, onder meer via het centrale trappenhuis als ruimtelijk hart en via hoogteverschillen die zowel een grens als verbinding markeren tussen kind en volwassene.

De zolderkamers op de bovenste verdieping bieden geborgenheid aan de ouders, terwijl de kinderverblijven zich bevinden in het modernere, naar de tuin gerichte nieuwbouwgedeelte. Deze opstelling verankert de jongste bewoners in een veilige, beschermde wereld, afgeschermd van de stadse drukte. Ook de ligging van de keuken in het centrum van de plattegrond, zichtbaar vanaf alle doorgangen, weerspiegelde de overtuiging dat zorg, ontmoeting en huiselijkheid essentieel zijn voor het samenleven van kwetsbare groepen. De overdekte entree, enkele meters teruggeplaatst van de straat, vormt niet alleen een overgang tussen oud en nieuw, maar staat ook symbool voor de gelaagde manier waarop Van Eyck ruimte begrijpt: als iets dat niet alleen functioneel is, maar ook emotioneel en sociaal geladen.

Na jaren van leegstand en verval wordt het Hubertushuis herbestemd tot boutique hotel door Nitsba Properties, binnen het concept van Quentin Hotels, naar ontwerp van Filip Mens en Peter Verheul, in samenwerking met Tess van Eyck en Julian Wickham. Hoewel deze transformatie een nieuwe toekomst voor het gebouw betekent, brengt het ook de nodige uitdagingen met zich mee. De oorspronkelijke architectuur dient gerespecteerd te worden, ondanks de noodzaak tot aanpassingen in functie en regelgeving.

Op meerdere punten is er met zorg ingegrepen. Zo wordt het lage souterrain betrokken bij de hotelkamers door middel van een vide met steektrap,

zodat de bel-etage, oorspronkelijk rijk aan details, gevrijwaard kan blijven van technische installaties zoals badkamers. Ook worden de branddeuren aangepast in stijl en materialiteit, zodat ze passen binnen de sfeer van het oorspronkelijke ontwerp. De kinderdagopvang krijgt een plek in het nieuwbouwdeel, waarmee het zorgkarakter van het gebouw in zekere zin behouden blijft.

Toch roept de herbestemming ook kritische vragen op. Het oorspronkelijke sociaal-maatschappelijke karakter, waarin architectuur en zorg onlosmakelijk verbonden zijn, maakt nu plaats voor een commerciële hospitalityfunctie. Waar het gebouw ooit dienst doet als thuis voor kwetsbare moeders en kinderen, fungeert het nu als tijdelijke verblijfplaats voor toeristen. De betekenis van "zorg" is hierdoor verschoven: van fysieke en emotionele ondersteuning naar esthetische en commerciële beleving.

Toch is het Hubertushuis, zelfs in zijn nieuwe hoedanigheid, een krachtig voorbeeld van hoe zorgvuldig ontworpen architectuur ruimte kan blijven bieden aan ontmoeting, rust en verblijf. De ingrepen getuigen van respect voor de oorspronkelijke visie van Van Eyck, al is de maatschappelijke lading veranderd. De herbestemming laat zien dat erfgoed niet statisch is, maar kan evolueren, mits er aandacht blijft voor de ruimtelijke en sociale waarden die eraan ten grondslag liggen.

Casestudie 3 | Tripolis, Amsterdam

Inleiding

Wie had kunnen vermoeden dat het dreigende einde van het Burgerweeshuis uiteindelijk zou leiden tot het ontstaan van het Tripolis-complex in Amsterdam? In 1988 wordt SAC de bouwvergunning voor de verbouwing en gedeeltelijke sloop van het Burgerweeshuis geweigerd. Deze beslissing leidt ertoe dat het gebouw wordt verhuurd aan het Berlage Instituut, opgericht door Herman Hertzberger (Van Dijk, J., 2021). Een voorwaarde voor het herbestemmingsontwerp was dat er op hetzelfde terrein nieuwe kantoorruimte zou worden gerealiseerd, het begin van Tripolis.

Het Tripolis-kantorencomplex, opgeleverd in 1994, behoort daarmee tot een van de laatste ontwerpen van Aldo en Hannie van Eyck. Het bestaat uit drie afzonderlijke kantoorclusters die vrij geplaatst zijn in een groene omgeving. In totaal beslaat het complex zo'n 25.000 m² aan kantoorruimte (Kuijpers, M., 2023).

De kantorenmarkt in Amsterdam kent in de jaren '90 grote problemen, en met Tripolis komt er opnieuw een moeilijk te vullen kantoorlocatie bij. Al bij oplevering krijgt het gebouw stevige kritiek: de karakteristieke elementen uit Van Eyck's ontwerptaal blijken lastig te begrijpen. Er wordt geklaagd over het grote geveloppervlak ten opzichte van het vloeroppervlak, de vele trappenhuizen, intieme zichtlijnen en de open werkplekken (Arcam, z.d.). Toch kunnen deze aspecten ook worden gezien als bronnen van daglicht, ruimtelijkheid, ontmoetingsplekken en stimulansen voor samenwerking.

Al snel worden er aanpassingen gedaan in de vorm van gesloten kantoorunits. Hoewel deze zorgen voor meer privacy, tasten ze het oorspronkelijke ontwerp aan en dragen ze bij aan een benauwde, lastig te navigeren werkomgeving. Mede hierdoor blijft het Tripolis-park vanaf het begin moeilijk te verhuren (Arcam, z.d.). De algehele leegstand op de Amsterdamse kantorenmarkt verergert deze situatie alleen maar.

Bijna dertig jaar na de oplevering wordt besloten tot een gedeeltelijke herbestemming, in combinatie met omvangrijke nieuwbouw (Kuijpers, M.,

2023). Opnieuw lijkt de geschiedenis van het Burgerweeshuis zich te herhalen, behoud door middel van herontwikkeling. Het nieuwe ontwerp wordt verzorgd door architectenbureau MVRDV. Met de toevoeging van extra kantoorruimte, waarvoor inmiddels wel vraag was, zou Tripolis een commercieel succes moeten worden. Achter het bestaande complex, tussen de A10 en het originele ontwerp, verrijst een grote kantoorstoren van 155 meter lang, 25 meter breed en 42 meter hoog. Deze nieuwbouw fungeert tevens als geluidsscherm, bedoeld om de overlast van de A10 te beperken (MVRDV Architecten, 2023).

Relevantie van deze case studie

De case studie van Tripolis is bijzonder relevant, omdat het project zich bevindt op het snijvlak van twee centrale thema's: het behoud van architectonische identiteit en de herbestemming van bestaande gebouwen. Tripolis is niet alleen een van de laatste ontwerpen van Aldo en Hannie van Eyck, maar vormt tevens een duidelijke illustratie van hoe hun sociale en ruimtelijke ontwerpprincipes, zoals openheid, gelaagdheid, en ruimte voor ontmoeting, in een grootschalige kantooromgeving zijn toegepast.

Door de moeizame receptie van het gebouw en de latere herontwikkelingsopgave wordt zichtbaar hoe moeilijk het kan zijn om de oorspronkelijke ontwerpintentie overeind te houden in een veranderende economische en functionele context. De herbestemming van Tripolis, waarbij delen van het oorspronkelijke ontwerp behouden blijven maar worden aangevuld met grootschalige nieuwbouw, biedt een interessante reflectie op de spanning tussen behoud en aanpassing. In die zin is Tripolis exemplarisch voor de zoektocht naar manieren waarop de architectonische taal van Van Eyck geactualiseerd kan worden zonder haar kernwaarden te verliezen.

Bovendien laat deze casus zien dat ontwerpprincipes die in eerste instantie niet goed begrepen of gewaardeerd werden, op termijn juist kunnen worden herontdekt en hergewaardeerd. Daarmee vormt Tripolis niet alleen een historisch relevante casus, maar ook een actuele en leerzame bron voor het formuleren van richtlijnen voor herbestemming waarin ruimtelijke kwaliteit en menselijke maat centraal staan.

*De drie Tripolis clusters, links het Burgerweeshuis
(Archiweb, z.d.).*

Ontwerp

Het Tripolis-kantorencomplex, dat zich op hetzelfde terrein bevindt als het iconische Burgerweeshuis, bestaat uit drie afzonderlijke eenheden: toren 100, toren 200 en toren 300 (Zuidas, z.d.). Bij een eerste aanblik is direct zichtbaar hoe Aldo van Eyck ook in dit ontwerp zijn kenmerkende speelse vormtaal heeft weten te integreren. De gevels zijn afgewerkt met een combinatie van hout en graniet, terwijl de kleurrijke kozijnen, inmiddels typerend voor Van Eyck, het ontwerp extra karakter geven (Arcam, z.d.).

De torens variëren in hoogte van drie tot zeven bouwlagen en vormen zo een beschermende achtergrond voor het lager gelegen Burgerweeshuis. In de jaren '80 groeit de behoefte aan alternatieven voor de monotone kantoorgebouwen die vooral bestaan uit rechte gangen en vierkante kamers. Deze kritische benadering van traditionele kantoorarchitectuur sluit perfect aan bij de filosofie van Van Eyck, wiens werk altijd al gekenmerkt wordt door originaliteit en menselijke maat. Ook bij Tripolis zien we deze benadering duidelijk terug.

De organisch gevormde volumes zijn bewust zo gepositioneerd dat ze van de snelweg zijn afgewend, wat de geluidsbelasting minimaliseert. Een bijzonder ontwerpdetail is de wijze waarop elke bovenliggende verdieping van de gevel vijf centimeter uitsteekt ten opzichte van de onderliggende (Zuidas, 2021). De drie torens beschikken elk over een centrale kern die fungeert als verbindend element tussen de verschillende delen van het gebouw. In deze kernen zijn slingerende trappen, liften en sanitaire voorzieningen geplaatst, en ze bieden ruimte voor ontmoeting. Rondom deze tussenruimte bevinden zich de onregelmatig gevormde kantoorvleugels, oorspronkelijk open plattegronden, die flexibel in te delen zijn dankzij verschuifbare wanden (Architectuurgids, z.d.).

De open en hiërarchievrije structuur van deze vleugels toont aan dat Van Eyck zijn tijd ver vooruit is. Waar in de jaren '90 open werkvloeren nog op weerstand stuiten, worden ze inmiddels beschouwd als wenselijk binnen moderne werkconcepten. Toch blijkt al kort na de oplevering in 1994 dat de innovatieve visie op papier beter werkt dan in de praktijk. De originele ideeën van Van Eyck

zijn tot in detail uitgewerkt, maar sluiten niet aan bij de behoeften van potentiële huurders. Hoe vooruitstrevend het ontwerp ook is, wanneer gebruikers zich er niet in herkennen, verliest het zijn waarde.

Dit leidt ertoe dat het complex na oplevering anderhalf jaar leeg staat. Tripolis is bedoeld als multi-tenant gebouw, waarin meerdere bedrijven hun intrek kunnen nemen. Uiteindelijk vinden deze bedrijven hun weg naar het complex, maar ze passen de ruimtes vaak aan door muren en deuren toe te voegen, waarmee het oorspronkelijke open karakter verloren gaat (Zuidas, 2021). Dit is een voorbeeld van hoe vernaculaire aanpassingen het oorspronkelijke ontwerp kunnen overschrijven.

Een positieve uitzondering vindt plaats in 2011, wanneer Nikon, op dat moment huurder van een deel van het complex, besluit hun kantoorruimte terug te brengen naar de oorspronkelijke staat. Helaas blijft dit herstel beperkt tot één van de drie torens (Zuidas, 2021). Door de jaren heen wisselen de huurders elkaar regelmatig af, wat ertoe leidt dat het complex geen vaste identiteit weet te ontwikkelen. Vanaf 2017 ontstaan de eerste plannen voor een nieuwe toekomst van Tripolis. Ontwikkelaar Flow Real Estate wordt geselecteerd om deze plannen uit te werken (Zuidas, 2021). Bij deze herontwikkeling wordt vanaf het begin nadrukkelijk rekening gehouden met de cultuurhistorische waarde van de gebouwen en de bijdrage van Van Eyck. Om deze waarde veilig te stellen, wordt uiteindelijk een aanvraag ingediend voor een monumentale status.

In 2019 wordt deze status officieel toegekend. Niet lang daarna beginnen de voorbereidingen voor een grootschalige herontwikkeling in combinatie met nieuwbouw. In de nieuwe plannen wordt letterlijk over het bestaande complex heen gebouwd, maar met respect voor het originele ontwerp. De betrokken partijen zijn het erover eens dat de oorspronkelijke kwaliteiten en karakteristieken van Tripolis hiermee voldoende worden beschermd (Arcam, z.d.).

Het nieuwe ontwerp is in handen van architectenbureau MVRDV. Hun ingreep, een zogenoemde "liggende wolkenkrabber", schermt

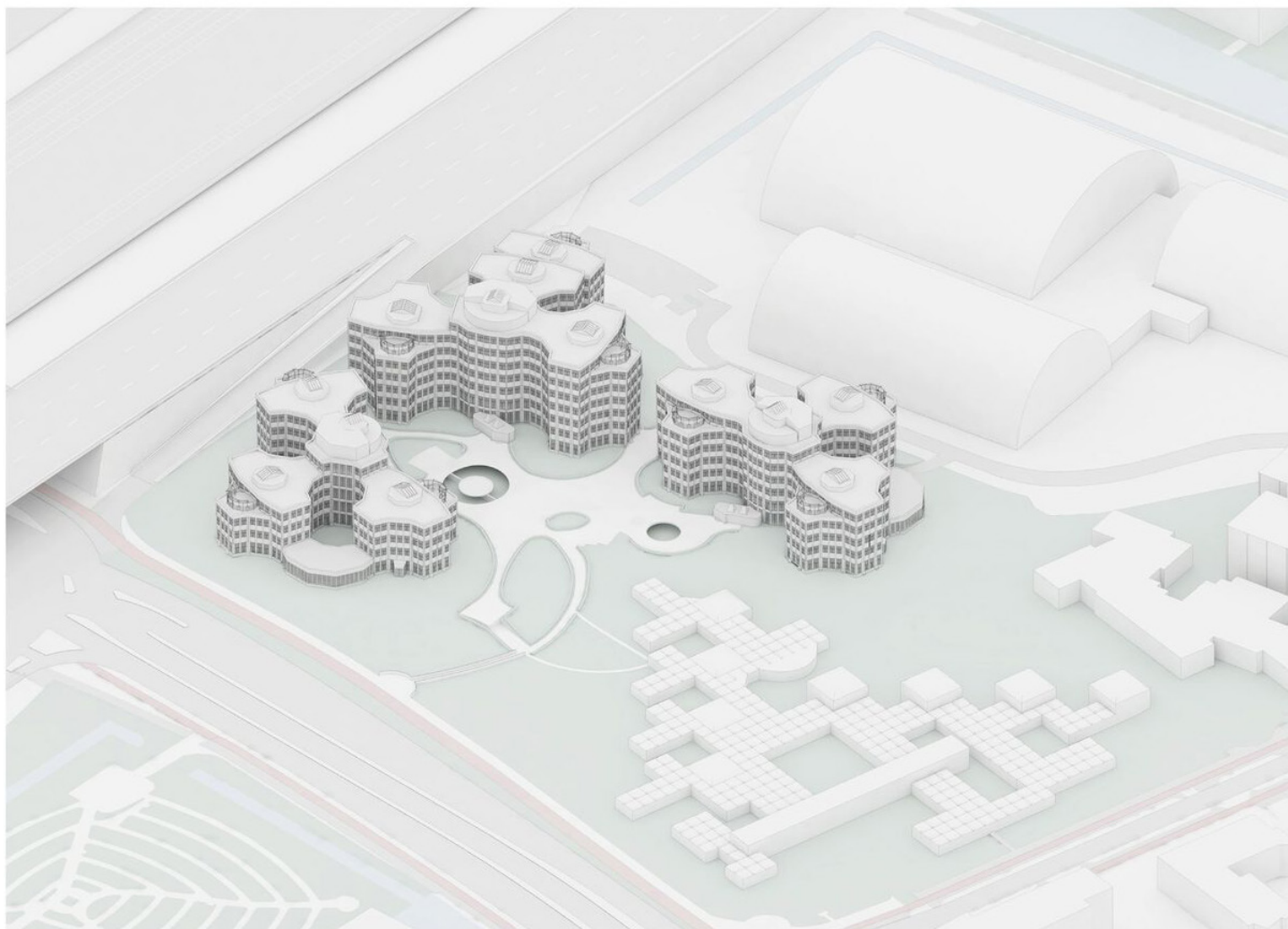
de bestaande gebouwen af van de naastgelegen A10 en laat tegelijkertijd het originele Tripolis visueel overeind. De nieuwbouw sluit inhoudelijk aan bij de ideeën van Van Eyck: het is geen ziellose doos, maar een duurzaam en toekomstgericht ontwerp, gericht op uiteenlopende gebruikers. Twee torens blijven dienst doen als kantoorruimte, evenals het nieuwe bedrijvenpand. De derde toren krijgt een herbestemming tot woongebouw met sociale huurwoningen (MVRDV Architecten, 2023).

Net zoals het Burgerweeshuis eerder wordt behouden door middel van herbestemming en toevoeging van nieuwbouw, ondergaat Tripolis nu een vergelijkbaar proces. Zo wordt opnieuw een waardevol stuk Nederlandse architectuurgeschiedenis veiliggesteld voor de toekomst.

De verschillende torens met houten gevels en kleurrijke kozijnen (Zuidas, z.d.).

Een visual waarin de drie torens, met elk hun centrale kern, goed zichtbaar zijn (MVRDV Architecten, 2023).

Herbestemming

Een van de meest kenmerkende aspecten van de herontwikkeling van Tripolis is dat de originele constructie volledig behouden blijft en zorgvuldig wordt geïntegreerd in het nieuwe ontwerp. In nauwe samenwerking met de erfgenamen van Aldo van Eyck ontwerpt architectenbureau MVRDV een plan waarin dit uitgangspunt tot in detail is doorvertaald. Het project toont hoe bestaande en nieuwe architectuur in harmonie kunnen samengaan en zo een duurzame plek creëren voor zowel bedrijven als bewoners.

De opvallendste toevoeging binnen het ontwerp is het nieuwe volume dat bekendstaat als “Het Venster”, een horizontale wolkenkrabber die zich letterlijk om de bestaande torens heen vouwt (MVRDV Architecten, 2023). Deze rechthoekige nieuwbouw vormt een beschermende barrière tussen het oorspronkelijke Tripolis-complex en de nabijgelegen A10. Het biedt ruimte aan uiteenlopende bedrijven, variërend van start-ups tot grote ondernemingen (Zuidas, z.d.). Twee van de drie bestaande torens worden in lijn met het originele ontwerp gerestaureerd en opnieuw in gebruik genomen als kantoorruimte. De derde toren krijgt een nieuwe bestemming met sociale huurwoningen.

De fysieke en visuele overgang tussen oud en nieuw wordt versterkt door het creëren van een “tussenruimte” op het gelijkvloers, een principe dat nauw aansluit bij Van Eyck’s visie op ontmoeting en interactie. Deze zone vormt een vloeiende verbinding tussen beide delen en wordt versterkt door bruggen die de verdiepingen met elkaar verbinden. Glazen wanden zorgen voor een transparante afscheiding, waardoor binnenroutes ontstaan die de grens tussen oud en nieuw verzachten (Arcam, z.d.). Zowel bruggen als trappen verwijzen subtiel naar de karakteristieke elementen uit het oeuvre van Van Eyck.

De samenwerking met de erfgenamen van Van Eyck speelt ook een grote rol in de restauratie van de gevels. MVRDV kiest er bewust voor om niet simpelweg het originele uiterlijk te herstellen, maar eerder te kijken naar Van Eyck’s oorspronkelijke ontwerptekeningen en deze als uitgangspunt te nemen. *“Na archiefonderzoek en nauwe samenwerking met de erfgenamen van Van Eyck*

heeft MVRDV in zijn ontwerp de gevels van de gebouwen niet in hun oorspronkelijke staat hersteld, maar een stap beter: naar de oorspronkelijke ontwerpen van Van Eyck.” aldus MVRDV (MVRDV Architecten, 2023).

Zo werd de goedkope houten gevelbekleding uit de jaren 90 vervangen door duurzaam en kwalitatief beter hout, en zijn de kleurrijke kozijnen hersteld naar hun oorspronkelijke staat. Ook binnenin de gebouwen is aandacht besteed aan behoud en aanpassing. Originele elementen zoals de trappen en natuurstenen vloeren zijn behouden gebleven. Tegelijkertijd zijn de ruimten aangepast aan de hedendaagse eisen, waarbij het oorspronkelijke idee van een open kantoorruimte, gericht op ontmoeting en samenwerking, wordt hersteld door het verwijderen van later toegevoegde scheidingswanden (Al Koshta, 2024).

Duurzaamheid speelt een belangrijke rol in het gehele project. Niet alleen in materiaalgebruik, maar ook in het optimaal benutten van de bestaande ruimte. Daken zijn deels voorzien van beplanting en zonnepanelen, en er zijn nieuwe paviljoens toegevoegd die ontmoeting stimuleren tussen de verschillende gebruikers van het complex (MVRDV Architecten, 2023).

Een bijzonder architectonisch detail is het gedeeltelijk transparante geveldeel aan de zijde van de A10. Door een uitsnede in glas ontstaat een visueel “venster” dat uitzicht biedt op het oorspronkelijke Tripolis-complex. Dit benadrukt het historische karakter van het gebouw te midden van de nieuwe toevoegingen (Al Koshta, 2024). Aan de andere zijde zijn oud en nieuw eveneens zorgvuldig met elkaar verweven: op de plek waar de gevels elkaar raken, ontstaat een insprong die het silhouet van het oorspronkelijke gebouw accentueert.

Het belang dat MVRDV hecht aan erfgoed wordt treffend samengevat door oprichter Winy Maas (2023):

“Tripolis Park biedt een aanpak voor het beschermen van erfgoed die tegelijkertijd voldoet aan de verwachtingen die mensen vandaag de dag hebben van een kantoor. Het combineert dit met nieuwe verdichting, een voortzetting van de ontwikkeling

op de Amsterdamse Zuidas, die niet de intentie van Van Eyck kopieert, maar een nieuwe creëert, als een nieuwe laag in de tijd. En het viert het tussenin dat, zoals Aldo me uitlegde toen ik student was, een van de belangrijkste bronnen van schoonheid in de architectuur is."

In de hedendaagse praktijk wordt vaak gekozen voor sloop boven herbestemming, met duurzaamheid en innovatie als voornaamste argumenten. Toch veroorzaakt sloop juist veel milieubelasting en leidt het tot het verdwijnen van waardevol erfgoed. Het project Tripolis Park toont aan dat behoud en vernieuwing uitstekend samen kunnen gaan en biedt

Het "Venster" met het raamkader waardoor het originele Tripolis te zien is vanuit de A10 (Van Duivenbode, O, 2023).

daarmee een inspirerend toekomstbeeld voor de omgang met bestaande gebouwen.

De transformatie van de derde toren tot woontoren is momenteel nog in uitvoering. Tegelijkertijd wordt gewerkt aan de vergroening van het terrein. Dit draagt bij aan de bereikbaarheid voor voetgangers en fietsers, en verbindt het gebied beter met de rest van de stad. Het is een belangrijke stap om het erfgoed zichtbaar en toegankelijk te houden voor een breed publiek.

*De connectie tussen oud en nieuw door middel van
bruggen (Van Duivenbode, O, 2023).*

*Zichtbaar is de omhelzing van Tripolis door het
nieuwbouwgedeelte (Van Duivenbode, O, 2023).*

Het open interieur van Tripolis waarbij de trappen van Van Eyck zijn behouden (Van Duivenbode, O, 2023).

Evaluatie en reflectie

De herbestemming van het Tripolis-complex naar Tripolis Park is een treffend voorbeeld van hoe erfgoed en vernieuwing elkaar niet hoeven uit te sluiten, maar elkaar juist kunnen versterken. Waar bij veel hedendaagse ontwikkelingen gekozen wordt voor sloop en volledige nieuwbouw, kiest MVRDV hier bewust voor behoud en respectvolle integratie. Dit project laat daarmee zien dat herbestemming niet alleen een architectonisch statement is, maar ook een culturele en maatschappelijke positie inneemt binnen de discussie over duurzaamheid, identiteit en collectief geheugen.

Een van de sterkste kwaliteiten van het project is de manier waarop de originele torens van Aldo van Eyck worden behouden én hersteld, zonder in nostalgie te vervallen. De samenwerking met de erven van Van Eyck en het grondige archiefonderzoek tonen aan dat er veel aandacht is besteed aan het respecteren van de oorspronkelijke ontwerpintentie. Toch blijft het project niet hangen in een louter historische reconstructie; het ontwerp van "Het Venster", de nieuwbouw die de bestaande gebouwen letterlijk en figuurlijk omarmt, voegt een hedendaagse laag toe die in dialoog treedt met het verleden. Op die manier krijgt het geheel een gelaagde betekenis en ontstaat er een ruimtelijk verhaal waarin oud en nieuw elkaar versterken in plaats van overschaduwen.

Daarnaast biedt het project een interessante benadering van "het tussenin", een begrip dat Van Eyck zelf als essentieel beschouwde. De creatie van tussenruimten op het gelijkvloers, het gebruik van bruggen en trappen als verbindende elementen, en het herstellen van de open structuur van de kantoorvloeren benadrukken dit concept. Deze architectonische keuzes stimuleren ontmoeting, samenwerking en flexibiliteit, wat aansluit bij de oorspronkelijke visie van Van Eyck op menselijke interactie in de gebouwde omgeving. Door deze elementen te behouden én herinterpreteren, wordt niet alleen het erfgoed gevierd, maar ook geactualiseerd.

De aandacht voor duurzaamheid vormt een ander belangrijk aspect van de herontwikkeling. In plaats van nieuwe ruimte in te nemen, benut het project de bestaande structuur. Groene daken, zonnepanelen

en paviljoens voor interactie tussen gebruikers maken van Tripolis Park een hedendaagse werkomgeving die aansluit bij de duurzaamheidsambities van de stad. Hierin toont MVRDV aan dat erfgoedbescherming en duurzame stedelijke ontwikkeling niet tegenover elkaar hoeven te staan, maar elkaar kunnen ondersteunen.

Toch is het belangrijk om ook kritisch te reflecteren. De herbestemming van slechts één van de drie torens tot sociale woningbouw, en dat als een toekomstig plan, roept vragen op over de inclusiviteit van het project. Hoewel het complex ruimte biedt aan diverse bedrijven en functies, blijft het risico bestaan dat erfgoedprojecten als deze voornamelijk een elitaire groep bedienen en niet vanzelfsprekend bijdragen aan sociale duurzaamheid. Hier ligt nog ruimte voor verdieping en verbreding.

Tripolis Park is een geslaagde casestudie in de omgang met structuralistisch erfgoed. Het project toont hoe architectonische herbestemming niet alleen een middel kan zijn om waardevolle structuren te behouden, maar ook om deze een nieuwe betekenis en functie te geven binnen de hedendaagse context. Door een zorgvuldige balans te vinden tussen restauratie, vernieuwing en duurzaamheid, laat MVRDV zien dat erfgoed niet stilstaat in het verleden, maar juist richting kan geven aan de toekomst van de stad. Tripolis Park bewijst dat het mogelijk is om met respect voor het verleden nieuwe lagen toe te voegen, lagen die niet alleen esthetisch en functioneel zijn, maar ook betekenisvol in hun maatschappelijke relevantie.

Het vergroende dak van Tripolis met een paviljoen dat fungeert als tussenruimte (Van Duivenbode, O, 2023).

Analyse & discussie

Bevindingen uit casestudies

In dit hoofdstuk wordt, aan de hand van enkele kernvragen, onderzocht welke transformaties de drie casestudie projecten, het Burgerweeshuis, het Hubertushuis en Tripolis, de afgelopen decennia hebben doorgemaakt. Deze gebouwen vormen niet alleen hoogtepunten binnen het oeuvre van Aldo van Eyck, maar delen ook een gemeenschappelijke geschiedenis van bedreiging en onzekerheid over hun voortbestaan. Via deze analyse wordt inzichtelijk gemaakt hoe deze projecten niet alleen behouden zijn gebleven, maar ook opnieuw betekenis hebben gekregen binnen het hedendaagse architectonische landschap. Ze tonen aan hoe het gedachtegoed van Van Eyck levend gehouden wordt en een blijvende rol speelt binnen het Nederlandse erfgoed.

Tegen deze achtergrond is het relevant om ook de huidige situatie van de Algemene Rekenkamer te beschouwen. Dit gebouw, eveneens ontworpen door Van Eyck, bevindt zich momenteel in een fase van onzekerheid over zijn toekomstige functie en behoud. Hoewel de fysieke instandhouding voorlopig niet ter discussie staat, bestaan er wel zorgen over het voortbestaan van de karakteristieke ontwerpprincipes die het gebouw typeren. De uitkomsten van deze analyse kunnen dan ook handvatten bieden om gefundeerde beslissingen te nemen over de toekomst van de Rekenkamer en om de essentie van Van Eyck's visie ook hier te behouden.

De komende secties behandelen per casestudie drie centrale ontwerp vragen die samen een heldere vergelijkingsbasis vormen:

- Wat is behouden en wat is veranderd?
- Hoe is de vormtaal van Aldo van Eyck geactualiseerd?
- Welke uitdagingen doen zich voor bij het vinden van nieuwe functies en hoe zijn deze aangepakt?

De beantwoording van deze vragen levert niet alleen een overzichtelijke samenvatting op van de belangrijkste ontwerpstrategieën per project, maar vormt ook een breder reflectiekader voor het omgaan met vergelijkbare gebouwen. De inzichten uit deze analyse dragen bij aan het debat over herbestemming van architectonisch erfgoed en kunnen bovendien richting geven aan andere structurele bouwwerken met een onzekere toekomst, waarbij het behouden van hun oorspronkelijke kwaliteit en betekenis centraal staat.

Burgerweeshuis

Het Burgerweeshuis wordt algemeen beschouwd als het belangrijkste werk van Aldo van Eyck. Het markeert niet alleen een hoogtepunt binnen zijn carrière, maar geldt ook als een mijlpaal in het structuralisme, zowel nationaal als internationaal. Sinds de oplevering in de jaren '60 heeft het gebouw meerdere fasen van onzekerheid en publieke discussie doorstaan, waarmee het een exemplarisch voorbeeld is van hoe architectonisch erfgoed onder druk kan komen te staan.

Desondanks zijn de meest kenmerkende elementen van het oorspronkelijke ontwerp behouden gebleven. De modulaire structuur, typerend voor het structuralisme, is nog steeds prominent aanwezig. Het centrale binnenhof, een ruimte die ontmoeting en beweging faciliteert, is met zorg gerestaureerd naar zijn oorspronkelijke staat. Ook de iconische koepels, die in vogelvlucht een sterk ritmisch en herkenbaar beeld vormen, zijn behouden gebleven en versterken het karakter van het interieur. De gevels, opgetrokken uit baksteen en beton, zijn grondig gereinigd en behouden, en de oorspronkelijke raampartijen zijn voorzien van dubbel glas voor betere isolatie. De houten kozijnen zijn volledig in ere hersteld.

Binnen in het gebouw heeft het architectenbureau van Wessel de Jonge zich sterk gericht op het waarheidsgetrouw herstellen van originele elementen. Details zoals aanrechtbladen en wandarmaturen zijn zorgvuldig gereconstrueerd volgens het oorspronkelijke ontwerp. Toch konden niet alle elementen onaangetast blijven. Een belangrijk verschil met de oorspronkelijke toestand is de functiewijziging: van weeshuis naar kantoor- en cultuurfunctie. Daarnaast zijn er diverse aanpassingen gedaan met het oog op hedendaags gebruik en duurzaamheid, zoals de toevoeging van vloerverwarming, akoestisch spuitwerk en onzichtbare wifi-voorzieningen.

Een cruciale vraag bij herbestemming is hoe de vormtaal van de oorspronkelijke architect behouden blijft, en tegelijkertijd geactualiseerd wordt. In het Burgerweeshuis zien we dat de menselijke schaal, het spel van ritmiek en de modulair opgebouwde ruimtes zijn behouden. De

technische aanpassingen zijn zodanig uitgevoerd dat ze het karakter van het gebouw niet aantasten. Bovendien sluit de integratie van culturele elementen in het interieur nauw aan bij Van Eyck's visie op architectuur als een plek voor menselijke interactie en beleving. Dit onderstreept dat het behoud van vormtaal niet alleen om fysieke vormen draait, maar ook om het respecteren van de onderliggende concepten en waarden van de architect.

Zoals bij elk herbestemmingsproject zijn er ook hier uitdagingen. De grootste opgave ligt in het vinden van een balans tussen hedendaags comfort en het behoud van het originele karakter. Vooral de technische eisen op het gebied van duurzaamheid en energieprestaties vragen om doordachte ingrepen. Door bestaande nisjes te gebruiken voor installaties, en nieuwe elementen zoals isolatie en akoestische aanpassingen te integreren met behoud van materialen en zichtlijnen, kan de ruimtelijke kwaliteit worden behouden zonder concessies te doen aan het erfgoed.

De herbestemming van het Burgerweeshuis toont aan dat met een respectvolle en doordachte benadering erfgoed niet alleen behouden kan worden, maar ook opnieuw tot leven kan komen. Het project bewijst dat het mogelijk is om hedendaagse eisen, op het vlak van comfort, duurzaamheid en functionaliteit, te combineren met het behoud van een sterk architectonisch en cultureel karakter. Door niet alleen naar de fysieke vorm, maar ook naar de onderliggende waarden van Van Eyck's ontwerp te luisteren, blijft het Burgerweeshuis een levend monument binnen de Nederlandse architectuur.

Hubertushuis

Het Hubertushuis is een bijzonder voorbeeld van een gedeeltelijke herbestemming in combinatie met nieuwbouw, ontworpen door Aldo van Eyck zelf. In het ontwerp komt een duidelijk contrast naar voren tussen oud en nieuw, maar tegelijkertijd laat Van Eyck zien hoe deze twee werelden zorgvuldig met elkaar kunnen worden verweven. De centrale trappenhal, die fungeert als verbindend element tussen de bestaande bebouwing en het nieuwe volume, illustreert dit krachtig. Het is niet ondenkbaar dat deze ontwerpoplossing als inspiratie heeft gediend voor latere projecten, zoals MVRDV's toevoeging aan Tripolis.

Net als veel andere gebouwen van Van Eyck kent ook het Hubertushuis een periode van leegstand. Hoewel sloop op dat moment niet concreet dreigt, wordt het pand uiteindelijk herbestemd. Tegenwoordig heeft het een nieuwe invulling als boutique hotel, waarmee het opnieuw tot leven is gewekt. De kleurrijke gevel, een van de meest in het oog springende elementen, is volledig in ere hersteld en bepaalt nog altijd het straatbeeld van de Plantage Middenlaan in Amsterdam.

De ruimtelijke structuur van het nieuwbouwdeel is grotendeels behouden. Kenmerkende elementen zoals de splitlevels, het centrale trappenhuis en de speelse schakeling van ruimtes zijn zorgvuldig geïntegreerd in het nieuwe gebruiksprogramma. In de hotelkamers is bijvoorbeeld een extra steektrap toegevoegd om het bestaande hoogteverschil van de splitlevels te behouden. De regenboogkleurige gevel is eveneens gereconstrueerd naar het oorspronkelijke kleurenpalet, waardoor de samenhang tussen oud en nieuw behouden blijft.

Desondanks is het onvermijdelijk dat het gebouw ook veranderingen heeft ondergaan. De oorspronkelijke maatschappelijke functie, opvang voor alleenstaande moeders en jonge gezinnen, is verdwenen. Hoewel het gebouw nog steeds mensen huisvest, is de sociale component vervangen door een commerciële logiesfunctie. Deze functiewijziging gaat gepaard met aanpassingen aan het interieur. Via een videconstructie is het souterrain toegevoegd als bruikbare ruimte en de plattegronden zijn heringedeeld naar hotelkamers.

De vormtaal van Van Eyck blijft in het Hubertushuis sterk voelbaar. Niet alleen de kleurrijke gevel verwijst naar zijn handschrift; ook in het interieur komen zijn principes terug. Het speelse kleurgebruik, de toepassing van archetypische vormen en de centrale plaatsing van de keukens zijn behouden gebleven. De trappenhal fungeert nog steeds als ruimtelijke spil, zichtbaar vanaf de straat. De modernisering is terughoudend uitgevoerd, met toevoegingen zoals brandwerende deuren in de stijl van het origineel en zorgvuldig hergebruik van bestaande materialen. Het project laat zien dat het mogelijk is om hedendaagse voorzieningen op een respectvolle manier te integreren in een historisch ontwerp.

Ook in dit herbestemmingsproces doen zich uitdagingen voor. Het verlies van de sociale functie leidt tot vragen over de betekenis en identiteit van het gebouw. De opgave om een hotelfunctie te realiseren zonder afbreuk te doen aan de bestaande ruimtelijke kwaliteit vraagt om zorgvuldige afwegingen. Door slim gebruik te maken van bestaande ruimtes zoals de bel-etage en het souterrain, en door visueel herkenbare elementen grotendeels ongemoeid te laten, wordt een werkbaar compromis bereikt.

Het Hubertushuis laat zien hoe een gebouw met een uitgesproken vormtaal succesvol kan worden aangepast aan een nieuwe functie, zonder zijn karakter te verliezen. De herbestemming is met respect voor Van Eyck's ontwerpprincipes uitgevoerd en toont aan dat esthetische en functionele aanpassingen hand in hand kunnen gaan. Hoewel de maatschappelijke waarde van het oorspronkelijke programma verloren is gegaan, blijft het gebouw dankzij zijn uitgesproken vormgeving en zorgvuldige restauratie een betekenisvol onderdeel van het stedelijke en architectonische weefsel van Amsterdam.

Tripolis

Tripolis behoort tot een van de laatste werken van Aldo van Eyck en vormt tegelijk een van de meest ingrijpend getransformeerde projecten binnen zijn oeuvre. Gelegen aan de Amsterdamse Zuidas, biedt het complex tegenwoordig onderdak aan een mix van bedrijven, commerciële functies en bewoners. De geschiedenis van het Burgerweeshuis lijkt zich hier deels te herhalen: ook Tripolis is behouden gebleven dankzij een combinatie van herbestemming en nieuwbouw, een aanpak die in de jaren '80 eveneens leidt tot de totstandkoming van Tripolis zelf.

Wat deze herontwikkeling bijzonder maakt, is dat de volledige constructie van Van Eyck's oorspronkelijke ontwerp behouden en gerestaureerd is, in nauwe samenwerking met zijn erfgenamen. De karakteristieke gevels, met hun houten afwerking en kleurrijke kozijnen, zijn opnieuw uitgevoerd volgens de originele ontwerptekeningen. Tegelijkertijd zijn ze aangepast aan hedendaagse duurzaamheidseisen, waarmee ze zijn voorbereid op toekomstbestendig gebruik. Het project toont overtuigend aan dat behoud een volwaardig alternatief kan zijn voor sloop, mits zorgvuldig uitgevoerd. Twee van de drie torens zijn in hun interieur volledig teruggebracht naar de oorspronkelijke staat, wat mogelijk is omdat Van Eyck's visie op open en niet-hiërarchische werkruimtes verrassend goed aansluit op moderne kantoorconcepten.

Toch zijn er ook zichtbare veranderingen doorgevoerd. De meest in het oog springende toevoeging is de liggende wolkenkrabber, "Het Venster", die letterlijk boven en tussen de bestaande torens zweeft. Deze nieuwe laag functioneert niet alleen als geluidsbuffer tegen de A10, maar markeert ook visueel hoe nieuwbouw de bestaande structuur omarmt en beschermt. Daarnaast krijgt de derde toren een geheel nieuwe bestemming als woontoren met sociale huurwoningen. Hiermee wijkt de interne structuur af van het oorspronkelijke open kantoorconcept, maar er ontstaat wel meer sociale diversiteit op de locatie. Tripolis Park wordt daarmee niet langer exclusief een werkplek voor grote bedrijven, maar ook een woonomgeving voor een bredere doelgroep.

De omgeving rondom het complex is eveneens sterk aangepast. Er is veel aandacht besteed aan vergroening en het publiek toegankelijk maken van de buitenruimte. Zelfs de daken van de oorspronkelijke torens worden tegenwoordig ingezet als sociale en collectieve zones, waarmee de relatie tussen gebouw en gebruiker wordt versterkt.

MVRDV maakt bij het ontwerp bewust de keuze om niet letterlijk voort te bouwen op Van Eyck's ontwerp, maar om zijn ideeën eigentijds te vertalen. In samenwerking met de erven is gezocht naar manieren om de essentie van zijn vormtaal, zoals het gebruik van ritmiek, tussenruimtes en meervoudige verbindingen, door te voeren in het nieuwe ontwerp. Het resultaat is een "nieuwe laag in de tijd", waarin de bestaande structuren niet worden overschreven, maar juist worden versterkt.

Vanaf het begin kent Tripolis uitdagingen. De open kantoorstructuur wordt bij oplevering als onpraktisch ervaren, waardoor veel gebruikers de ruimte aanpassen met scheidingswanden. De recente herontwikkeling biedt echter de mogelijkheid om deze aanpassingen ongedaan te maken en terug te keren naar Van Eyck's oorspronkelijke visie. De grootste opgave is de schaal van de nieuwbouw en het inpassen daarvan zonder het karakter van het complex aan te tasten. Door zorgvuldig ontwerp en samenwerking is die balans grotendeels behouden gebleven.

De herontwikkeling van Tripolis laat zien dat erfgoedbescherming en stedelijke verdichting hand in hand kunnen gaan. Door niet te kopiëren maar te interpreteren, is het oorspronkelijke werk van Van Eyck op een eigentijdse manier versterkt en aangevuld. Tripolis-Park staat daarmee symbool voor een nieuwe manier van omgaan met structuralistisch erfgoed: niet door het te bevriezen in het verleden, maar door het aan te passen aan nieuwe maatschappelijke behoeften zonder zijn essentie te verliezen. Het project is daarmee niet alleen een voorbeeld van succesvolle herbestemming, maar ook van hoe architectonische waarden kunnen blijven voortbestaan in een veranderende tijd.

Vergelijking van strategieën

Binnen de architectuur bestaan diverse strategieën om gebouwen op een respectvolle en doordachte manier te herbestemmen. Deze strategieën zijn eerder in deze scriptie uitgebreid besproken, maar een korte herhaling is op zijn plaats om het vervolg van de analyse goed te kunnen duiden.

Behoud en adaptatie: een benadering waarbij met minimale ingrepen de bestaande structuur zoveel mogelijk intact blijft.

Transformatie: een strategie waarbij ingrijpende veranderingen worden doorgevoerd om het gebouw een geheel nieuwe functie te geven.

Hybride strategieën: een combinatie van behoud en vernieuwing, waarbij elementen van beide benaderingen worden ingezet.

Luisteren naar de ontwerper: het hanteren van de oorspronkelijke ontwerpintentie als leidraad bij het vormgeven van de herbestemming.

In het vervolg van dit hoofdstuk worden deze strategieën gekoppeld aan de drie casestudies. Op basis daarvan kan worden geanalyseerd welke strategieën het vaakst worden toegepast, welke succesvol zijn en welke mogelijk minder goed werken. Daarbij wordt onderzocht in hoeverre de oorspronkelijke ontwerpprincipes van Aldo van Eyck zijn gerespecteerd, geherinterpreteerd of losgelaten binnen elk project.

Deze vergelijking biedt niet alleen inzicht in het herbestemmen van structuralistische architectuur in het algemeen, maar vormt ook een waardevolle basis voor het formuleren van een geschikte aanpak voor de herbestemming van de Algemene Rekenkamer. Door de strategieën kritisch naast de casestudies te leggen, kan worden bepaald welke werkwijze, of combinatie van strategieën, het meest passend is voor dit specifieke gebouw en zijn context.

Burgerweeshuis

In het geval van het Burgerweeshuis is sprake van een duidelijke combinatie van behoud en adaptatie en luisteren naar de ontwerper, waarbij de nadruk voornamelijk ligt op behoud en adaptatie. De oorspronkelijke structuur en materialiteit zijn vrijwel volledig intact gebleven. Ingrepen zijn met grote terughoudendheid uitgevoerd en beperken zich tot subtiele toevoegingen zoals vloerverwarming, akoestisch spuitwerk en het integreren van technische installaties in bestaande nisjes en holtes.

Wat deze casus bijzonder maakt, is dat Van Eyck zelf in de jaren '90 wordt betrokken bij de herbestemming van zijn ontwerp. Zijn visie blijft daarbij richtinggevend. De metafoor van het gebouw als "kleine stad", evenals het spel met schaal, ritme en tussenruimtes, allemaal kernwaarden binnen zijn architectuur, zijn behouden gebleven.

De combinatie van deze strategieën blijkt effectief, met name door het beperken van visuele aanpassingen terwijl het comfortniveau wordt verhoogd. Tegelijkertijd vormen technische eisen zoals thermische en akoestische isolatie een uitdaging. Dankzij creatieve ontwerpkeuzes kunnen deze eisen echter worden vervuld zonder afbreuk te doen aan de oorspronkelijke koepelstructuur en architectonische kwaliteiten.

Hubertushuis

De herbestemming van het Hubertushuis laat vooral een hybride strategie zien. Het gebouw is herontwikkeld tot een boutique hotel, waarbij de bestaande ruimtelijke structuur, zoals de splitlevels en de centrale trappenhal, behouden is gebleven, maar de functie ingrijpend is gewijzigd.

Ook in dit project is luisteren naar de ontwerper zichtbaar in de aanpak. Typische elementen van Van Eyck's vormtaal, zoals het expressieve kleurgebruik, de centrale positie van de keuken en het gebruik van archetypische vormen, zijn bewaard gebleven. Zelfs bij latere ingrepen door andere partijen blijft de essentie van het oorspronkelijke ontwerp sterk aanwezig, wat bijdraagt aan de herkenbaarheid en visuele kracht van het gebouw.

Desondanks stelt de functieverandering vragen over de maatschappelijke continuïteit van het gebouw. Waar het voorheen een sociale functie vervult, is het nu een commerciële voorziening. Ook het inpassen van de hotelfunctie binnen de bestaande plattegrond brengt ontwerptechnische uitdagingen met zich mee, die echter succesvol zijn aangepakt door middel van maatwerkoplossingen en minimale fysieke ingrepen.

Tripolis

Tripolis vormt een uitgesproken voorbeeld van een hybride strategie gecombineerd met interventie door contrast. MVRDV voegt met "Het Venster" een grootschalig nieuwbouwvolume toe dat letterlijk bovenop het bestaande ontwerp is geplaatst. In plaats van het oorspronkelijke ontwerp te verdringen, versterkt deze toevoeging juist de identiteit van het originele werk.

Deze strategie wordt nadrukkelijk gekoppeld aan luisteren naar de ontwerper. De erfgenamen van Van Eyck zijn nauw betrokken bij de herontwikkeling, en MVRDV heeft de vormtaal, waaronder de tussenruimte, ritmiek en speelsheid, op eigentijdse wijze vertaald in het nieuwe ontwerp.

Een van de sterke punten van deze aanpak is dat de nieuwbouw niet concurreert met het originele ontwerp, maar het juist kadert en beschermt. De combinatie van kantoorruimtes met sociale woningbouw draagt bovendien bij aan een inclusiever en gemengd stedelijk programma. Wel blijft de schaal van de nieuwe toevoeging een kritisch punt: een volume als "Het Venster" kan het risico met zich meebrengen dat het menselijke karakter van Van Eyck's ontwerp wordt overschaduwd. De uitdaging ligt dan ook in het behouden van maat, transparantie en ruimtelijke gelaagdheid.

Toepassing op de Algemene Rekenkamer

De analyse van de drie casestudies toont aan dat er niet één standaardstrategie bestaat voor een geslaagde herbestemming. Succesvolle transformaties blijken te liggen in een zorgvuldige afweging tussen behoud, vernieuwing en het respectvol interpreteren van de oorspronkelijke ontwerpvisie. Elk project laat zien dat het essentieel is om niet alleen te kijken naar de fysieke kwaliteiten van een gebouw, maar ook naar de ruimtelijke logica, maatschappelijke functie en ontwerptaal die eraan ten grondslag liggen.

Voor de Algemene Rekenkamer, een gebouw met een uitgesproken structuralistische opbouw en een heldere vormtaal, lijkt een hybride strategie, waarbij behoud wordt gecombineerd met doordachte toevoegingen, het meest passend. Deze aanpak werkt het beste in combinatie met het principe van luisteren naar de ontwerper, waarbij de oorspronkelijke ontwerpintentie niet letterlijk wordt gekopieerd, maar wordt begrepen en eigentijds vertaald.

De casestudies bieden hierbij waardevolle voorbeelden van concrete ingrepen die ook op de Algemene Rekenkamer toepasbaar zouden kunnen zijn. In het Burgerweeshuis zijn technische installaties, zoals vloerverwarming en wifi-netwerken, onzichtbaar geïntegreerd in bestaande nisjes en vloervelden, zonder afbreuk te doen aan de architectonische helderheid. Een vergelijkbare benadering zou binnen de Algemene Rekenkamer kunnen worden toegepast voor klimaatbeheersing of digitale infrastructuur.

Het Hubertushuis toont hoe functies kunnen veranderen zonder dat de ruimtelijke kwaliteit verloren gaat. Hier zijn splitlevels en zichtlijnen behouden gebleven, terwijl het programma ingrijpend werd aangepast. Dit wijst erop dat ook de Algemene Rekenkamer, mocht de functie wijzigen, kan inspelen op nieuwe gebruiksvormen, zolang de bestaande ruimtelijke schakelingen gerespecteerd worden. Ook de subtiele integratie van hedendaagse eisen, zoals brandwerende deuren in originele stijl, toont aan hoe nieuwe normen gecombineerd kunnen worden met behoud van esthetiek.

Tripolis biedt het meest uitgesproken voorbeeld van een grootschalige ingreep waarbij oud en nieuw op elkaar reageren. De toevoeging van een "nieuwe laag" bovenop het bestaande ontwerp bewijst dat het mogelijk is om nieuwbouw toe te voegen zonder het oorspronkelijke karakter te overschaduwen. Hoewel de schaal van zo'n ingreep misschien niet één-op-één toepasbaar is op de Rekenkamer, biedt het project wel inspiratie voor hoe contrast als strategie kan werken, mits zorgvuldig gedetailleerd en met oog voor proportie.

Tot slot onderstrepen alle drie de casestudies het belang van publieke toegankelijkheid en sociale waarde. Door het toevoegen van collectieve ruimtes, vergroening van het terrein of het herstel van ontmoeting als ontwerpprincipes, krijgen de gebouwen weer betekenis binnen hun stedelijke context. Ook voor de Algemene Rekenkamer zou het heractiveren van deze publieke rol een belangrijke stap kunnen zijn in de herbestemming.

Samenvattend laat de analyse zien dat een succesvolle herbestemming van de Algemene Rekenkamer mogelijk is door de originele kwaliteiten van het gebouw te erkennen, technische aanpassingen met zorg te integreren, en de oorspronkelijke ontwerpfilosofie te blijven respecteren. Een hybride strategie, geïnspireerd op de geslaagde voorbeelden uit de casestudies, biedt daarbij een duurzaam en betekenisvol perspectief op de toekomst van dit bijzondere gebouw.

Reflectie op de strategieën

Een korte reflectie op de verschillende strategieën van herbestemming geeft zicht op wat wel werkt en wat niet of wellicht minder goed.

Behoud en adaptatie werkt goed wanneer de oorspronkelijke structuur sterk en flexibel is, zoals bij het Burgerweeshuis. Deze strategie vereist een diepe kennis van het ontwerp en de intenties van de architect.

Transformatie blijft in deze scriptie onderbelicht, aangezien geen van de drie casestudies deze strategie centraal stelt. Toch vormt het een waardevolle benadering voor situaties waarin behoud niet langer haalbaar is. Transformatie richt zich op het volledig herdenken van de ruimtelijke en functionele opzet, met respect voor de aanwezige context. Het kan uitkomst bieden bij sterk vervallen of rigide structuren, waar een nieuwe identiteit noodzakelijk is om toekomstgericht gebruik mogelijk te maken.

Hybride strategieën blijken het meest effectief bij gebouwen waar behoud alleen niet voldoende is, zoals Tripolis of het Hubertushuis. Mits zorgvuldig uitgevoerd kunnen ze zorgen voor zowel ruimtelijke continuïteit als functionele actualisatie.

Luisteren naar de ontwerper vormt een noodzakelijke aanvulling op alle strategieën. Het zorgt ervoor dat de ruimtelijke, sociale en symbolische waarden van het ontwerp niet verloren gaan, zelfs bij ingrijpende veranderingen.

Richtlijnenkader

Inleiding

Deze scriptie heeft als doel een richtlijnenkader te formuleren voor de herbestemming van de Algemene Rekenkamer in Den Haag. Op basis van een analyse van de vormtaal van Aldo van Eyck, de uitgangspunten van het structuralisme, hedendaagse architecturale eisen, herbestemming strategieën en relevante case studies, wordt een kader ontwikkeld dat praktische handvatten biedt voor het omgaan met structuralistisch erfgoed. Het richtlijnenkader streeft ernaar de oorspronkelijke ontwerpprincipes van Van Eyck te respecteren, terwijl het ruimte laat voor aanpassingen die aansluiten bij actuele gebruiksbehoeften.

Aan de hand van concrete ontwerpvoorbeeldstukken wordt in dit hoofdstuk stap voor stap toegewerkt naar een helder en toepasbaar kader. Elk onderdeel biedt inzicht in hoe herbestemming op een zorgvuldige en toekomstgerichte manier kan plaatsvinden.

Om een goed beeld te krijgen van het ontwerp van Aldo en Hannie van Eyck voor de Algemene Rekenkamer zal eerst een stukje geschiedenis en het uitzonderlijke gebouw zelf worden besproken, waarnaar de link gelegd zal worden tussen de verschillende ontwerpprincipes van Van Eyck die hij hierin heeft toegepast.

Het tweede deel richt zich op de principes voor behoud. Hierin worden de elementen benoemd die essentieel zijn voor het behoud van Van Eyck's vormtaal in dit specifieke gebouw. In eerdere hoofdstukken is deze vormtaal uitgebreid onderzocht; in dit deel wordt geconcretiseerd hoe deze zich manifesteert in de Algemene Rekenkamer. Er wordt ingezoomd op schaal, ritme, detaillering en ruimtelijke opbouw, evenals op specifieke fysieke kenmerken zoals de geometrische compositie, centrale ontmoetingsruimtes, trappen, raamopeningen, lichtinval en overgangen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen elementen die onaangetast moeten blijven en onderdelen die aangepast kunnen worden zonder het karakter van het gebouw aan te tasten.

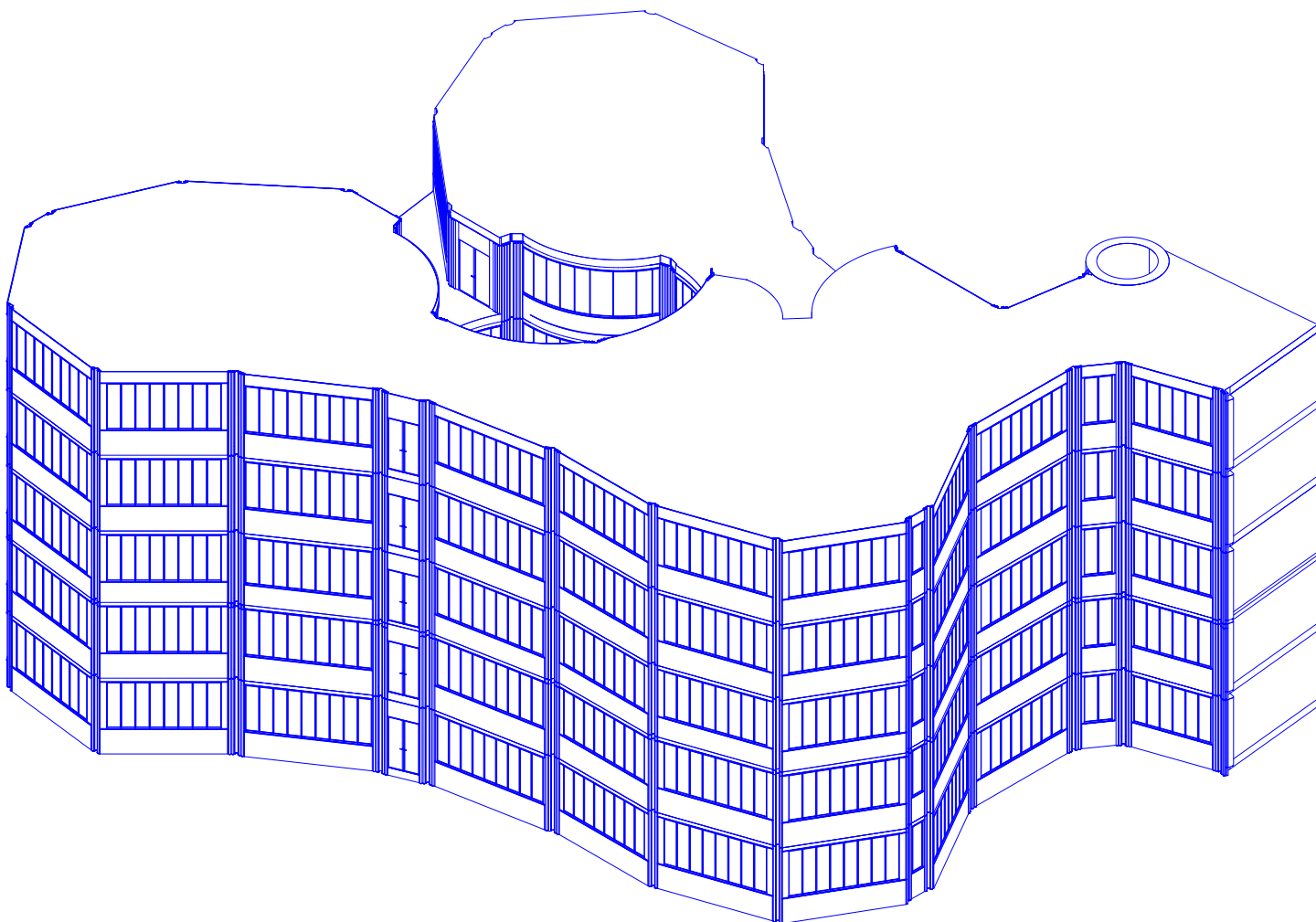
In de derde sectie worden actualisatiestrategieën geformuleerd. De eerder onderzochte strategieën voor herbestemming worden toegepast op de Rekenkamer, met als doel het gebouw te laten

voldoen aan hedendaagse eisen zonder de essentie van Van Eyck's ontwerp aan te tasten. Thema's als duurzaamheid, comfort, toegankelijkheid, multifunctionaliteit en maatschappelijke relevantie spelen hierin een centrale rol. Daarbij wordt ook ingegaan op reversibele of subtiele ingrepen die het binnenklimaat verbeteren, en op materiaal- en schaalkeuzes die recht doen aan de oorspronkelijke ontwerpfilosofie.

Tot slot wordt het richtlijnenkader geconcretiseerd in een reeks praktische aanbevelingen. Deze worden gepresenteerd als een toepasbaar stappenplan voor ontwerpers, architecten en beleidsmakers die zich buigen over de herbestemming van dit of vergelijkbaar erfgoed.

Het hoofdstuk eindigt met een korte reflectie op de balans tussen behoud en actualisatie, en op de manier waarop dit kader bijdraagt aan een toekomstbestendige omgang met architectuur met een sterke ontwerpidentiteit.

*Een 3D weergave van de bestaande situatie van de
Algemene Rekenkamer naar ontwerp van Aldo en
Hannie van Eyck (eigen beeld, 2025).*

De Algemene Rekenkamer

Geschiedenis

Het ontwerp binnen deze scriptie richt zich op het gebouw van de Algemene Rekenkamer in Den Haag. Deze onafhankelijke instantie controleert of de rijksoverheid haar financiële middelen op rechtmatige en doelmatige wijze int, beheert en besteedt. De Rekenkamer bepaalt zelfstandig welke onderzoeken ze uitvoert en hoe deze worden ingericht. De rapporten die hieruit voortkomen zijn in principe openbaar (De Algemene Rekenkamer, 1999).

In de jaren '80 van de twintigste eeuw wordt besloten dat het bestaande gebouw aan vernieuwing toe is. Aldo en Hannie van Eyck worden aangesteld om een renovatie en uitbreiding te ontwerpen. In hun ontwerp staat de mens centraal. Geen onpersoonlijke kantooretages voor anonieme ambtenaren, maar een omgeving waarin menselijke maat, ervaring en beleving de toon zetten. Aldo van Eyck (1997) verwoordt dit als volgt:

"We gaan uit van mensen die niet al te afwijkend van onszelf zijn en we proberen ruimtes te maken die niet zo open zijn dat men zich onbeschermd voelt en niet zo dicht dat men naar buiten wil. [...] We moeten mensen een plek bezorgen waar ze zich thuis voelen."

Het hart van het gebouw wordt gevormd door de bibliotheek, ook wel het documentatiecentrum, die als collectieve ruimte dient. Rondom deze centrale plek zijn drie functionele bouwdelen gegroepeerd, elk met een eigen trappenhuis dat van bovenaf wordt verlicht door daglicht. Deze trappenhuisen, een steeds belangrijker element in Van Eyck's latere werk, zorgen voor een vloeiende verticale verbinding tussen de verdiepingen. Zie *Bijlagen 1 t/m 5 voor de originele grondplannen van de Algemene Rekenkamer*.

Van Eyck ontwerpt geen anonieme gangen met kille trappenhuisen, maar "binnenstraten" die variëren in breedte en steeds wisselende uitzichten bieden. Op de ene verdieping kijkt men uit op de bibliotheek, op een andere op een patio of hof. Door het ontbreken van herhaling blijft het gebouw verrassen. Ook de werkkamers zijn afwijkend van de standaard: ze hebben zelden vier gelijke wanden. Deze variatie beïnvloedt de lichtinval en zorgt voor

een rijke ruimtelijke beleving. Zelfs de plekken rond koffieautomaten krijgen aandacht: op iedere verdieping zijn er twee "Franse balkonnetjes" met openslaande deuren, ontworpen als overdekte buitenruimtes. Van Eyck ziet deze "tussenruimtes" als plekken voor ontmoeting, bezinning en rust, essentieel voor het dagelijks functioneren, ook in een nat klimaat als het Nederlandse.

De herontwikkeling wordt begrensd door strikte regels. De monumentale voorgevel aan het Lange Voorhout 8 mag niet worden gewijzigd, aangezien deze onderdeel is van een beschermd stadsgezicht. Ook mag de nieuwe bouwmassa op het achterterrein niet zichtbaar zijn vanaf de straatzijde.

Toch willen Aldo en Hannie van Eyck hun ontwerp een bepalende rol geven in de beleving van het gebouw. Daarom verplaatsen zij de hoofdingang naar een poort naast de Kloosterkerk, welke gelegen is links van Lange Voorhout 8. Daarachter ontvouwt zich, zoals Van Eyck (1997) het omschrijft *"als een verrassing, iets feeërieks"*.

Aan een hoefijzervormig plein tegenover het koor van de middeleeuwse kerk bevindt zich de nieuwe entree: een *"ronde tweeklank"*, zoals Van Eyck het noemt.

Het resultaat is een gelaagd en kleurrijk gebouw. De basis bestaat uit blauwen en grijzen, aangevuld met een patroon van zestien verschillende tegelkleuren, ontworpen door kunstenaar Jaap Hillenius (1934-1999). De kleurenstroken, een knipoog naar Van Eyck's geliefde regenboog, bevinden zich onder ramen en langs open regengoten, waardoor het gebouw afhankelijk van de kijkrichting telkens anders oogt. Bij de opening verklaart Van Eyck (1997):

"We hebben het eentonige opstapelen van verdiepingen doorbroken. Vanuit elke hoek zie je door de kleurstroken een nieuw beeld."

Sinds de oplevering in 1997 slingert het gebouw zich, met zijn geknikte gevels, soepel tussen de bestaande bebouwing door. De hoogteverschillen reageren op de historische context van de stad: van middeleeuwse panden tot twintigste-eeuwse bouw. Wat ooit een gesloten terrein was, is nu een open, lichte plek geworden met nieuwe zichtlijnen naar de stad.

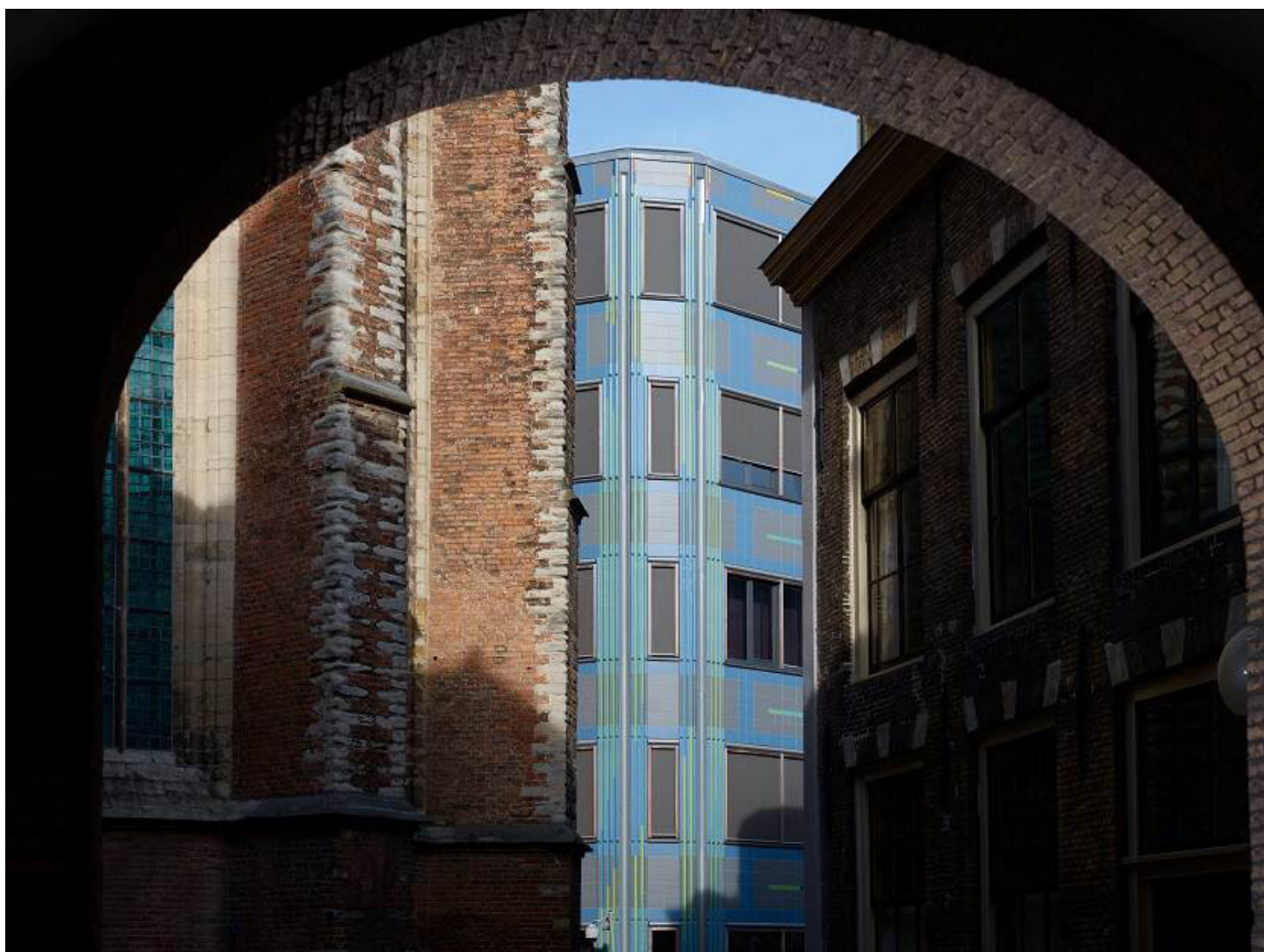
Rondom het gebouw wordt een tuin aangelegd, verwijzend naar het kloosterverleden van de locatie. Tijdens de sloop wordt zelfs een 80 centimeter dikke kloostermuur met spitsboogvensters ontdekt en gerestaureerd, waardoor de gelaagdheid van de plek tastbaar blijft.

Met dit ontwerp creëren Aldo en Hannie van Eyck een gebouw dat meer is dan een werkplek: het is een levendige, menselijke en speelse omgeving, een miniatuurstad waarin elke ruimte een eigen karakter en betekenis draagt (De Algemene Rekenkamer, 1999).

Voorgevel van het Lange Voorhout 8, achter dit gebouw bevindt zich het ontwerp van Aldo en Hannie van Eyck (Willemse, L, z.d.).

Het beeld dat Aldo van Eyck beschrijft wanneer hij het heeft over: "als een verrassing, iets feeërieks" (Algemene Rekenkamer, 2019).

Materialisatie en detaillering

Om een diepgaand begrip te krijgen van het gebouw van de Algemene Rekenkamer, is een gedetailleerd onderzoek naar de materialisatie essentieel. In *Gebouwd met kleur: de Algemene Rekenkamer door Aldo en Hannie van Eyck* (1999) wordt uitgebreid ingegaan op de afwerking en materialisering van het gebouw.

De gevel kenmerkt zich door een palet van blauw- en grijs tinten, aangevuld met accenten van keramische tegels in zestien verschillende kleuren binnen het spectrum van rood, blauw, geel en groen. Deze geglazuurde tegels zijn aangebracht op panelen die vervolgens aan de gevel zijn bevestigd, wat niet alleen een esthetische functie heeft, maar ook bijdraagt aan de duurzaamheid van het gebouw. De gekleurde tegels spelen daarnaast een rol in de vormgeving van de waterafvoer: de regenwaterafvoer, uitgevoerd in roestvrij staal, eindigt in een halfronde opvangbak gevuld met kleine steentjes.

Een ander opvallend element in de gevel zijn de grote raampartijen, bestaande uit houten kozijnen met dubbel glas. Aan de buitenzijde zijn ze afgewerkt met houten profielen, waarbij het vensterbankprofiel een halfronde vorm heeft. Daarnaast zijn alle ramen voorzien van ingebouwde zonwering. De gevelplinten bestaan uit baksteen, hetzelfde materiaal dat is toegepast in de bestrating rondom het gebouw, waardoor een sterke visuele samenhang ontstaat tussen de architectuur en de buitenruimte.

De constructieve structuur van het gebouw rust op betonnen pilaren, die samen het dragende skelet vormen. Technische voorzieningen zijn hierin geïntegreerd: de waterafvoer loopt langs de buitenzijde van de pilaren, terwijl aan de binnenzijde sleuven zijn aangebracht voor leidingen en elektriciteitskabels. Deze installaties komen aan de onderzijde van het plafond uit en verspreiden zich vervolgens over de verdiepingen. De pilaren worden verbonden door verdiepingsvloeren van gewapend beton, wat zorgt voor een robuuste en duurzame opbouw. De buitenwanden zijn geïsoleerd en opgebouwd uit metselwerk, aan de binnenzijde afgewerkt met een stuc laag.

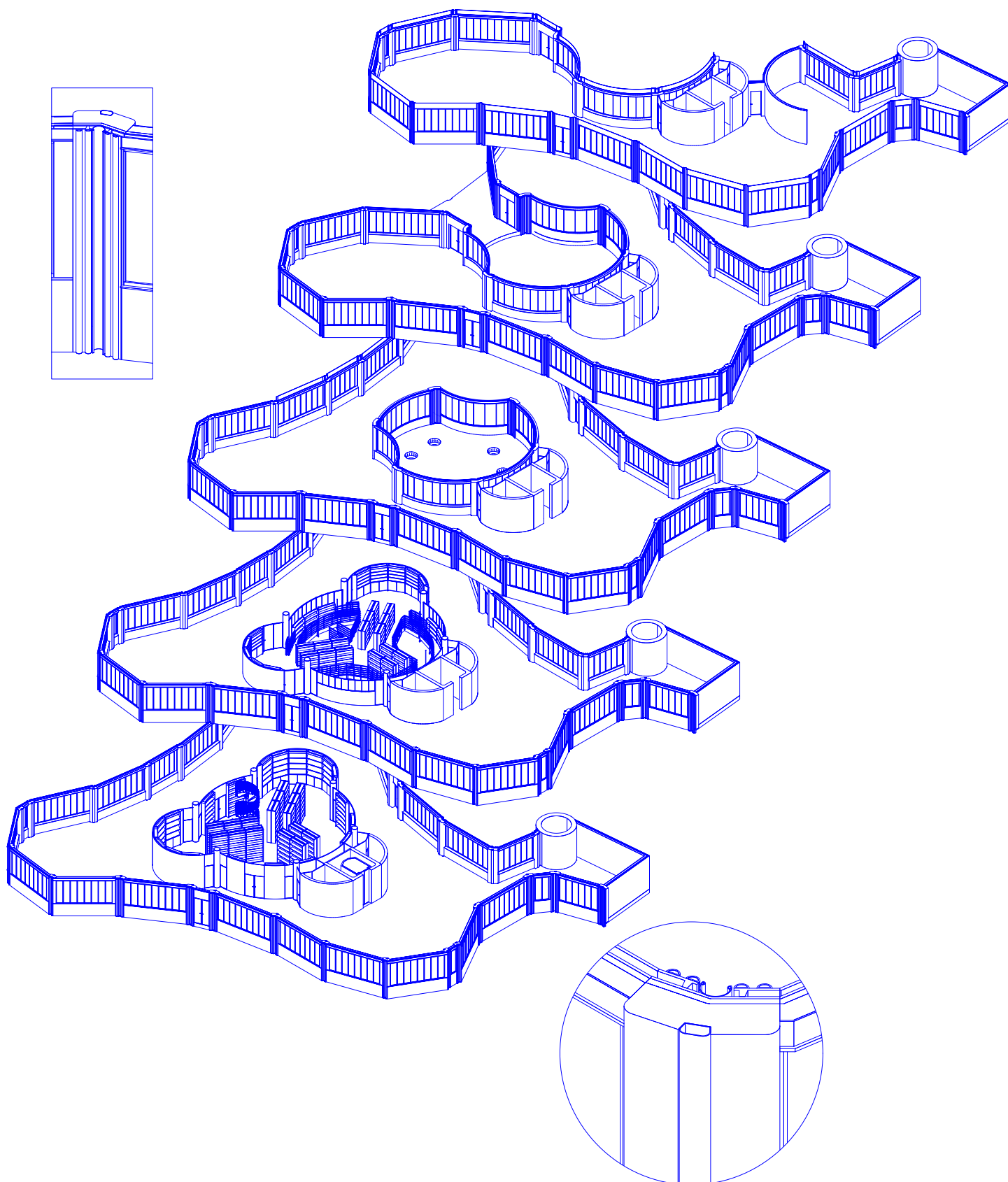
In het interieur zijn multiplex panelen een veelgebruikt materiaal voor wanden en plafonds. De overgang tussen plafond en wand wordt benadrukt door houten kroonlijsten met een halfronde afwerking, een detail dat ook terugkomt in de profielen van de raamkozijnen. Voor de vloeren is op de begane grond gekozen voor tegels, terwijl de verdiepingen zijn voorzien van tapijt, met uitzondering van de koffiehoecken, waar eveneens tegels zijn toegepast.

Een bijzonder detail is te vinden in de wanden tussen de kantoorruimtes. Deze muren zijn even hoog als de deurkozijnen en uitgevoerd in twee tinten grijs, waarbij de scheiding tussen de tinten diagonaal vervaagt. De muren worden, net als de deuren en ramen, omlijst door halfronde houten profielen, wat zorgt voor een samenhangend en afgewogen geheel.

Opvallend aan de Algemene Rekenkamer is dat het gebouw geen directe referentie maakt naar een specifieke historische bouwstijl. Toch roept het ontwerp, net als de conferentiezalen van ESTEC in Noordwijk (1988), tal van associaties op. De geometrische basisvormen van de plattegrond, cirkel en driehoek, en de patronen in de gevel doen denken aan Arabische architectuur, terwijl de verticale ribbels naast de open regenpijpen verwijzen naar de cannelures uit de klassieke bouwkunst. De golvende gevels wekken reminiscenties op aan de barok en aan de organische architectuur van Gaudí.

De Algemene Rekenkamer is daarmee een gebouw dat zich niet in één stroming laat vangen, maar een gelaagde architectuur kent waarin verschillende invloeden samenkomen. De materialisatie en detaillering dragen bij aan de unieke identiteit van het gebouw, waarbij de tactiele en visuele kwaliteiten van de gebruikte materialen een belangrijke rol spelen in de beleving van de ruimte.

Een exploded view van het gebouw, in de details zijn de afwatering en de kolomconstructie beter zichtbaar (eigen werk, 2025).

Principes voor behoud

Karakteristieke vormtaal van de Algemene Rekenkamer

Aldo van Eyck's architectuur wordt gekenmerkt door een aantal terugkerende ontwerpprincipes, die eerder in het theoretisch kader zijn toegelicht. Denk hierbij aan zijn humanistische benadering, het gebruik van tussenruimtes, zijn structuralistische visie en zijn voorkeur voor geometrische vormen en modulaire systemen. In deze sectie wordt onderzocht hoe deze principes concreet tot uiting komen in het ontwerp van de Algemene Rekenkamer.

Van Eyck's humanistische ontwerpaanpak draait om het creëren van sociale ruimtes die menselijke interactie stimuleren. In zijn projecten, zoals de speeltuinen en voorzieningen voor kwetsbare groepen, staat de mens centraal. Hij ontwerpt plekken waar ontmoeting, verbondenheid en gemeenschapszin vanzelf ontstaan.

Ook binnen een kantoorgebouw als de Algemene Rekenkamer is deze benadering relevant. Werknemers functioneren beter in een omgeving die samenwerking bevordert. Van Eyck heeft daar in zijn ontwerp duidelijk op ingespeeld. Een sprekend voorbeeld hiervan is het documentatiecentrum, dat fungeert als het kloppend hart van het gebouw. Rondom deze centrale plek zijn drie "steden" gegroepeerd, verbonden via binnenstraten. Daarnaast zijn er informele verzamelplekken zoals de koffiehoecken met Franse balkonnetjes en verschillende buitenruimtes. Deze tussenruimtes zijn essentieel voor de sociale dynamiek en verdienen het om behouden én aangepast te worden aan hedendaagse gebruikseisen. Een actuele uitdaging is echter de functie van het documentatiecentrum. Door digitalisering is de oorspronkelijke functie als archiefruimte achterhaald. Toch biedt deze ruimte veel potentie voor herinterpretatie. In het herbestemmingsontwerp kan deze plek opnieuw ingevuld worden als centrale ontmoetingsruimte, trouw aan Van Eyck's oorspronkelijke intentie.

De structuralistische ontwerpfilosofie van Van Eyck komt in de Rekenkamer sterk naar voren. Het gebouw is opgebouwd uit drie kernen, die als "steden" functioneren en verbonden zijn door "straten" en "pleinen". Het documentatiecentrum

speelt hierin de rol van plein, terwijl de omliggende gangen de straten vormen. Deze structuur biedt een duidelijke ruimtelijke logica. Bij de herbestemming is het dan ook essentieel om deze onderliggende structuur te respecteren. Dat betekent niet dat de huidige functies letterlijk behouden moeten blijven, maar dat de onderlinge relatie tussen stad, straat en plein behouden blijven als leidraad in het nieuwe programma.

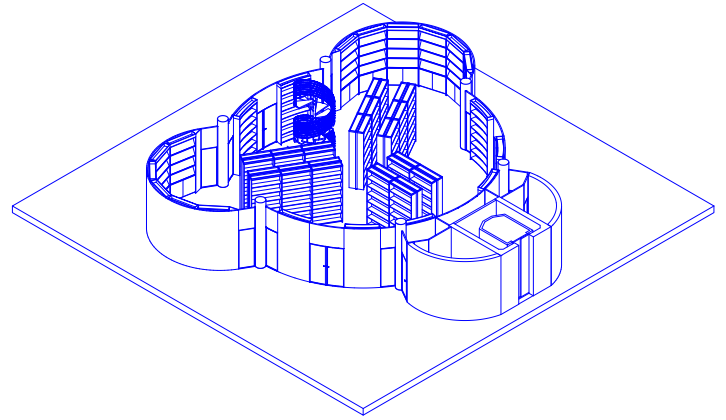
Ook de geometrische en modulaire benadering die Van Eyck vaak toepast in zijn speeltuinontwerpen is zichtbaar in dit gebouw. Met archetypische vormen weet hij eenvoudig tussenruimtes te creëren die beweging en interactie stimuleren. Denk bijvoorbeeld aan de halfronde koffiehoecken, de ronde uitsparingen in vloeren en plafonds of de gebogen wanden van vergaderruimtes. Deze elementen zorgen voor een levendige, ritmische ruimtebeleving.

Het ritme in het gebouw komt ook tot uiting in de herhaling van geometrische vormen en in de opeenvolging van ruimtes met wisselende sferen. Er is een subtiel spel tussen open en gesloten, licht en donker, laag en hoog. Dit ritmische verloop ondersteunt niet alleen de oriëntatie, maar draagt ook bij aan een dynamisch gebruik van de ruimte. Binnen dit ritme speelt schaal een belangrijke rol: Van Eyck hanteert een menselijke maat die zorgt voor intimiteit, ook binnen een grootschalig overheidsgebouw. Kleine, beschutte nissen worden afgewisseld met open, gemeenschappelijke zones, wat resulteert in een schaalverloop dat zowel rust als levendigheid biedt.

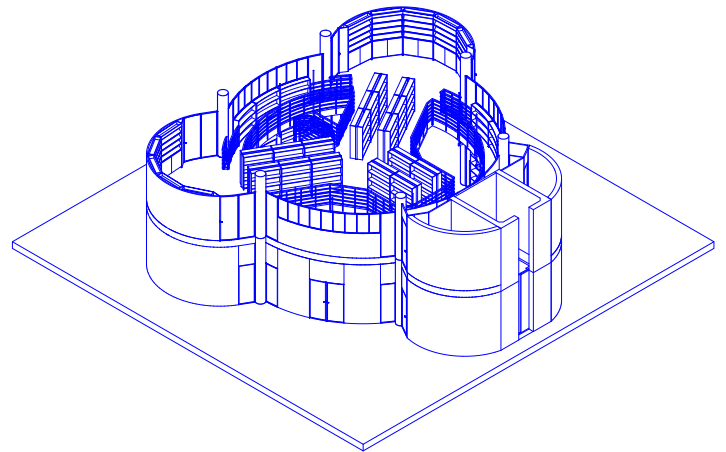
De ruimtelijke opbouw van de Algemene Rekenkamer is complex maar helder gestructureerd. De stapeling van functies, de relatie tussen horizontale en verticale circulatie en de duidelijke positionering van centrale functies dragen bij aan een begrijpelijke en betekenisvolle architectuur. Trappenhuizen zijn niet enkel functionele elementen, maar worden expressief ingezet als oriëntatiepunten. Hun openheid, het contact met andere verdiepingen en het natuurlijke licht dat via bovenlichten naar binnen valt, maken ze tot ontmoetingsruimtes op zich.

3D visualisaties van het documentatiecentrum op de begane grond en de eerste verdieping (eigen werk, 2025).

Raamopeningen zijn strategisch geplaatst om zowel lichtinval te reguleren als visuele relaties met de buitenruimte te leggen. In de kantoorruimtes zorgen de verticale vensters voor een ritmische gevelcompositie, terwijl binnenin diffuus daglicht zorgt voor een aangenaam werkklimaat. De lichtinval accentueert bovendien de materialiteit van het interieur, ruwe betonstructuren, houten details en zachte vloerbekleding krijgen een tactiele kwaliteit die kenmerkend is voor Van Eyck's detaillering. Zijn aandacht voor het ambacht en voor de zintuiglijke beleving is hier overal voelbaar.

De overgangen tussen ruimtes, van binnen naar buiten, van gang naar kamer, van trap naar platform, zijn zorgvuldig gearticuleerd. Niveaus verspringen, vloerafwerkingen veranderen subtiel en plafonds worden afgewisseld in hoogte en vorm. Deze aandacht voor overgangsmomenten maakt het gebouw leesbaar als een sequentie van ervaringen, eerder dan als een verzameling losse ruimtes. De overgangsruides zijn geen restzones, maar vormen een essentieel onderdeel van Van Eyck's architectonisch verhaal.

Een respectvolle herbestemming van de Algemene Rekenkamer vereist daarom aandacht voor deze lagen van betekenis: de menselijke schaal, het ritme van gebruik, de ruimtelijke en sociale structuur en de verfijnde detaillering. Door deze elementen te behouden en te actualiseren, blijft niet alleen de fysieke structuur overeind, maar ook de geest van Van Eyck's ontwerpfilosofie levend.

Het cirkelvormige documentatiecentrum vormt het hart van het gebouw (Hooijmans, L, 2009).

De halfronde opening in het plafond bij de entree (Salomons, I., & Van Eyck, A., 1999).

Een ruim opgezette koffiehoek in archetypische vorm (Hooijmans, L, 2009).

De kleurrijke trappenhal die oud en nieuw verbindt in de Algemene Rekenkamer (DHC, 2024).

Essentiële fysieke elementen

Naast de ruimtelijke principes bevat de Algemene Rekenkamer ook een aantal fysieke kenmerken die direct verwijzen naar Van Eyck's signatuur. Een sprekend voorbeeld is het trappenhuis met zijn kleurrijke spijlen en speelse vormgeving. Dit element, dat ook in andere projecten van Van Eyck terugkomt, vormt een visueel herkenningspunt en verdient een prominente plaats in het herbestemming plan. Het trappenhuis verbindt oud- en nieuwbouw en fungeert als overgang tussen klassieke architectuur en de structuralistische uitbreiding van Aldo en Hannie van Eyck. Tegelijkertijd faciliteert het de verticale circulatie tussen de verdiepingen.

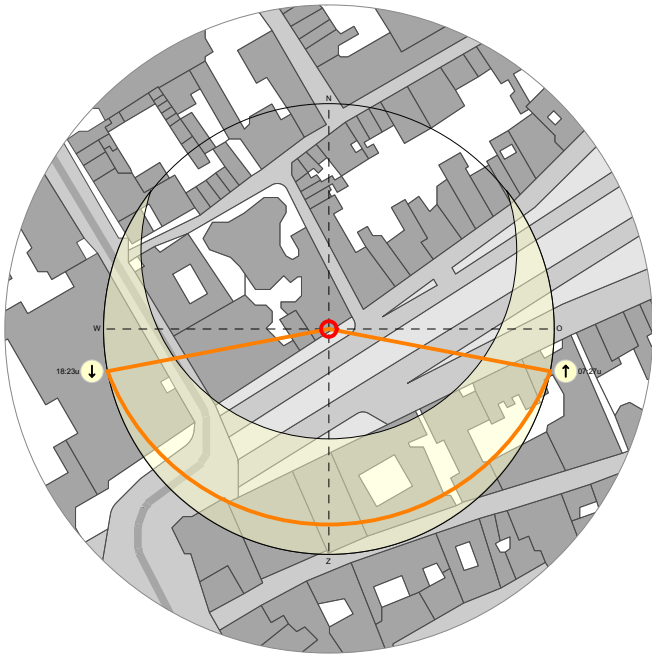
Een ander opvallend element is de keramische tegelbekleding van de buitengevel. De combinatie van blauwe en grijze tegels, met incidentele stroken van regenboogkleuren, onderscheidt het gebouw visueel van zijn omgeving. Net als bij het project Tripolis kan deze gevelbekleding behouden of hergebruikt worden. Wanneer delen van de gevel geopend zouden worden, kunnen de tegels ook worden geïntegreerd in het interieur.

Een belangrijk aandachtspunt bij de herbestemming is de lichtinval. De manier waarop natuurlijk licht het gebouw binnenvalt beïnvloedt niet alleen het ruimtegebruik, maar ook de energie-efficiëntie en het welzijn van de gebruikers.

Door de oriëntatie van het gebouw ten opzichte van de zon en de omliggende bebouwing te analyseren, ontstaat inzicht in de verdeling van daglicht over de verschillende gevels en ruimtes. Op basis hiervan kunnen doordachte ontwerpbeslissingen worden genomen, zoals de positionering van verblijfsruimtes of het gebruik van transparante gevelelementen. Ook kan worden ingezet op passieve zonneverwarming.

De analyse vindt plaats op vier specifieke data (1 maart, 1 juni, 1 september en 1 december), zodat inzicht ontstaat in het seizoensgebonden verloop van licht en schaduw in het gebouw. Uit deze analyse blijkt dat de noordoostzijde gedurende het hele jaar weinig direct zonlicht ontvangt, terwijl de noordwestelijke gevels juist consistent goed belicht worden. Functies die baat hebben bij daglicht kunnen dan ook het beste aan deze zijde worden gepositioneerd.

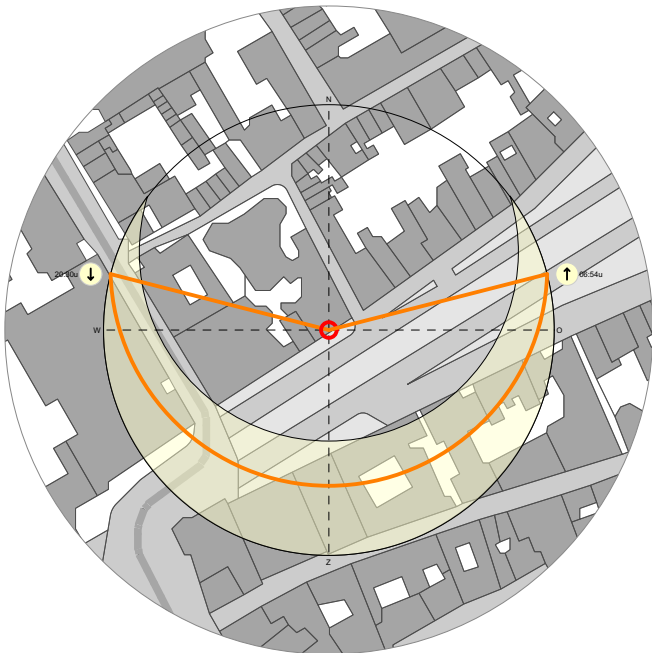
Deze seizoensgebonden verschillen onderstrepen het belang van een zorgvuldige lichtanalyse binnen het herbestemming plan. Door rekening te houden met lichtinval kan niet alleen de functionaliteit, maar ook de sfeer en duurzaamheid van het gebouw worden versterkt.

1 maart

1 juni

1 september

1 december

Figuur met de weergave van de zoninval per seizoen
1:3500 (eigen beeld, 2025).

Actualisatiestrategieën

De actualisatie van een gebouw is een belangrijk onderdeel binnen herbestemming, dit zorgt er namelijk voor dat het gebouw toekomstbestendig wordt gemaakt en hierdoor minder vatbaar wordt voor sloop. In dit onderdeel zal worden geanalyseerd hoe moderne duurzaamheidseisen toegepast kunnen worden in het gebouw van de Algemene Rekenkamer. Ook worden de maatschappelijke noden en behoeften besproken en wordt gekeken naar hoe deze elementen toegepast kunnen worden in het herbestemming project.

Verduurzaming

Na de uiteenzetting van moderne duurzaamheidseisen en maatschappelijke behoeften in het theoretisch kader kunnen deze op doordachte wijze worden toegepast binnen de herbestemming van de Algemene Rekenkamer. Het gebouw, dat een uitgesproken structuralistische vormtaal combineert met een robuuste materialiteit, biedt zowel kansen als uitdagingen voor een duurzame transformatie. Ingrijpen in een dergelijk karakteristiek gebouw vraagt om zorgvuldige afwegingen tussen behoud en vernieuwing.

Een eerste stap is het verbeteren van de energieprestatie van het gebouw. Door bestaande bouwdelen te isoleren met dampopen materialen, zoals kalkhennep of houtvezel, kan warmteverlies worden beperkt zonder dat de uitstraling van het gebouw wezenlijk verandert. Aangezien de buitengevel intact moet blijven betekent dit dat deze isolatie tegen de binnenwand geplaatst zal worden. Een goede aansluiting tussen vloeren en plafonds is hierbij essentieel, zodat koudebruggen voorkomen kunnen worden.

Aangezien zich onder het gebouw van de Algemene Rekenkamer een parkeergarage bevindt biedt dit de mogelijkheid om hier kruipruimte-isolatie onder de bestaande vloer te plaatsen. Tevens kan er op de verdiepingen ook isolatie tegen de ondervloer geplaatst worden, op deze manier kan de temperatuur per verdieping ook beter gereguleerd worden.

Waar nodig kunnen ramen worden vervangen door hoogrendementsglas, met behoud van het oorspronkelijke ritme en de verhoudingen van de gevels. Een andere mogelijkheid, wanneer de

originele ramen behouden dienen te blijven, is het toepassen van voorzetramen aan de binnenzijde. Deze kunnen volledig in originele stijl worden uitgevoerd, maar wel met vervangend glas dat voldoet aan de HR++ waarde.

Waar de binnenwandisolatie toegepast kan worden is dit ook mogelijk tegen de binnenzijde van het dakoppervlak. Dit zorgt ervoor dat de koude lucht buiten blijft en de warme lucht binnen of andersom. Op dakvlakken die niet direct zichtbaar zijn, kunnen zonnepanelen worden geplaatst, waarmee lokaal duurzame energie kan worden opgewekt zonder het aanzicht van het gebouw aan te tasten.

Ook binnen biedt het gebouw mogelijkheden voor actualisatie. Door het integreren van lage-temperatuurverwarming en een gebalanceerd ventilatiesysteem kan een comfortabel en gezond binnenklimaat worden gegarandeerd. Een WTW-installatie voert vervuilde binnenlucht af en brengt tegelijkertijd frisse buitenlucht naar binnen. Deze verse lucht wordt voorverwarmd (of -gekoeld) tot bijna dezelfde temperatuur als de binnenlucht, waardoor het binnenklimaat aangenaam blijft. Hierdoor hoeft in de winter minder gestookt te worden en neemt de behoefte aan airconditioning in de zomer af. Daarbij is het van belang om installaties zo veel mogelijk toegankelijk te houden of bewust te integreren in het architectonisch beeld, er kan hierbij bijvoorbeeld gewerkt worden met zoneregeling en slimme thermostaten. Dit zorgt ervoor dat er efficiënter gebruik wordt gemaakt van de energie.

Maatschappelijke behoeften

Op sociaal vlak kan de herbestemming van de Algemene Rekenkamer nieuwe betekenislagen toevoegen. Door gebruik te maken van tussenruimtes als overgangszones en gemeenschappelijke plekken, zoals informele werkplekken of kleine zit- en ontmoetingshoeken, kan het gebouw zich ontwikkelen tot een uitnodigende, inclusieve plek voor uiteenlopende gebruikers. Door Van Eyck's nadruk op menselijke schaal en ritmische, speelse ruimtelijkheid te combineren met deze maatschappelijke functies, ontstaat een gelaagde en toekomstbestendige publieke ruimte die duurzaamheid niet alleen technisch, maar ook sociaal verankert.

De Algemene Rekenkamer is momenteel in gebruik als kantoorgebouw van de overheid en is daarmee volledig gesloten voor het publiek. Dit terwijl het gebouw niet alleen architecturaal waardevol is vanwege zijn uitgesproken vormtaal, maar ook een rijk interieur bezit dat representatief is voor een specifieke periode in de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Het publieke karakter van deze architectuur wordt door het huidige gebruik grotendeels onzichtbaar gemaakt. In een tijd waarin maatschappelijke betrokkenheid, inclusiviteit en cultureel bewustzijn steeds belangrijker worden, biedt het herbestemmen van delen van dit gebouw met een sociale of maatschappelijke functie een kans om het erfgoed opnieuw te verankeren in het collectieve bewustzijn.

Het toevoegen van een maatschappelijke laag aan het gebouw past bovendien naadloos binnen de ontwerpvisie van Aldo van Eyck. Zijn architectuur was fundamenteel mensgericht en sociaal geladen. Hij ontwerpt niet slechts gebouwen, maar kaders voor ontmoeting, interactie en zingeving. In zijn visie was architectuur een middel om gemeenschapsvorming te stimuleren en ruimtes te creëren waarin mensen zich verbonden voelen, met elkaar én met hun omgeving. Door publieke functies toe te voegen aan het gebouw van de Algemene Rekenkamer kan deze gedachte nieuw leven worden ingeblazen.

Een mogelijke invulling zou kunnen bestaan uit het inrichten van een laagdrempelige tentoonstellingsruimte, een debatcentrum, een kennisatelier, een bibliotheek of een culturele ontmoetingsplek waar bijvoorbeeld overheidsbeleid, democratische processen en architectonisch erfgoed op toegankelijke wijze worden gedeeld met het publiek. Op deze manier wordt het gebouw niet alleen fysiek, maar ook inhoudelijk opengesteld. De ruimtes die voorheen enkel toegankelijk waren voor een selecte groep, worden onderdeel van het publieke domein, een gedachte die sterk aansluit bij Van Eyck's overtuiging dat publieke gebouwen plekken moeten zijn waar mensen zich thuis kunnen voelen.

Ook op stedelijk niveau zou zo'n ingreep waardevol zijn. De Algemene Rekenkamer bevindt zich op een prominente locatie aan het Haagse Lange Voorhout,

middenin een historische en representatieve stadsstructuur. Door het gebouw deels open te stellen, kan het functioneren als een schakel tussen de formele wereld van de overheid en de informele wereld van de stad. Het gebouw krijgt hiermee een gelaagd gebruik: naast werken ook ontmoeten, reflecteren en participeren. Dit draagt bij aan de sociale duurzaamheid van de plek en verhoogt het maatschappelijke draagvlak voor het behoud van het gebouw.

Door het integreren van een maatschappelijke functie wordt het gebouw niet alleen technisch en energetisch toekomstbestendig gemaakt, maar ook sociaal en cultureel relevant. Deze vorm van herbestemming sluit aan bij Van Eyck's pleidooi voor architectuur als humanistische praktijk, een praktijk waarin gebouwen niet alleen beschermen, maar ook verbinden, inspireren en uitnodigen.

Praktische aanbevelingen

Op basis van de verschillende analyses in deze scriptie en het herbestemmingsvoorstel voor de Algemene Rekenkamer kan een concreet ontwerpplan opgesteld worden. Hierin wordt duidelijk met welke elementen er rekening gehouden dient te worden in het herbestemmingsontwerp van de Algemene Rekenkamer en hoe de bestaande architectuur en vormtaal het best geactualiseerd en behouden kan worden.

Het ontwerpplan concretiseert de ruimtelijke, sociale en technische uitgangspunten tot hanteerbare ontwerpaanbevelingen specifiek voor het gebouw van de Algemene Rekenkamer.

Herbestemming met maatschappelijke meerwaarde

Door het toevoegen van een publieke laag aan het gebouw wordt de toegankelijkheid vergroot en ontstaat ruimte voor een breder gebruik. Denk hierbij aan een sociaal, cultureel of interdisciplinair programma. Op deze manier wordt het gebouw opnieuw verbonden met het publieke domein, en krijgt de humanistische visie van Aldo van Eyck een eigentijdse invulling.

Het huidige documentatiecentrum, waarvan de oorspronkelijke archieffunctie inmiddels verouderd is, vormt een geschikt startpunt voor deze transformatie. Door deze ruimte te herinterpreteren als een centrale ontmoetingsplek met een maatschappelijke invulling, blijft de verbindende rol behouden, maar wordt er een nieuwe laag van sociale betekenis aan toegevoegd.

De entreezone, waar Van Eyck's oorspronkelijke hoofdingang zich bevindt, profiteert het hele jaar door van overvloedig daglicht. Deze open en lichte ruimte biedt kansen voor publiek gebruik, bijvoorbeeld als expositieruimte, bibliotheek of kenniscentrum. De nog aanwezige archiefkasten in het documentatiecentrum kunnen hierin een nieuwe rol vervullen, bijvoorbeeld als boekenkasten of presentatiemeubilair, waarmee het verleden op functionele wijze wordt geïntegreerd in het nieuwe programma. *Zie Bijlagen 6 & 7 voor de originele plannen van het documentatiecentrum en de aanwezige archiefkasten.*

Een maatschappelijke functie brengt ook de behoefte aan ontmoeting, eten en drinken met zich mee. Wanneer het gebouw deels een kantoorgebruik

behoudt, maar ook publiek wordt opengesteld, is het logisch om na te denken over een vorm van horeca.

Volgens Van Eyck's ontwerpfilosofie vormt het documentatiecentrum het hart van het gebouw, een plek voor ontmoeting en uitwisseling. Deze centrale ruimte, die zich uitstrekt over de begane grond en eerste verdieping, leent zich uitstekend voor een toegankelijke horecafunctie. Denk aan een koffiebar met huisgemaakt gebak of een klein lunchbuffet met verse producten. Belangrijk is dat de sociale functie van samenkomen en verbinden hier weer tot leven komt.

Deze horeca-invulling, of "sociaal restaurant", biedt bovendien ruimte voor maatschappelijke betrokkenheid. Door samen te werken met buurtbewoners, bijvoorbeeld via participatie van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, ontstaat een inclusieve plek waar ontmoeting, werkgelegenheid en zorg samenkomen.

Behoud en actualisatie van de ruimtelijke structuur

Het respecteren van de originele structuur die Van Eyck heeft toegepast in het gebouw. Hierbij wordt het gebouw gezien als een stad die wordt verbonden door verschillende straten en pleinen. Het documentatiecentrum blijft het centrale plein met de verbindende gangen als straten. Nieuwe programmaonderdelen dienen zich binnen dit ruimtelijk raster te voegen.

Door verschillende functies binnen het gebouw te combineren, zoals kantoren en sociale voorzieningen, ontstaat er een stedelijk karakter: het gebouw wordt als het ware een kleine stad op zich, waar diverse doelgroepen samenkomen en verschillende activiteiten naast elkaar bestaan. De kantoorfunctie in combinatie met een sociaal-culturele functie, zoals de bibliotheek of de expositieruimte, en het sociale restaurant vormen samen de basis voor een kleine stad binnen de muren van Aldo van Eyck.

Daarnaast is het behouden van tussenruimtes en overgangszones zoals koffiehoecken, balkons en trappenhuisen essentieel, deze kunnen waar nodig een functie krijgen die uitnodigt tot ontmoeting, samenkomst of een moment van rust creëren.

Duurzaam en lichtbewust ontwerpen

Wat het gebouw van de Algemene Rekenkamer typeert is de grote transparantie van de gevel dat veel lichtinval mogelijk maakt. Door het toepassen van een seizoensgebonden lichtanalyse kunnen de ruimtes praktischer naar functie geprogrammeerd worden. De meer daglichtafhankelijke functies kunnen het beste aan de noordwestzijde worden gepositioneerd, aangezien hier consistent daglicht aanwezig is. De ruimtes aan de noordoostzijde, die momenteel gebruikt worden als kantoorruimtes, kunnen wellicht beter ingevuld worden met opslag of andere ruimtes waar niet gedurende de gehele dag mensen aanwezig hoeven te zijn.

Het introduceren van nieuwe architectonische ingrepen die inspelen op deze lichtinval kan ook bijdragen aan de passieve zonverwarming of ritimische gevelcompositie. Aangezien het gebouw van de Algemene Rekenkamer over veel dakoppervlak beschikt, zowel als plat dak en als (dak)terras, geeft dit ook de mogelijkheid om deze ruimten efficiënter te benutten. Dit is ook duidelijk gebeurt bij de herbestemming van Tripolis, waar de daken een groene en sociale functie hebben verkregen.

Toegankelijkheid als leidraad

De hoofdingang van de Algemene Rekenkamer ligt momenteel verscholen op een binnenplein, waardoor de zichtbaarheid en bereikbaarheid beperkt zijn. Deze geslotenheid kan doorbroken worden met een architectonische ingreep die het gebouw opent naar zijn omgeving. Aldo van Eyck werkt in zijn carrière vaak met tussenruimtes, zones die een geleidelijke overgang creëren tussen contrasten zoals binnen en buiten. Door een deel van de gevel aan het binnenplein terug te plaatsen, ontstaat zo'n overgangszone.

Bovendien kan het verplaatsen of verwijderen van enkele geveldelen zorgen voor een nieuwe doorgang richting de Kleine Kazernestraat. Dit vergroot niet alleen de toegankelijkheid van het gebouw, maar versterkt ook de doorwaadbaarheid van het gebied voor voetgangers.

De overdekte buitenruimte op het gelijkvloers fungeert vervolgens als tussenruimte die de

overgang van buiten naar binnen verzacht.

Door deze ingreep ook toe te passen op de bovenliggende verdiepingen, ontstaan er op elk niveau een balkon aan de noordoostzijde, een gevel die volop profiteert van natuurlijke lichtinval.

Om het gebouw nog toegankelijker te maken voor een breder publiek, is het toevoegen van een tweede ingang een logische ruimtelijke ingreep. Hiermee wordt de geslotenheid van het complex nog meer doorbroken en ontstaat er een directere verbinding tussen het gebouw en de omliggende stad. De publieke ruimte rondom het gebouw functioneert hiermee ook als voetgangersroute of doorgang, waarmee het complex zich opent naar zijn stedelijke context.

Een tweede entree aan de Kazernestraat draagt bij aan een betere doorstroming en maakt de oriëntatie voor bezoekers helderder. Deze extra ingang maakt het gebouw leesbaarder en nodigt uit tot gebruik door verschillende doelgroepen.

De achterkant van het gebouw, waar deze nieuwe toegang wordt voorzien, is momenteel omsloten door een groene tuin. Hoewel deze groene zone waardevol is binnen de stedelijke omgeving, zal een deel van het groen plaats moeten maken om een toegankelijke entree mogelijk te maken. De bestaande groene omkadering creëert nu nog een fysieke en visuele afstand tussen het gebouw en de publieke ruimte; het doorbreken van deze grens biedt kansen voor herinterpretatie.

Het verwijderen van delen van de gemetselde kaders rondom de tuin genereert bovendien restmateriaal in de vorm van bakstenen. Deze materialen kunnen ter plekke worden hergebruikt voor het vervaardigen van zitelementen of lage muurtjes, waarmee de ruimte opnieuw wordt ingericht. Zo ontstaat een circulaire ingreep waarin materiaal uit het verleden op een betekenisvolle manier terugkeert in de publieke ruimte en bijdraagt aan ontmoeting en verblijf.

In lijn met Van Eyck's ontwerpfilosofie zou deze transformatie kunnen leiden tot een archetypisch ingerichte buitenruimte, gericht op ontmoeting en interactie. Denk aan geometrisch gevormde zitplekken of subtiele paden die passanten onbewust naar de ingang geleiden, elementen die zowel

functioneel als uitnodigend zijn, en tegelijkertijd verwijzen naar Van Eyck's karakteristieke vormtaal.

Door de nieuwe entree te combineren met modulaire en archetypische elementen in de publieke ruimte ontstaat een coherente overgang tussen stad en gebouw. Deze elementen kunnen fungeren als subtiele signalen die de bezoeker begeleiden, herkenbaarheid creëren en de maatschappelijke openheid van het gebouw onderstrepen.

Verankering in de stedelijke context

Het stimuleren van een dialoog met de omliggende stad maakt het gebouw van de Algemene Rekenkamer niet enkel een werkplek, maar ook een ruimte voor participatie en reflectie. Dit kan bijvoorbeeld worden gerealiseerd in de vorm van het organiseren van open ateliers, lezingen of tentoonstellingen in de expositieruimte. Bij de functionele invulling van een bibliotheek kan deze ruimte op eenzelfde manier multidisciplinair worden gebruikt. Het zorgt uiteindelijk voor een betere sociale inclusie van omwonenden en belanghebbenden.

Materiële integriteit en aanpasbaarheid

Het met zorg behandelen en behouden van de karakteristieke materialen zoals de keramische tegels, houten kozijnen en kleurstroken draagt bij aan het behouden van de ontwerptaal van Van Eyck. Het zorgt voor een blijvende herkenbaarheid van het gebouw. De elementen die, door architecturale ingrepen, verdwijnen zouden op een manier opnieuw toegepast kunnen worden in het interieur. Het gebruiken en toepassen van nieuwe materialen zou moeten gebeuren op een eerlijke en zichtbare manier waarbij ze communiceren met het bestaande materialenpalet.

De hierboven geformuleerde aanbevelingen vormen samen een integraal ontwerpplan dat de brug slaat tussen behoud en vernieuwing. Door in te zetten op maatschappelijke meerwaarde, het respecteren van de oorspronkelijke ruimtelijke structuur, het optimaliseren van licht en duurzaamheid, en het verbeteren van de toegankelijkheid, wordt de Algemene Rekenkamer opnieuw relevant in de hedendaagse context. Tegelijkertijd blijft de oorspronkelijke geest van Van Eyck's ontwerp, met

aandacht voor menselijke maat, ritme en materialiteit, voelbaar aanwezig. Deze strategieën bieden niet alleen een kader voor de herbestemming van dit specifieke gebouw, maar kunnen tevens dienen als inspiratie voor de omgang met vergelijkbaar erfgoed waar identiteit, gelaagdheid en publieke betekenis centraal staat.

Reflectie

Het opstellen van dit richtlijnenkader laat zien hoe herbestemming verder gaat dan enkel functionele of technische aanpassingen. Het vraagt om een zorgvuldige lezing van de bestaande architectuur, een respectvolle omgang met erfgoed én een visie op maatschappelijke relevantie. De casus van de Algemene Rekenkamer toont hoe de vormtaal van Aldo van Eyck, met zijn nadruk op menselijke schaal, tussenruimte en ritme, niet alleen behouden kan blijven, maar ook richting kan geven aan actuele ontwerpkeuzes. Door behoud en actualisatie in balans te brengen ontstaat er ruimte voor vernieuwing zonder verlies van identiteit. Dit kader vormt daarmee niet enkel een handleiding, maar ook een uitnodiging tot een empathische en contextbewuste manier van ontwerpen.

Conclusie & aanbevelingen

Inleiding

Dit afsluitende hoofdstuk brengt de belangrijkste bevindingen van deze scriptie samen en formuleert een antwoord op de centrale onderzoeksvraag. Aan de hand van een samenvattend overzicht wordt duidelijk welke ontwerpstrategieën relevant zijn voor de herbestemming van de Algemene Rekenkamer, en hoe deze strategieën bijdragen aan het behouden én actualiseren van de oorspronkelijke ontwerpvisie van Van Eyck.

Daarnaast wordt gereflecteerd op de spanningsvelden die zich voordoen binnen het herbestemmingsproces. Hoe kan de balans tussen behoud en vernieuwing worden bewaakt? Op welke manier kunnen esthetische, technische en maatschappelijke belangen elkaar versterken in plaats van beconcurreren? En hoe gaan we om met het erfgoed van de late twintigste eeuw, dat zich vaak kenmerkt door gelaagde en uitgesproken architectuur?

Tot slot worden concrete aanbevelingen gedaan voor ontwerpers, beleidsmakers en onderzoekers. Het hoofdstuk eindigt met een reflectieve paragraaf die het belang onderstreept van een empathische, contextbewuste benadering van herbestemming, waarin verleden, heden en toekomst met elkaar in gesprek blijven.

Beantwoording van de onderzoeksvraag

Het doel van deze scriptie is het opstellen van een richtlijnenkader voor de herbestemming van de Algemene Rekenkamer in Den Haag, het laatste gerealiseerde architectonische werk binnen het oeuvre van Aldo en Hannie van Eyck. Om dit kader vorm te geven wordt gewerkt vanuit de volgende centrale vraag:

“Welke strategieën kunnen worden toegepast om de vormtaal en ruimtelijke principes van Aldo van Eyck te behouden en tegelijkertijd te herinterpreteren binnen een herbestemmingsproject, rekening houdend met functionele, technische en maatschappelijke uitdagingen?”

Strategisch kader

Aan de hand van de casus van de Algemene Rekenkamer zijn vier centrale strategieën naar voren gekomen die de kern vormen van een toekomstgerichte en respectvolle herbestemming.

Behouden van de ruimtelijke structuur

De architectuur van Aldo van Eyck is onlosmakelijk verbonden met de principes van het structuralisme. Hij ontwerpt gebouwen als kleine steden, opgebouwd uit herkenbare elementen zoals “straten”, “pleinen” en “tussenruimtes”. Deze ruimtelijke compositie stimuleert ontmoeting, sociale interactie en oriëntatie. Binnen de Algemene Rekenkamer is deze structuur helder aanwezig: het documentatiecentrum fungeert als plein, de verbindende gangen als straten en de overgangszones als plekken van ontmoeting en rust. Door deze ruimtelijke logica te behouden in het herbestemmingsontwerp blijft niet alleen de fysieke structuur overeind, maar ook de sociale en menselijke laag die Van Eyck in zijn werk wilt verweven.

Respect voor de vormtaal

Van Eyck's vormtaal is herkenbaar door zijn gebruik van archetypische vormen, tactiele materialen en uitgesproken kleurgebruik. Deze elementen zijn niet louter esthetisch, maar dragen bij aan de menselijke beleving van ruimte. In projecten zoals de Amsterdamse speeltuinen, het Burgerweeshuis en het Hubertushuis zien we hoe geometrie, ritme en kleur worden ingezet om sfeer, intimiteit en herkenbaarheid te creëren. Binnen de Algemene Rekenkamer komen deze principes samen in

elementen als de kleurstroken in de gevel, de halfronde trappenhuizen en de overgangsplekken tussen binnen en buiten. Behoud van deze vormtaal, in schaal, materiaal en compositie, is essentieel om de identiteit van het gebouw te waarborgen.

Herinterpretatie door actualisatie

Een toekomstbestendig erfgoed vraagt om aanpassing aan veranderende eisen. Deze scriptie laat zien dat het mogelijk is om duurzaamheid en comfort te integreren zonder afbreuk te doen aan de oorspronkelijke ontwerpprincipes. Ingrepen zoals verbeterde isolatie, daglichtoptimalisatie en het toepassen van circulaire materialen kunnen subtiel worden geïntegreerd binnen de bestaande structuur. Tegelijkertijd biedt herbestemming de kans om het gebouw sociaal te herrijken: functies zoals een sociaal restaurant in combinatie met een expositieruimte of bibliotheek zorgen ervoor dat het gebouw opnieuw betekenis krijgt voor de stad en haar bewoners. De oorspronkelijke intentie van Van Eyck, architectuur als een plek van gemeenschap en zingeving, blijft daarmee behouden, terwijl het programma wordt afgestemd op de noden van deze tijd.

Toegankelijkheid en maatschappelijke relevantie

Eén van de uitdagingen van herbestemming ligt in het ontsluiten van gebouwen die oorspronkelijk gesloten of eenzijdig functioneel zijn. De Algemene Rekenkamer is momenteel een overheidsgebouw met een grotendeels gesloten karakter. Door het toevoegen van een tweede ingang, het verrijken van publiek toegankelijke voetgangerspaden en het inzetten van publieke, maatschappelijke functies ontstaat er een dialoog tussen gebouw en stad. De introductie van modulaire, archetypische elementen in de buitenruimte versterkt die toegankelijkheid verder, terwijl ze tegelijkertijd verwijzen naar de vormtaal van Van Eyck. Deze benadering opent het gebouw letterlijk én figuurlijk voor een breder publiek en draagt zo bij aan een inclusieve en sociaal duurzame stad.

Conclusie

De herbestemming van de Algemene Rekenkamer laat zien dat het mogelijk is om de oorspronkelijke architectonische principes van Aldo van Eyck te behouden én herinterpreteren. Dit vraagt om een meervoudige strategie die de ruimtelijke structuur respecteert, de vormtaal in ere houdt, inspeelt op hedendaagse technische en maatschappelijke noden, en het gebouw opnieuw verankert in zijn stedelijke context. Door middel van zorgvuldige interventies kan het gebouw opnieuw betekenisvol worden, niet door afstand te nemen van het verleden, maar juist door het verleden als fundament voor toekomstgericht ontwerp te gebruiken. De onderzochte strategieën vormen samen een robuust en flexibel kader voor omgang met modern erfgoed waarin architectonische integriteit en maatschappelijke relevantie hand in hand gaan.

Reflectie op de spanningsvelden

Door kritisch te reflecteren op verschillende spanningsvelden binnen het herbestemmingsproces wordt de complexiteit van dit type ontwerpogave inzichtelijk. Herbestemming is zelden een lineair of eenduidig traject. Het vraagt om voortdurende afwegingen tussen het behoud van bestaande kwaliteiten en het doorvoeren van noodzakelijke aanpassingen. In deze sectie worden vier centrale spanningsvelden besproken die een rol spelen in het herbestemmingsvoorstel voor de Algemene Rekenkamer.

Behoud versus vernieuwing: Een van de meest fundamentele spanningen binnen herbestemming is de afweging tussen het behouden van de oorspronkelijke identiteit van een gebouw en het creëren van ruimte voor hedendaags gebruik. De architectuur van Aldo van Eyck is hier bij uitstek een voorbeeld van: zijn uitgesproken vormtaal, met vloeiende ruimtelijke overgangen, archetypische vormen en gelaagd kleurgebruik, is sterk verweven met de oorspronkelijke functies.

De ruimtes in de Algemene Rekenkamer laten zich niet eenvoudig aanpassen aan nieuwe eisen; veel vertrekken hebben onregelmatige vormen en specifieke verhoudingen die gericht zijn op beleving, niet op efficiëntie. Toch kunnen juist deze spanningen leiden tot vernieuwende ontwerpbeslissingen. Een treffend voorbeeld is de herinterpretatie van het documentatiecentrum. Deze ruimte, oorspronkelijk bedoeld als archief, heeft door digitalisering zijn oorspronkelijke functie verloren, maar fungeert nog steeds als een ontmoetingsplek in het hart van het gebouw. Door deze ruimte een maatschappelijke invulling te geven blijft de sociale betekenis behouden terwijl het gebruik wordt geactualiseerd.

Esthetiek versus techniek: Veel erfgoed uit de twintigste eeuw staat onder druk door steeds strengere eisen op het gebied van duurzaamheid en comfort. Technische ingrepen zijn noodzakelijk, maar mogen het esthetisch en ambachtelijk karakter van een gebouw niet ondermijnen. Bij veel gebouwen leidt dit spanningsveld tot sloop of drastische verbouwingen, terwijl juist zorgvuldige aanpassingen de esthetische kwaliteiten kunnen versterken.

Bij de Algemene Rekenkamer blijkt uit een lichtanalyse dat met relatief subtiele ingrepen de zoninval en verblijfskwaliteit verbeterd kunnen worden. Door op de noordwestzijde een deel van de gevel terug te leggen en zo balkons en een overdekte tussenruimte te creëren, wordt optimaal gebruik gemaakt van het aanwezige daglicht. Tegelijkertijd ontstaat een ritmiek in de gevel die visueel aansluit bij Van Eyck's vormtaal. Zo ontstaat er een technische verbetering die esthetisch resoneert met het bestaande ontwerp.

Monumentaliteit versus toegankelijkheid: Hoewel de Algemene Rekenkamer geen beschermde monumentenstatus heeft, vertegenwoordigt het gebouw een belangrijke periode in de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Toch is het door zijn overheidsfunctie en ligging relatief gesloten van karakter. De uitdaging is om het gebouw toegankelijker te maken zonder dat dit ten koste gaat van de integriteit van het ontwerp.

Een tweede ingang aan de achterzijde van het gebouw, aan de Kazernestraat, vormt een laagdrempelige ingreep met grote impact. In combinatie met subtiele elementen in de publieke ruimte, zoals modulaire zitplekken of archetypische objecten, kan de relatie tussen gebouw en voorbijganger versterkt worden. Hierdoor ontstaat niet alleen fysieke toegang, maar ook een visuele en sociale openheid richting de stad.

Erfgoedwaarde versus toekomstgerichtheid: Een groeiende zorg binnen de architectuurpraktijk is hoe we omgaan met recent erfgoed dat nog geen formele bescherming geniet. Veel postmodernistische of structuralistische gebouwen bevinden zich in een kwetsbare positie: te jong om als klassiek erfgoed te worden erkend, maar te uitgesproken om achteloos te verbouwen.

Juist hier ligt een kans om met zorgvuldigheid en visie toekomstbestendige keuzes te maken. Het gebouw van de Algemene Rekenkamer, met zijn geknikte volumes, tactiele materialen en kleuraccenten, biedt richting aan een herbestemmingsstrategie die niet vertrekt vanuit neutralisering, maar vanuit versterking. De kenmerken die het gebouw uniek maken, kunnen ingezet

worden als leidende principes voor ontwerpkeuzes. Deze reflectie toont aan dat herbestemming meer is dan het toevoegen van nieuwe functies aan een bestaand gebouw. Het is een proces van balanceren tussen behoud en vernieuwing, esthetiek en techniek, toegankelijkheid en monumentaliteit, verleden en toekomst. Binnen elk spanningsveld liggen niet alleen uitdagingen, maar ook kansen voor betekenisvolle architectuur. In het geval van de Algemene Rekenkamer laat deze scriptie zien dat de unieke ontwerpprincipes van Aldo van Eyck, mits met zorg benaderd, niet alleen behouden kunnen worden, maar ook als inspiratie kunnen dienen voor actuele maatschappelijke opgaven. Herbestemming wordt zo geen compromis, maar een architectonische hervertelling met oog voor context, tijd en gebruik.

Aanbevelingen

Op basis van dit onderzoek kunnen aanbevelingen worden gedaan voor ontwerpers en beleidsmakers. Het herbestemmen van architecturaal erfgoed, of architectuur in bredere zin, vraagt om doordachte keuzes en specifieke aandachtspunten. Zeker bij gebouwen met een uitgesproken ruimtelijke identiteit, zoals die van Aldo van Eyck, is het essentieel om het ontwerpproces te starten vanuit een brede en zorgvuldige analyse.

Een geïntegreerd analysemodel dat zowel ruimtelijke, sociale als materiële aspecten omvat, biedt houvast om de bestaande context en haar noden in kaart te brengen. Zo'n model helpt niet alleen om de oorspronkelijke ontwerpintenties van de architect te begrijpen, maar vormt ook een belangrijke basis om deze kwaliteiten op een eigentijdse manier te vertalen.

Daarnaast is het waardevol om gebruikers en buurtbewoners al vroeg in het proces te betrekken. Dit draagt niet alleen bij aan sociale inclusie, maar maakt het ook mogelijk om in te spelen op lokale behoeften en verwachtingen. Door deze input serieus te nemen, ontstaat een ontwerp dat sterker ingebed is in de context en breder gedragen wordt door de gemeenschap.

Tot slot kan het hergebruik van bestaande kwaliteiten een krachtig uitgangspunt vormen voor herbestemming. In plaats van jong erfgoed te slopen omdat het niet meer voldoet aan actuele eisen, loont het de moeite om te onderzoeken hoe bestaande structuren op een inventieve manier opnieuw ingezet kunnen worden. De vormtaal, materialiteit en ruimtelijke opbouw kunnen eigentijds worden geïnterpreteerd, zonder het karakter en de historische waarde van het gebouw te verliezen.

Slotbeschouwing

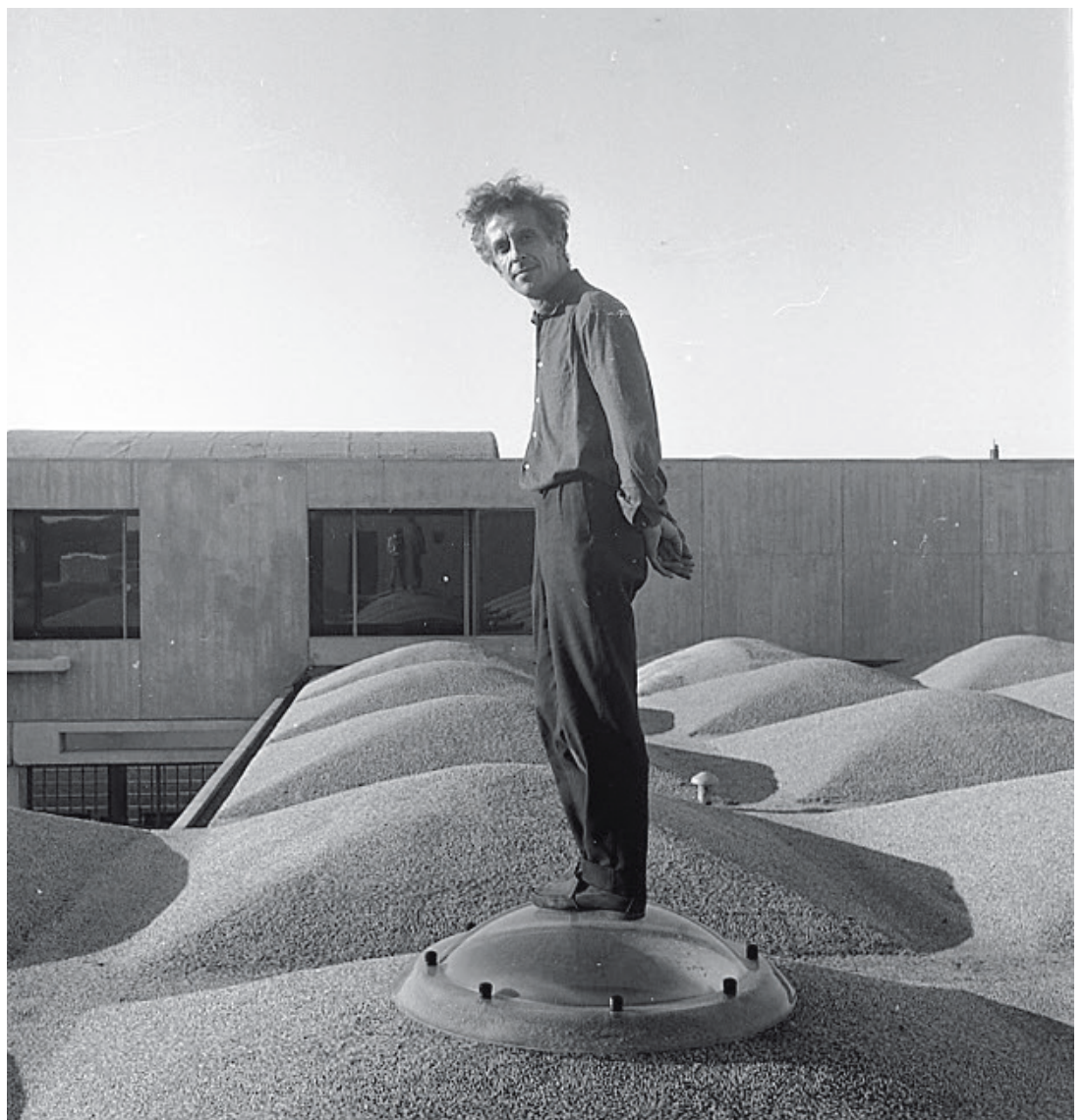
Epiloog

Het werken met het gedachtegoed van Aldo van Eyck betekent werken met ruimte als sociaal instrument. Zijn architectuur vraagt om aandacht, om vertraging, om het zoeken naar betekenis in relaties, tussen mensen, materialen en plekken. In dit onderzoek is geprobeerd om deze houding niet alleen te analyseren, maar ook te vertalen naar een benadering voor herbestemming die recht doet aan de oorspronkelijke waarden, zonder stil te blijven staan in het verleden.

De principes die Van Eyck hanteert, ritme, schaal, menselijke maat, tussenruimte, blijken verrassend actueel in een tijd waarin hergebruik en duurzaamheid centraal staan. Juist door bestaande kwaliteiten opnieuw te activeren en gebruikers actief te betrekken, ontstaat een architectuur die leeft, verbindt en zich blijft aanpassen aan veranderende contexten.

De architectuur van Aldo van Eyck nodigt uit tot zorgvuldigheid, verbeelding en verbinding. Een succesvolle herbestemming is er één die deze uitnodiging niet alleen respecteert, maar er ook op voortbouwt, met oog voor verleden, heden en toekomst.

Aldo van Eyck op het dak van het Burgerweeshuis in 1960 (J. J. van der Meyden/ Aldo van Eyck Archief, 1960).

Bibliografie

Al Koshta, H. (2024, 18 oktober). *Tripolis Park / MVRDV*. [www.archdaily.com](https://www.archdaily.com/1022500/tripolis-park-mvrdv?ad_medium=gallery). https://www.archdaily.com/1022500/tripolis-park-mvrdv?ad_medium=gallery

Amsterdamse redactie. (1986, 2 december). *Sloop Burgerweeshuis voor een deel*. *NRC Handelsblad*.

Arcam. (z.d.). *Tripolis-Park*. www.arcam.nl. <https://www.arcam.nl/architectuur-gids/tripolis-park/>

Architectenbureau Filip Mens. (2018). *Voormalig Hubertushuis, Amsterdam*. www.filipmens.nl. <https://www.filipmens.nl/#voormalig-hubertushuis-amsterdam>

Architectuurgids. (z.d.). *Kantoorgebouw Tripolis*. www.architectuurgids.nl. https://www.architectuurgids.nl/project/list_projects_of_architect/arc_id/1167/prj_id/494

Berre, N. (2015). Norwegian Expert Export to Independent Zambia. *Crossing Boundaries. Transcultural Practices in Architecture and Urbanism*, OASE, (95), 48–59. Retrieved from <https://www.oasejournal.nl/en/Issues/95/NorwegianExpertExportToIndependentZambia>

Bibliotheek in Barokke muren: Het Predikheren- restauratie en herbestemming kloosterruïne, stadsbibliotheek Mechelen. (2019). www.ksa.nl. <https://www.ksa.nl/projecten/stadsbibliotheek-mechelen>

Binnenstedelijk paleis voor gezinnen: Herbestemming brandweerkazerne Paleisstraat. (2022). www.ksa.nl. <http://www.ksa.nl/projecten/paleisstraat>

BPD Kunstcollectie. (z.d.). *Burgerweeshuis*. www.bpdkunstcollectie.nl. <https://www.bpdkunstcollectie.nl/burgerweeshuis>

Canon van Nederland. (z.d.). *Opening van De Tamboer*. www.canonvannederland.nl. <https://www.canonvannederland.nl/nl/drenthe/hoogeveen/hoogeveen-30?>

Common Affairs Architecten. (2020). *Cultureel Complex*. www.commonaffairs.nl. <https://www.commonaffairs.nl/projecten/cultureel-complex-hoogeveen?>

De Algemene Rekenkamer. (1999). *Kleurrijk & veelvormig: Het gebouw van de Algemene Rekenkamer*.

Del Río, R. M. (2020, 12 maart). The Story of Another Idea: Forum voor Architectuur en Daarmee Verbonden Kunsten's. Construction of Netherlander Contemporary Urban Landscape. www.hpa.unibo.it. <https://www.hpa.unibo.it/issue/view/853>

Den Boer, A. (2020, 26 juni). Nieuwe monumenten 1970-2000: De Musketon in Lunetten. www.duic.nl. <https://www.duic.nl/cultuur/nieuwe-monumenten-1970-2000-de-musketon-in-lunetten/>

Den Hollander, J. (1979, april). Moederhuis in Amsterdam door Aldo van Eyck en Theo Bosch. www.dearchitect.nl. <https://www.dearchitect.nl/237601/moederhuis-in-amsterdam-door-aldo-van-eyck-en-theo-bosch>

Denslagen, D. (1998). *Dwang bij de ingang*. In Kunstschrift Aldo van Eyck. Editie 42. Den Haag: SDU/Openbaar Kunstbezit. p. 40.

Duurzaamheid van historische gebouwen. (z.d.). www.cultureelerfgoed.nl. <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/duurzaamheid>

Drieduizend oproepen uit heel de wereld tegen sloop. (1987, 8 oktober). *Het Parool*.

Eerd, C. van. (2007). *1980-1989 Pentagon*. AWW Jaarverslag.

en | en architecten. (2020). *Karregat, Eindhoven*. www.architecten-en-en.nl. <https://www.architecten-en-en.nl/project/karregat/>

Gemeente Amsterdam. (z.d.). *Quentin Zoo Hotel*. www.gebouwdin.amsterdam.nl. https://www.gebouwdin.amsterdam.nl/main.asp?action=display_html_pagina&name=detailpagina&booMarge=-1&item_id=3265

Gemeente Utrecht. (2022). *Musketon: gebouw modern maken*. www.utrecht.nl. <https://www.utrecht.nl/wonen-en-leven/bouwprojecten-en-stedelijke-ontwikkeling/bouwprojecten/bouwprojecten-in-zuid/musketon-gebouw-moderner-maken>

Haan, L. (z.d.). *Burgerweeshuis*. www.arcam.nl. <https://arcam.nl/architectuur-gids/burgerweeshuis/>

Hertzberger, H., Van Roijen-Wortmann, A., & Strauven, F. (1982). *Aldo van Eyck*. Stichting Wonen/ Van Loghum Slaterus.

Hertzberger, H. (1991). *Ruimte maken, ruimte laten: lessen in architectuur*. 010 Publishers Rotterdam.

Herzog & de Meuron. (2008). *201 CaixaForum Madrid*. www.herzogdemeuron.com. <https://www.herzogdemeuron.com/projects/201-caixaforum-madrid/>

Het Nieuwe Instituut. (2024, 13 september). *Built Homecoming: Het huis van Aldo en Hannie van Eyck*. www.nieuweinstituut.nl. <https://nieuweinstituut.nl/projects/built-homecoming>

Heynen, H., Verschaffel, B., Ionescu, V., Malliet, A., Van Gerrewey, C., & Verbakel, W. (2021). *Architectuur kwaliteit vandaag: Reflecties over architectuur in Vlaanderen*. In kvab.be. Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.

Hoogenboom, M. (2023, 23 juni). *Duurzaamheid in de Bouw: Trends en de Groene Bouwrevolutie*. www.pfound.nl. <https://www.pfound.nl/duurzaamheid-in-de-bouw-trends-en-de-groene-bouwrevolutie>

Hubertushuis: A.E. van Eyck, 1978. (2019). www.arcam.nl. <https://arcam.nl/architectuur-gids/moederhuis-en-hubertushuis/>

ICOMOS Australia. (2013). *Burra Charter*. Australia: ICOMOS. <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>

Inghels, S.J. (2013). *De stad, het gebouw en de mens een onderzoek naar het gedachtegoed en de gebouwde werken van Aldo van Eyck & Theo Bosch* [Masterscriptie]. Technische Universiteit Eindhoven.

Korthals Altes, H. (mei 1987). *Defensible space in Amsterdam: Ontwerp- en beheersuggesties voor vandalismpreventie*. Amsterdam: Academie van Bouwkunst Amsterdam. p. 11.

Kuijpers, M. (2023, 9 oktober). *Tripolis Park: een olifant als kniebeschermers en drie andere perspectieven*. www.archined.nl. <https://www.archined.nl/2023/10/tripolis-park-een-olifant-als-kniebeschermers-en-drie-andere-perspectieven/>

Lochal, Tilburg: Cultuurkathedraal van staal en glas. (2018). www.braaksma-roos.nl. <https://www.braaksma-roos.nl/project/lochal-tilburg/>

Maatregelen om te verduurzamen. (z.d.). www.cultureelerfgoed.nl. <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/duurzaamheid/maatregelen-om-te-verduurzamen>

MVRDV Architecten. (2023). *Tripolis Park*. www.mvrdv.com. <https://www.mvrdv.com/projects/420/tripolis-park>

Nederlands Woordenboek. (2025). Modulair definitie. In www.woorden.org. <https://www.woorden.org/woord/modulair>

NDSM. (2025). Wonen op NSDM. www.levenopndsm.nl. <https://levenopndsm.nl/wonen/>

NDSM. (2025). Stichting NDSM-Werf. www.ndsm.nl. <https://www.ndsm.nl/over#ndsm>

RegioNieuws Hoogeveen. (2020, 7 januari). *Architectenbureau Common Affairs krijgt opdracht voor ontwerp nieuw Cultureel Complex*. www.regionieuwshoogeveen.nl. <https://regionieuwshoogeveen.nl/algemeen/architectenbureau-common-affairs-krijgt-opdracht-voor-ontwerp-nieuw-cultureel-complex/>

OMA. (2017). *Bajes Kwartier*. www.oma.com.
<https://www.oma.com/projects/bajes-kwartier>

Pedret, A. (2001). *CIAM AND THE EMERGENCE OF TEAM 10 THINKING, 1945-1959* [Proefschrift]. Massachusetts Institute of Technology.

Peschier, A. (2021, 26 juli). *Pentagon*. Arcam.
<https://arcam.nl/architectuur-gids/pentagon/>

Plevoets, B., & Sowinska-Heim, J. (2018). Community initiatives as a catalyst for regeneration of heritage sites: Vernacular transformation and its influence on the formal adaptive reuse practice. *Cities*, 78, 128–139. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264275117311265?via%3Dihub>

Plevoets, B., & Van Cleempoel, K. (2019). *Adaptive reuse of the built heritage: Concepts and cases of an emerging discipline*. Routledge.

Priester, S. (oktober 2006). *Architect Theo Bosch: Architectuur als genereus gebaar naar de mens*. Ons Amsterdam. p. 1.

Rijksdienst voor cultureel erfgoed. (z.d.). *Hubertushuis/ Moederhuis*. www.cultureelerfgoed.nl.
<https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/post-65-erfgoed/verhalen-en-tijdlijnen/beschrijvingen-post-65-objecten/hubertushuis-moederhuis>

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. (2024, 30 mei). *Post 65: De Kasbah in Hengelo*. www.cultureelerfgoed.nl.
<https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/weblogs/voorbeelden-van-post-65/2024/de-kasbah-in-hengelo>

Regeneratief bouwen: de nieuwe manier van bouwen. (2023, 25 augustus). www.annexum.nl.
<https://www.annexum.nl/nieuws/regeneratief-bouwen-de-nieuwe-manier-van-bouwen>

Rogers Stirk Harbour + Partners. (2023). *Channel 4 HQ*. www.rshp.com.
<https://rshp.com/projects/office/channel-4-hq/>

Rosenberg, H. (2024, november 21). *Rijk zet omstreden renovatie Algemene Rekenkamer door*. Den Haagcentraal. <https://www.denhaagcentraal.net/nieuws/rijk-zet-omstreden-renovatie-algemene-rekenkamer-door/>

Sack, O. (2024). 'A symbol with what architecture means as such and should accomplish': On Aldo van Eyck's concept of the 'in-between' and its connection with the dimension of Raumbildung. *ARENA Journal of Architectural Research*, 9(1), 4.
<https://doi.org/10.55588/ajar.395>

Salomons, I. (1979, 7 mei). Het "moederhuis" provocerend origineel. *Het Parool*, 6.

Salomons, I., & Van Eyck, A. (1999). *Gebouwd met kleur: De Algemene Rekenkamer door Aldo en Hannie van Eyck*. 010 Publishers Rotterdam.

Schmidt, F. (2020, 11 december). Waarachtige architectuur: Over authenticiteit en herbestemming. www.bulletin.knob.nl.
<https://doi.org/10.48003/knob.119.2020.4.699>

Spoormans, L. G. K., Spoormans, L. G. K. (Ed.), Gostelow, S. A. (Ed.), & de Jonge, W. (Ed.) (2020). *The Future of Structuralism*. Delft University of Technology. https://doi.org/10.7480/ISBN_9789463662635

Stevens, H. (2013). "The Tumbling Child Belongs in the City Scene, Like Herring Carts": Playgrounds and Equipment by Aldo van Eyck. *The Rijksmuseum Bulletin*, 61(4), 364–391. <http://www.jstor.org/stable/23647366>

Stone, S. (2023). Notes towards a Definition of Adaptive Reuse. *Architecture*, 3(3), 477-489. <https://doi.org/10.3390/architecture3030026>

Strauven, F. (1994). *Aldo van Eyck: Relativiteit en verbeelding*. Amsterdam: Meulenhoff. p. 11, 13

Strauven, F. (1987). *Het Burgerweeshuis van Aldo van Eyck: Een modern monument*. Amsterdam: Stichting Wonen 1987. p. 12.

Strauven, F. (1980). Het Moederhuis/ architect Aldo van Eyck: Huis voor alleenstaande ouders en hun kinderen. *Wonen-TA/BK*, 8.

Structuralisme. (z.d.). www.architectuur.org.
https://www.architectuur.org/stroming_structuralisme.php#:~:text=Kenmerken%20van%20het%20structuralisme%20zijn,soort%20dorp%20of%20kleine%20stad.

Taverne, E. (2015, 21 januari). *Het nooit gepubliceerde boek*. www.archined.nl. <https://www.archined.nl/2015/01/het-nooit-gepubliceerde-boek/#:~:text=CIAM%20is%20de%20Franse%20afkorting,veranderde%20economische%20en%20sociale%20omstandigheden>.

Team 10: Bagnols-sur-Ceze, France, 1953. (2025). www.architectuul.com. <https://architectuul.com/architect/team-10?utm>

Van Bergen, T. (1986, 29 november). De architect: Burgerweeshuis was perfect. *Het Parool*.

Van den Bergen, M. (2002, 26 juni). *De speelplaatsen van Aldo van Eyck*. www.archined.nl. <https://www.archined.nl/2002/06/de-speelplaatsen-van-aldo-van-eyck/>

Van den Bergen, M., & Vollaard, P. (2001). De grootste huiskamer van Nederland Frank van Klingeren 't Karregat in Eindhoven, 1970-1973. www.oasejournal.nl, 57.

Van den Biggelaar, J. (2015). *Moderne architectuur van korte duur* [Masterscriptie]. Universiteit Utrecht.

Van Dijk, J. (2021, 22 januari). *Het Burgerweeshuis, 'bijna kantwerk van bouwkunst'*. www.zuidas.nl. <https://zuidas.nl/blog/2021/01/22/het-burgerweeshuis-bijna-kantwerk-van-bouwkunst/>

Van Heuvel, W. J. (1992). *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*. 010 Publishers Rotterdam.

Van Hulten, B., Dietz, K., & Altes, H. J. K. (1995). *Het Nieuwe Bouwen in Nederland en Slowakije 1918-1940*. Van Dijk, Van Someren en Partners B.V.

Vermeulen Windsant, X. (2016, 25 maart). 't Karregat, vernieuwd en verbeterd. www.archined.nl. <https://www.archined.nl/2016/03/t-karregat-vernieuwd-en-verbeterd/>

Vollaard, P. (2006, 22 maart). *Sonsbeekpaviljoen Van Eyck herbouwd*. www.archined.nl. <https://www.archined.nl/2006/03/sonsbeekpaviljoen-van-eyck-herbouwd>

Unesco Nederlandse Commissie. (z.d.). *Van Nellefabriek*. www.unesco.nl. <https://www.unesco.nl/nl/erfgoed/van-nellefabriek>

Weessies, R. (2023, 16 augustus). *Reconstructie: waarom SoZa toch gesloopt lijkt te gaan worden*. Architectenweb. <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?id=55773>

Wessel de Jonge Architecten. (2021). *Burgerweeshuis, Amsterdam*. www.wdjarchitecten.nl. <https://www.wdjarchitecten.nl/projecten/burgerweeshuis-amsterdam/>

Zijdekwartier Architecten. (2011). *1102 Brekersveld Zuidwijk Rotterdam renovatie 54 woningen*. www.zijdekwartier.nl. <https://zijdekwartier.nl/renovatie-54-woningen-brekersveld-zuidwijk-rotterdam/>

Zuidas. (z.d.). *Tripolis*. www.zuidas.nl. <https://zuidas.nl/construction-project/tripolis/#:~:text=Tripolis%20bestaat%20uit%20drie%20monumentale,eerste%20helft%20van%202023%20voltooid>.

Zuidas. (2021, april 7). *Erkenning voor monument Tripolis*. www.zuidas.nl. <https://zuidas.nl/blog/2021/04/07/erkenning-voor-monument-tripolis/>

Afbeeldingen

Aldo van Eyck. (1982). *Plattegrond van de begane grond en de bel-etage* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Aldo van Eyck. (1982). *Isometrie van de centrale trappenhal* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Aldo van Eyck. (1982). *Kleurrijke loggia aan de voorzijde* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Aldo van Eyck. (1982). *De gekleurde spijlen van dakterras of loggia* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Aldo van Eyck. (1982). *De gekleurde triplex panelen in de poortopeningen* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Aldo van Eyck. (1982). *Foto van een originele deur uit het Hubertushuis in de jaren 80* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Aldo van Eyck. (1982). *Foto en isometrie van de babykamers met buitenterras* [Scan] Aldo van Eyck. Geraadpleegd op 04-04-2025, van het boek Aldo van Eyck door Hertzberger, H, Van Roijen-Wortman, A & Strauven, F.

Algemene Rekenkamer. (2019). *Het beeld dat Aldo van Eyck beschrijft wanneer hij het heeft over: "als een verrassing, iets feeërieks"* [Foto]. Algemene Rekenkamer. Geraadpleegd op 02-05-2025, van <https://www.rekenkamer.nl/actueel/nieuws/2019/09/02/algemene-rekenkamer-open-voor-publiek>

Amsterdam op de kaart. (z.d.) *Maquette van het Burgerweeshuis* [Foto]. Amsterdam op de kaart. Geraadpleegd op 05-03-2025, van <https://amsterdamopdekaart.nl/wederopbouw/IJsbaanpad/Burgerweeshuis>

Arcam. (2019) *Voorgevel van het Hubertushuis* [Foto]. Arcam. Geraadpleegd op 10-03-2025, van <https://arcam.nl/architectuur-gids/moederhuis-en-hubertushuis/>

Archined. (2002, 26 juni). *Plattegrond speelplaats Zeedijk* [Foto]. Archined. Geraadpleegd op 10-03-2025, van <https://www.archined.nl/2002/06/de-speelplaatsen-van-aldo-van-eyck/>

Archined. (2002, 26 juni). *Voormalig braakliggend perceel waar een speeltuin van Van Eyck is gerealiseerd in 1954* [Foto]. Archined. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://www.archined.nl/2002/06/de-speelplaatsen-van-aldo-van-eyck/>

Archined. (2024, 18 november). *Schema balkenrichting* [Foto]. Archined. Geraadpleegd op 05-03-2025, van <https://www.archined.nl/2024/11/terug-naar-sociale-zaken/>

Archief Aldo + Hannie van Eyck Foundation. (2025). *Zandbakken, klimtrechters en klimrekken* [Foto]. Van Eyck Foundation. Geraadpleegd op 13-03-2025, van <https://vaneyckfoundation.nl/2018/11/23/the-amsterdam-playgrounds-1947-78/>

Archief Aldo + Hannie van Eyck Foundation. (2025). *Appartement van Aldo van Eyck* [Foto]. Van Eyck Foundation. Geraadpleegd op 13-03-2025, van <https://vaneyckfoundation.nl/2018/11/23/architects-apartment-amsterdam-1948/>

Architectenbureau Filip Mens. (2018). *De kleurrijke voorgevel van het nieuwbouwgedeelte en de twee naastgelegen gotische panden* [Foto]. Architectenbureau Filip Mens. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://filipmens.nl/#voormalig-hubertushuis-amsterdam>

Architectenbureau Filip Mens. (2018). *Hotelkamer in de voormalige babykamers* [Foto]. Architectenbureau Filip Mens. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://filipmens.nl/#voormalig-hubertushuis-amsterdam>

Architectenbureau Filip Mens. (2018). *Hotelkamer met originele elementen van Aldo van Eyck* [Foto]. Architectenbureau Filip Mens. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://filipmens.nl/#voormalig-hubertushuis-amsterdam>

Architectenbureau Filip Mens. (2018). *Hotelkamer met steektrap en vide tussen het souterrain en de bel-etage* [Foto]. Architectenbureau Filip Mens. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://filipmens.nl/#voormalig-hubertushuis-amsterdam>

Architectenbureau Filip Mens. (2018). *Ontbijtzaal met originele elementen van Aldo van Eyck* [Foto]. Architectenbureau Filip Mens. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://filipmens.nl/#voormalig-hubertushuis-amsterdam>

Archiweb. (z.d.). *De drie Tripolisclusters met links het Burgerweeshuis* [Foto]. Geraadpleegd op 11-04-2025, van <https://www.archiweb.cz/en/b/tripolis-soubor-administrativnich-budov>

Blauwe Kamer E-zine. (2018). *Jongetje rent rond een cirkel op het binnenhof* [Foto]. E-zine. Geraadpleegd op 02-04-2025, van <https://www.blauwekamere-zine.nl/e-zine-2018-3/#burgerweeshuis>

Boudon, P. (1972). *Transformatie van de woningen in Pessac* [Foto]. Lived-in architecture: Le Corbusier's Pessac revisited Geraadpleegd op 14-03-2025, van <https://archive.org/details/livedinarchitect0000boud>

Braaksma & Roos Architecten. (2018) *Lochal in Tilburg* [Foto]. B&RA. Geraadpleegd op 26-03-2025, van <https://www.braaksma-roos.nl/project/lochal-tilburg/>

Caruso St John Architects. (2007). *Originele gebouw van het Museum of Childhood* [Foto]. CSJA. Geraadpleegd op 26-03-2025, van <https://carusostjohn.com/projects/victoria-and-albert-museum-childhood/>

Caruso St John Architects. (2007). *Museum of Childhood met de nieuwe facade* [Foto]. CSJA. Geraadpleegd op 26-03-2025, van <https://carusostjohn.com/projects/victoria-and-albert-museum-childhood/>

Common Affairs Architecten. (2020). *Een visual van het nieuwe culturele centrum* [Visual]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://www.commonaffairs.nl/projecten/cultureel-complex-hoogeveen/>

Cruz y Ortiz. (2000) *De centrale hal van het Rijksmuseum met de glazen overkapping* [Foto]. Cruz y Ortiz. Geraadpleegd op 26-03-2025, van https://www.cruzyortiz.com/portfolio/the-rijksmuseum-en/?gallery=images&start_gallery=9433

David Chipperfield Architects. (2009) *De nieuwe en de oude facade van het Neues Museum* [Foto]. DCA. Geraadpleegd op 26-03-2025, van <https://davidchipperfield.com/projects/neues-museum>

De Jong, N. (z.d.) *Loopbrug van de Van Nellefabriek* [Foto]. Unesco. Geraadpleegd op 05-03-2025, van <https://www.unesco.nl/nl/erfgoed/van-nellefabriek>

DHC. (2024). *De trappenhal dat oud en nieuw verbindt in de Algemene Rekenkamer* [Foto]. Den Haag Centraal. Geraadpleegd op 18-04-2025, van <https://www.denhaagcentraal.net/nieuws/rijk-zet-omstreden-renovatie-algemene-rekenkamer-door/>

EN EN Architecten. (2020). *Kenmerkende dak met de lichtdoorlatende koepels* [Foto]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://architecten-en-en.nl/project/karregat/>

EN EN Architecten. (2020). *De stalen paddenstoelconstructie en nieuwe systeemwanden en -plafonds* [Foto]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://architecten-en-en.nl/project/karregat/>

Griffioen, R. (2024). *Conceptschetsen van The Wheels of Heaven* [Foto]. Architectenweb. Geraadpleegd op 10-03-2025, van <https://vanderleeuwstichting.nl/projecten/architectuur/wheels-of-heaven>

Gundlach, J. (z.d.). *Het Burgerweeshuis oogt vanuit vogelvlucht perspectief als een kasbah* [Foto]. www.architectuur.nl. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://www.architectuur.nl/inspiratie/renovatie-burgerweeshuis-aldo-van-eyck/>

Hertzberger, H., Van Roijen-Wortmann, A., & Strauven, F. (1982) *Tussenruimte ingangportiek Hubertushuis* [Scan]. Geraadpleegd op 10-03-2025, van Aldo van Eyck. Stichting Wonen/ Van Loghum Slaterus.

Hertzog & de Meuron (2008). *Overdekte ruimte onder het gebouw van Caixa Forum* [Foto]. Herzog & de Meuron. Geraadpleegd op 28-03-2025, van <https://www.herzogdemeuron.com/projects/201-caixaforum-madrid/>

Hertzog & de Meuron (2008). *Caixa Forum* [Foto]. Herzog & de Meuron. Geraadpleegd op 28-03-2025, van <https://www.herzogdemeuron.com/projects/201-caixaforum-madrid/>

Het Cuypers Genootschap. (2021, 9 september). *Hoofdingang De Algemene Rekenkamer* [Foto]. Het Cuypers Genootschap. Geraadpleegd op 05-03-2025, van <https://www.cuypersgenootschap.nl/behoudsacties/algemene-rekenkamer-van-aldo-van-eyck-moet-rijkmonument-worden/>

Het Utrechts Archief. (1985). *De Musketon* [Foto]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://www.duic.nl/cultuur/nieuwe-monumenten-1970-2000-de-musketon-in-lunetten/>

Hooijmans, L. (2009, 16 april). *Documentatiecentrum Algemene Rekenkamer* [Foto]. Facilitaire info. Geraadpleegd op 04-03-2025, van <https://www.facilitaire-info.nl/gebouw/970801-algemenererekenkamer.html>

Hooijmans, L. (2009, 16 april). *Koffiehoek Algemene Rekenkamer* [Foto]. Facilitaire info. Geraadpleegd op 04-03-2025, van <https://www.facilitaire-info.nl/gebouw/970801-algemenererekenkamer.html>

J. J. Van der Meyden. (1960). *Aldo van Eyck op het dak van het Burgerweeshuis in 1960* [Foto]. Aldo van Eyck Archief. Geraadpleegd op 02-05-2025, van <https://www.architectuur.nl/inspiratie/renovatie-burgerweeshuis-aldo-van-eyck/>

Kim Stellingwerf. (z.d.). *De Tamboer* [Foto]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://www.musicalweb.nl/theaters/de-tamboer>

Korteknie Stuhlmacher Architecten. (2019). *Meerdere lagen op de muur* [Foto]. KSA. Geraadpleegd op 26-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/stadsbibliotheek-mechelen>

Korteknie Stuhlmacher Architecten. (2019). *Oud en nieuw samen in een ruimte* [Foto]. KSA. Geraadpleegd op 26-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/stadsbibliotheek-mechelen>

Korteknie Stuhlmacher Architecten. (2025). *Enkele te behouden interieurelementen* [Collage]. KSA. Geraadpleegd op 14-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/paleisstraat>

Korteknie Stuhlmacher Architecten. (2025). *De bewaarde bad- en waskamers lenen zich voor hergebruik* [Foto]. KSA. Geraadpleegd op 14-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/paleisstraat>

Korteknie Stuhlmacher Architecten. (2025). *Collagebeeld van de zijgevel met de nieuwe zonwering* [Collage]. KSA. Geraadpleegd op 14-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/paleisstraat>

Korteknie Stuhlmacher Architecten. (2025). *Collagebeeld van de bad- en waskamer in het nieuwe ontwerp* [Collage]. KSA. Geraadpleegd op 14-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/paleisstraat>

Kröller-Müller Museum. (2025). *Schets Sonsbeek paviljoen door Aldo van Eyck* [Foto]. Kröller-Müller museum. Geraadpleegd op 10-03-2025, van <https://krollermuller.nl/aldo-van-eyck-plattegrond-sonsbeek-paviljoen>

Maurane Gabriël. (2021). *Contrast tussen het nieuwbouwgedeelte en de gevel van het bestaande pand* [Foto]. De Architect. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://www.dearchitect.nl/262223/het-moederhuis-in-kleur>

MVRDV Architecten. (2023). *De drie torens van Tripolis met hun ruimteverdelende kern* [Visual]. MVRDV Architecten. Geraadpleegd op 17-04-2025, van https://www.archdaily.com/1022500/tripolis-park-mvrdv/67116a3b2aec2b2e9cad17c8-tripolis-park-mvrdv-step1-the-monumental-ensemble?next_project=no

NDSM. (2025). *Kunststad in de NDSM-loods* [Foto]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://www.evadeklerk.com/projecten/kunststad-amsterdam>

NDSM. (2025). *Een overzicht van de gehele NDSM-werf* [Foto]. Geraadpleegd op 10-04-2025, van <https://www.evadeklerk.com/projecten/kunststad-amsterdam>

NOS. (1978). *De zes torens van de Bijlmerbajes* [Foto]. NOS. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://nos.nl/artikel/2108377-alleen-bewakers-zullen-de-bijlmerbajes-gaan-missen>

OMA. (2017). *Het masterplan voor het Bajeskwartier naar ontwerp van OMA* [Visualisatie]. OMA. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://www.oma.com/projects/bajes-kwartier>

Ossip van Duivenbode. (2023). *Het "Venster" met het raamkader waardoor het originele Tripolis zichtbaar is* [Foto]. MVRDV. Geraadpleegd op 17-04-2025, van <https://www.mvrdv.com/projects/420/tripolis-park>

Ossip van Duivenbode. (2023). *De connectie tussen oud en nieuw door middel van bruggen* [Foto]. MVRDV. Geraadpleegd op 17-04-2025, van <https://www.mvrdv.com/projects/420/tripolis-park>

Ossip van Duivenbode. (2023). *De omhelzing van Tripolis door het nieuwbouw gedeelte* [Foto]. MVRDV. Geraadpleegd op 17-04-2025, van <https://www.mvrdv.com/projects/420/tripolis-park>

Ossip van Duivenbode. (2023). *Het open interieur waarbij de trappen van Van Eyck zijn behouden* [Foto]. MVRDV. Geraadpleegd op 17-04-2025, van <https://www.mvrdv.com/projects/420/tripolis-park>

Ossip van Duivenbode. (2023). *Het vergroende dak van Tripolis met een paviljoen dat fungeert als tussenruimte* [Foto]. MVRDV. Geraadpleegd op 17-04-2025, van <https://www.mvrdv.com/projects/420/tripolis-park>

Redactie Amsterdam op de kaart (z.d.). *Inkom Hubertushuis* [Foto]. Amsterdamopdekaart. Geraadpleegd op 19 februari 2025, van <https://amsterdamopdekaart.nl/1966-1990/Plantage-Middenlaan/31>

Research Centre Het Nieuwe Instituut. (1986). *Brief van 6 december 1986 met verontrusting over de verbouwingsplannen van het Burgerweeshuis* [Brief]. Geraadpleegd op 13-02-2025, van Research Centre Het Nieuwe Instituut.

Research Centre Het Nieuwe Instituut. (1986). *Krantenartikel waarin Tiel beschrijft wat er mis is met het Burgerweeshuis* [Krantenartikel]. Geraadpleegd op 13-02-2025, van Research Centre Het Nieuwe Instituut.

Research Centre Het Nieuwe Instituut. (1986). *Krantenartikel waarin waarin Van Eyck o.a. benoemd hoe hij heeft moeten vechten voor slaapkamertjes* [Krantenartikel]. Geraadpleegd op 13-02-2025, van Research Centre Het Nieuwe Instituut.

Research Centre Het Nieuwe Instituut. (1980). *Boekje ter gelegenheid van de feestelijke opening van het nieuwe Hubertushuis* [Boek]. Geraadpleegd op 13-02-2025, van Research Centre Het Nieuwe Instituut.

Rogers Stirk Harbour + Partners (2023). *Nieuwe gevel van Channel 4 HQ* [Foto]. RSHP. Geraadpleegd op 28-03-2025, van <https://rshp.com/projects/office/channel-4-hq/>

Salomons, I., & Van Eyck, A. (1999). *Entree van de Rekenkamer met een halfronde opening in het plafond* [Foto]. Geraadpleegd op 17-03-2025, van *Gebouwd met kleur: De Algemene Rekenkamer door Aldo en Hannie van Eyck*. 010 Publishers Rotterdam.

Stadsleven. (z.d.). *Meisje gebruikt de archetypische vorm als haar eigen fantasierijke speelveld* [Foto]. Stadsleven. Geraadpleegd op 02-04-2025, van <https://www.stadsleven.nu/2017/01/11/een-kijkje-in-aldo-van-eycks-burgerweeshuis/>

Stadsarchief Amsterdam/ Frans Busselmans. (1980). *Duidelijke zichtbaarheid van de centrale trappenhal achter de glazen gevel* [Foto]. Stadsarchief Amsterdam. Geraadpleegd op 04-04-2025, van <https://archief.amsterdam/beeldbank/detail/>

Stadsarchief Amsterdam/ Frans Busselmans. (1989). *Zichtbaar zijn de grote raampartijen met daarbovenop de architraven waar openingen in zijn voorzien* [Foto]. Stadsarchief Amsterdam. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://archief.amsterdam/beeldbank/detail/>

Stadsarchief Amsterdam/ Frans Busselmans. (1980). *Interieur van het kinderdagverblijf in het Hubertushuis* [Foto]. Stadsarchief Amsterdam. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://archief.amsterdam/beeldbank/detail/>

Stadsarchief Amsterdam. (1 mei 1964). *Speeltuin van Aldo van Eyck in de Hélène Swarthstraat* [Foto]. Stadsarchief Amsterdam. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://archief.amsterdam/beeldbank/detail/>

Stadsarchief Antwerpen. (2025). *Oorspronkelijke voorgevel aan de Paleisstraat* [Foto]. Stadsarchief Antwerpen. Geraadpleegd op 14-03-2025, van <https://ksa.nl/projecten/paleisstraat>

Traumrune. (1995). *Kunsthaut Tacheles in 1995* [Foto]. Wikipedia. Geraadpleegd op 14-03-2025, van https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tacheles-back1_1995.JPG

Unesco. (z.d.). *Kasbah Ait Ben Haddou in Marokko* [Foto]. Unesco. Geraadpleegd op 01-05-2025, van <https://www.unesco.nl/nl/erfgoed/ksar-van-ait-ben-haddou>

WDJ Architecten. (2021). *Originele ontwerptaal van Van Eyck is behouden in het herbestemde ontwerp* [Foto]. WDJ Architecten. Geraadpleegd op 27-03-2025, van <https://www.wdjarchitecten.nl/projecten/burgerweeshuis-amsterdam/>

WDJ Architecten. (2021). *Gerestaureerde buitengevel en buitenruimte* [Foto]. WDJ Architecten. Geraadpleegd op 03-0-2025, van <https://www.wdjarchitecten.nl/projecten/burgerweeshuis-amsterdam/>

WDJ Architecten. (2021). *Gerestaureerde binnenruimte met karakteristieke ontwerpelementen van Van Eyck* [Foto]. WDJ Architecten. Geraadpleegd op 03-0-2025, van <https://www.wdjarchitecten.nl/projecten/burgerweeshuis-amsterdam/>

WDJ Architecten. (2021). *Nieuwe interieur in het voormalig Burgerweeshuis* [Foto]. WDJ Architecten. Geraadpleegd op 03-0-2025, van <https://www.wdjarchitecten.nl/projecten/burgerweeshuis-amsterdam/>

Van Bilsen, J. (juni 1960). *Foto vanaf het dak van het Burgerweeshuis* [Foto]. Amsterdam op de kaart. Geraadpleegd op 01-05-2025, van https://amsterdamopdekaart.nl/p/52/Aldo_van_Eyck

Van Heuvel, W. J. (1992). *Grondplannen van het Burgerweeshuis* [Scan]. Geraadpleegd op 02-04-2025, van *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*. 010 Publishers Rotterdam.

Willemse, L. (z.d.). *Voorgevel Lange Voorhout* [Foto]. www.rijksgebouwendienst.nl. Geraadpleegd op 04-03-2025.

Zeinstra, J. (2023). *Voormalig ministerie van Sociale Zaken Den Haag* [Foto]. Archined. Geraadpleegd op 05-03-2025, van <https://www.archined.nl/2024/11/terug-naar-sociale-zaken/>

Zijdekwartier Architecten. (2011). *Voor en na de renovatie van de maisonnettes* [Foto]. Zijdekwartier Architecten. Geraadpleegd op 27-03-2025, van <https://zijdekwartier.nl/renovatie-54-woningen-brekersveld-zuidwijk-rotterdam/>

Zuidas. (z.d.). *De houten gevel en de kleurrijke kozijnen van Tripolis* [Foto]. Zuidas. Geraadpleegd op 17-04-2025, van <https://zuidas.nl/blog/2021/04/07/erkenning-voor-monument-tripolis/>

PDF

Bijlage 1: Grondplan begane grond, bestaande situatie

Bijlage 2: Grondplan eerste verdieping, bestaande situatie

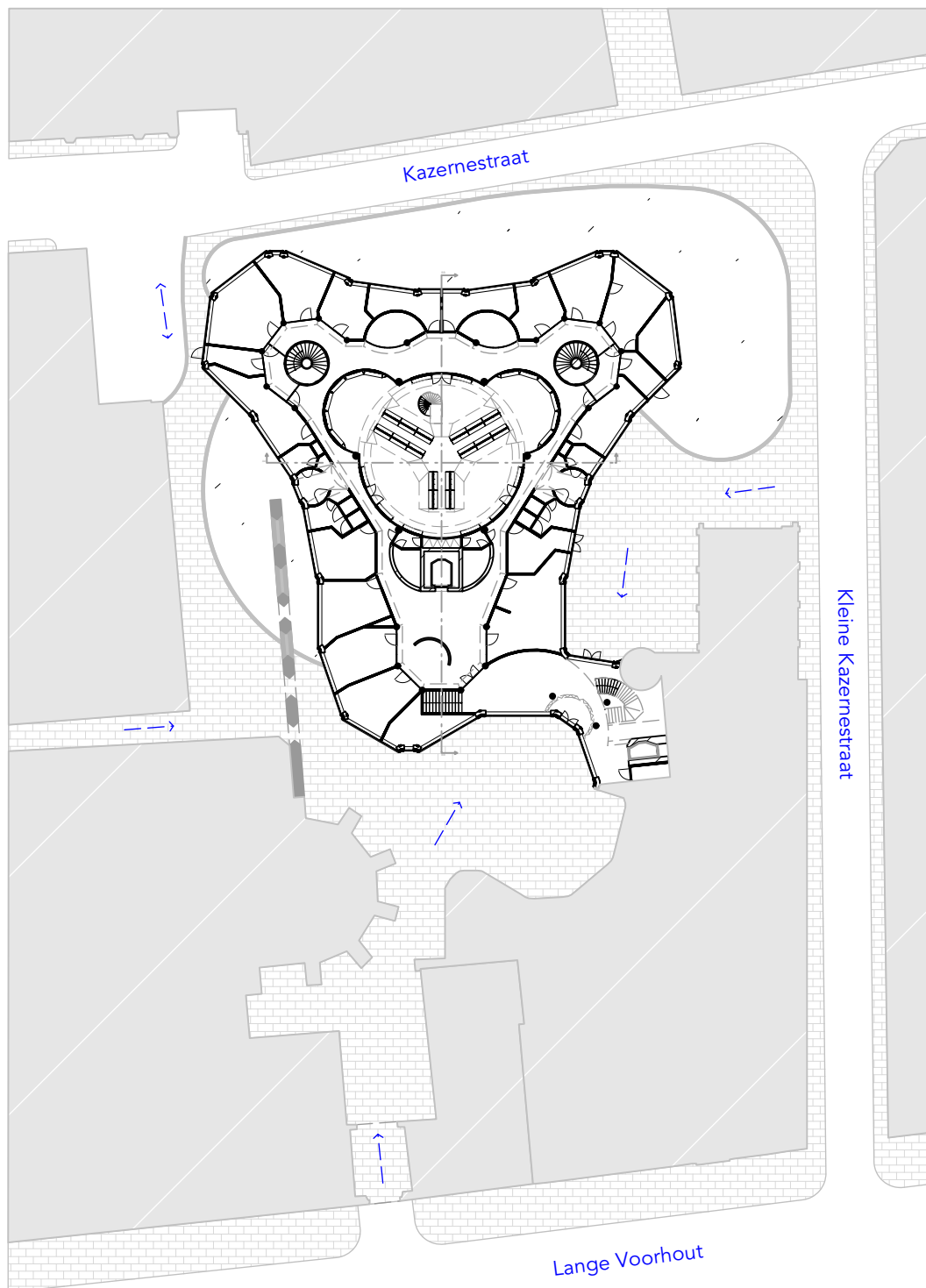
Bijlage 3: Grondplan tweede verdieping, bestaande situatie

Bijlage 4: Grondplan derde verdieping, bestaande situatie

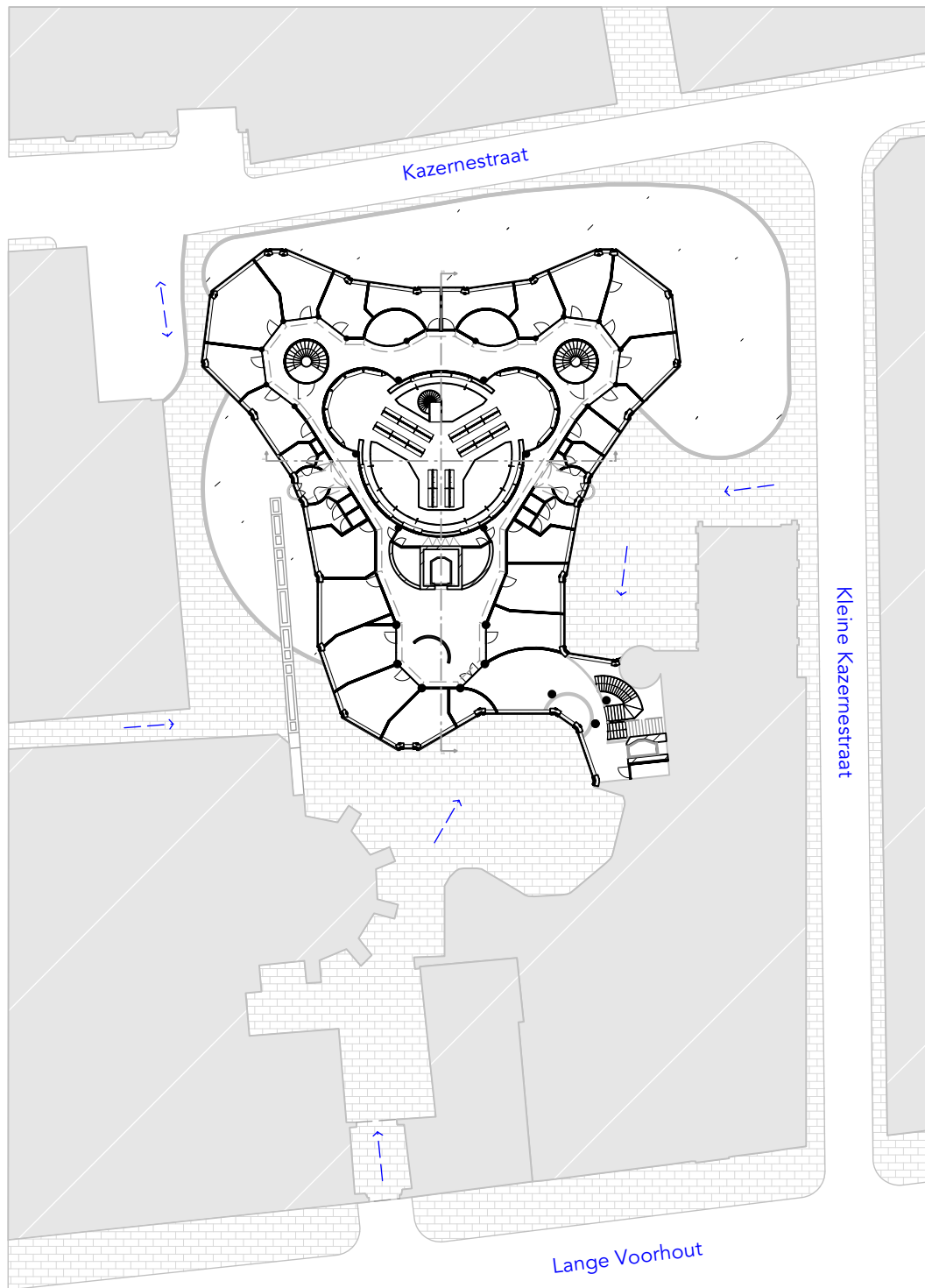
Bijlage 5: Grondplan vierde verdieping, bestaande situatie

Bijlage 6: Grondplan documentatiecentrum begane grond, bestaande situatie

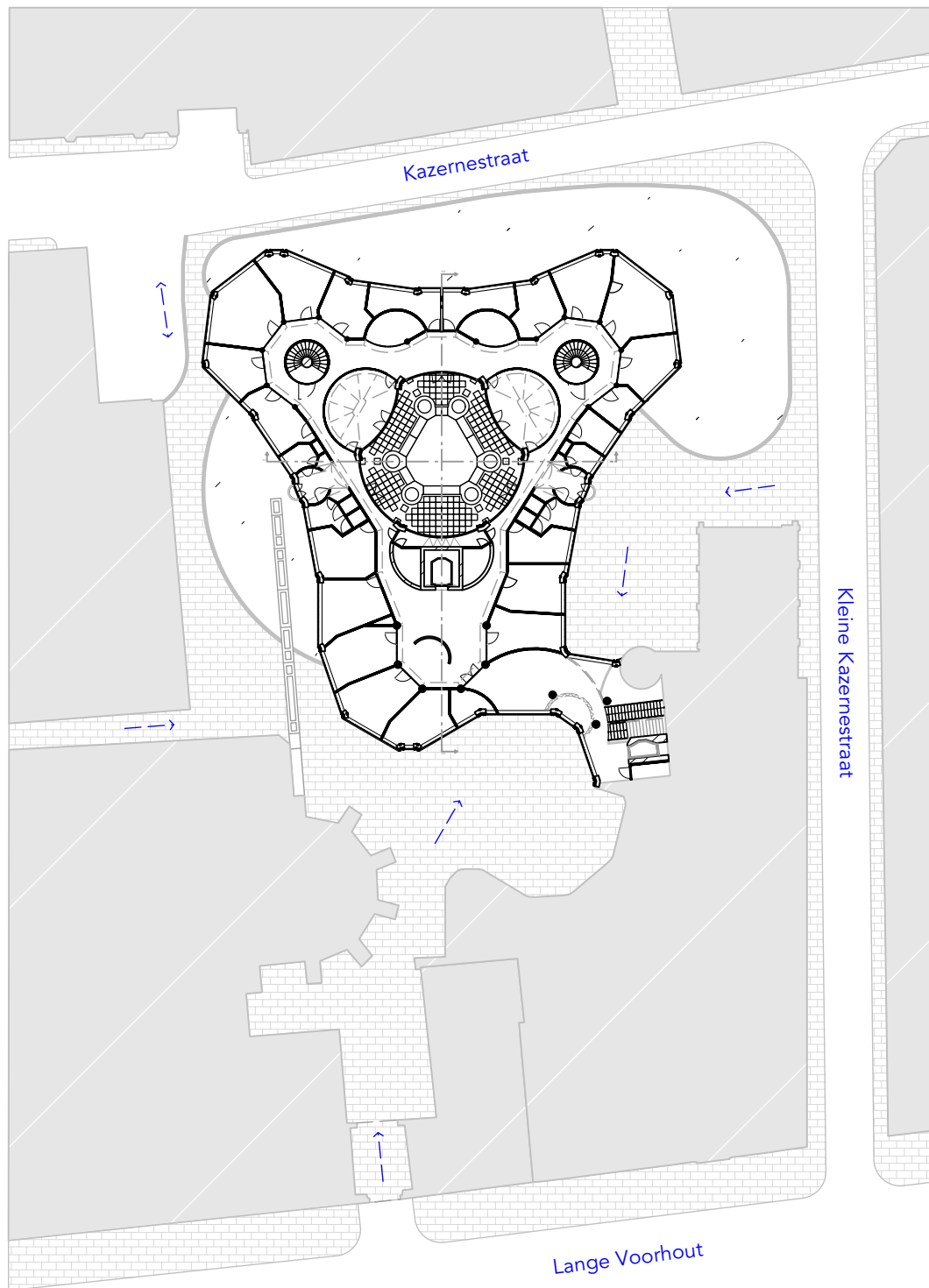
Bijlage 7: Grondplan documentatiecentrum eerste verdieping, bestaande situatie

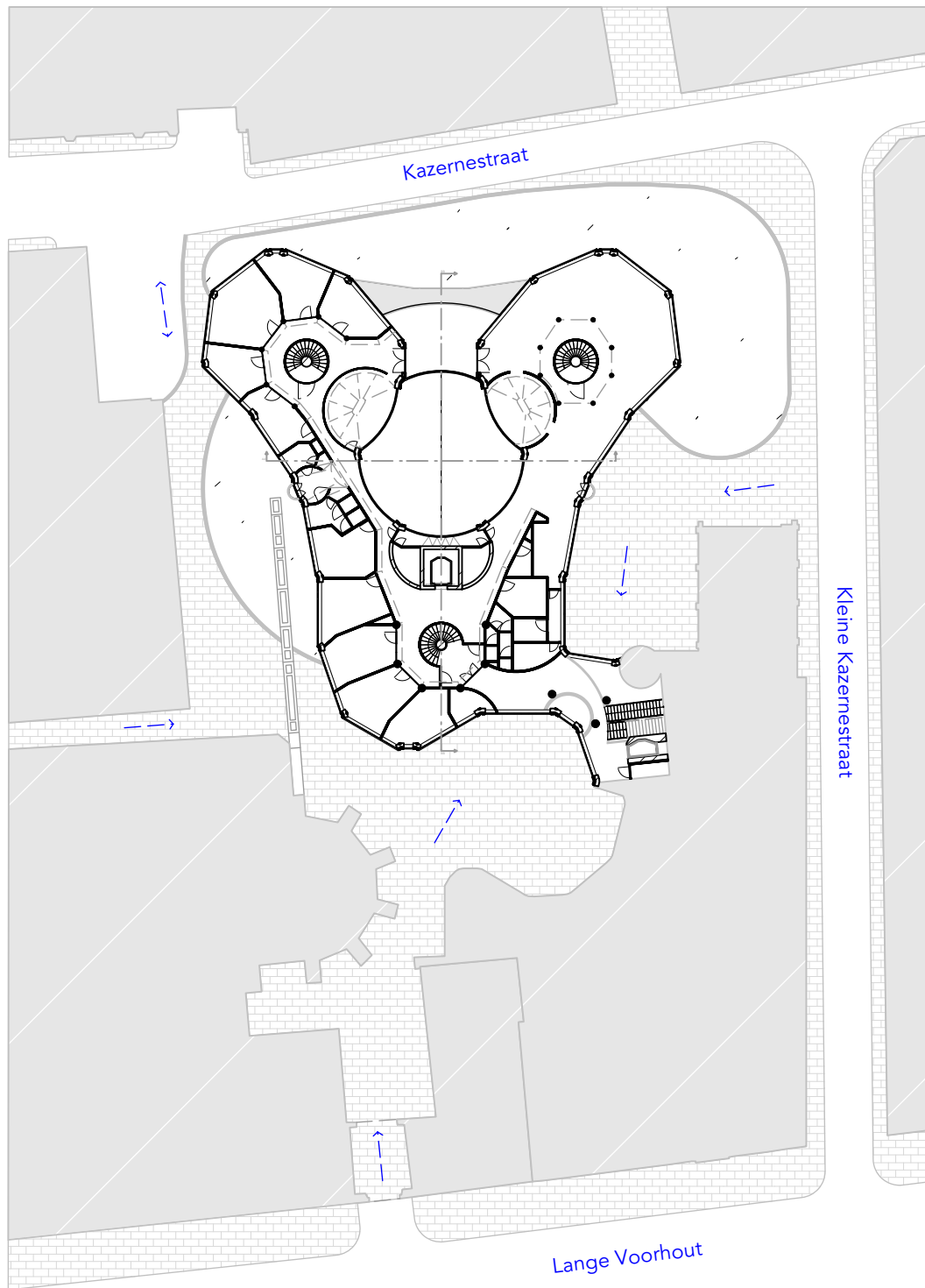
Begane grond | bestaande situatie
1:500

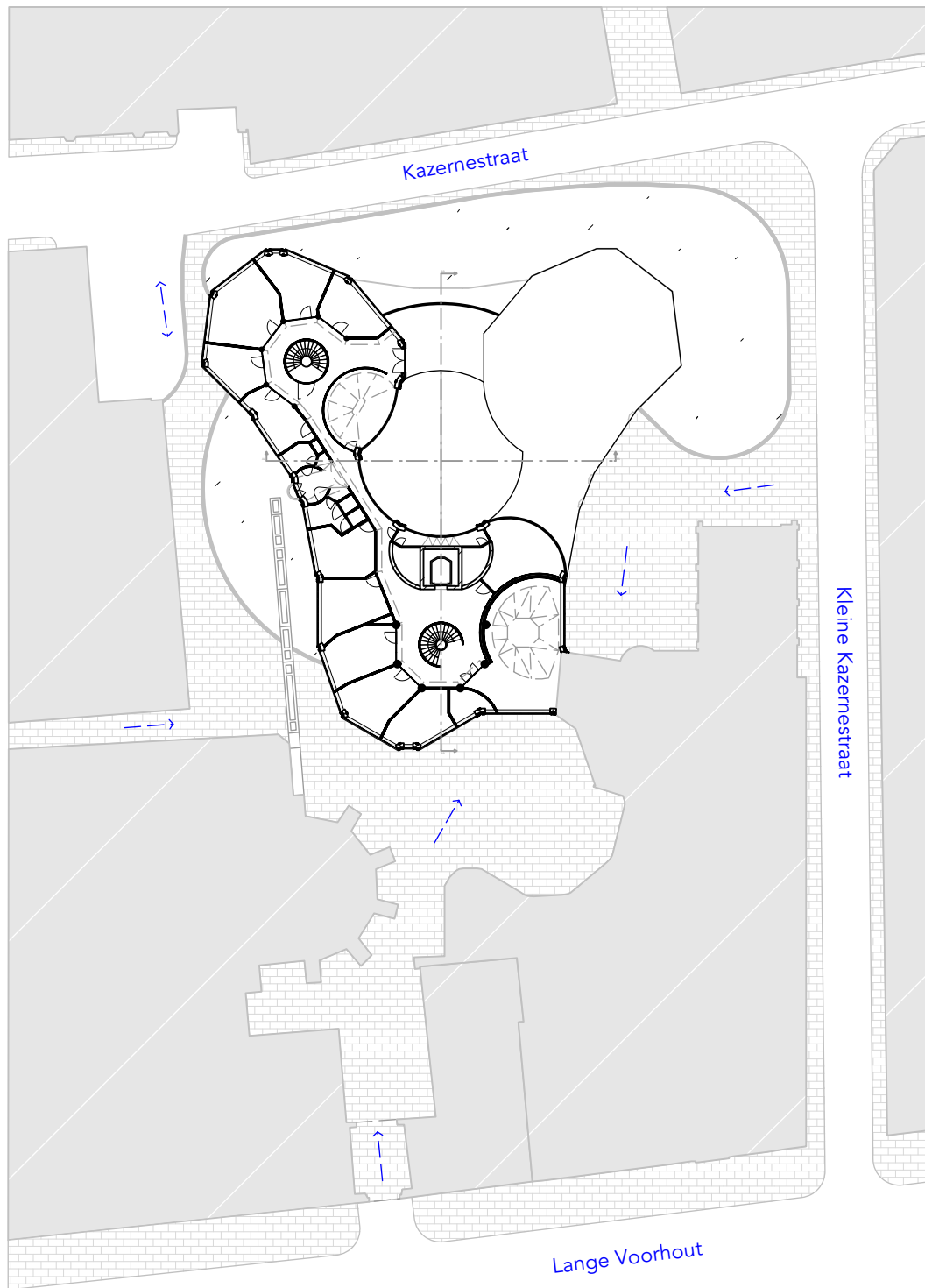
Eerste verdieping | bestaande situatie
1:500

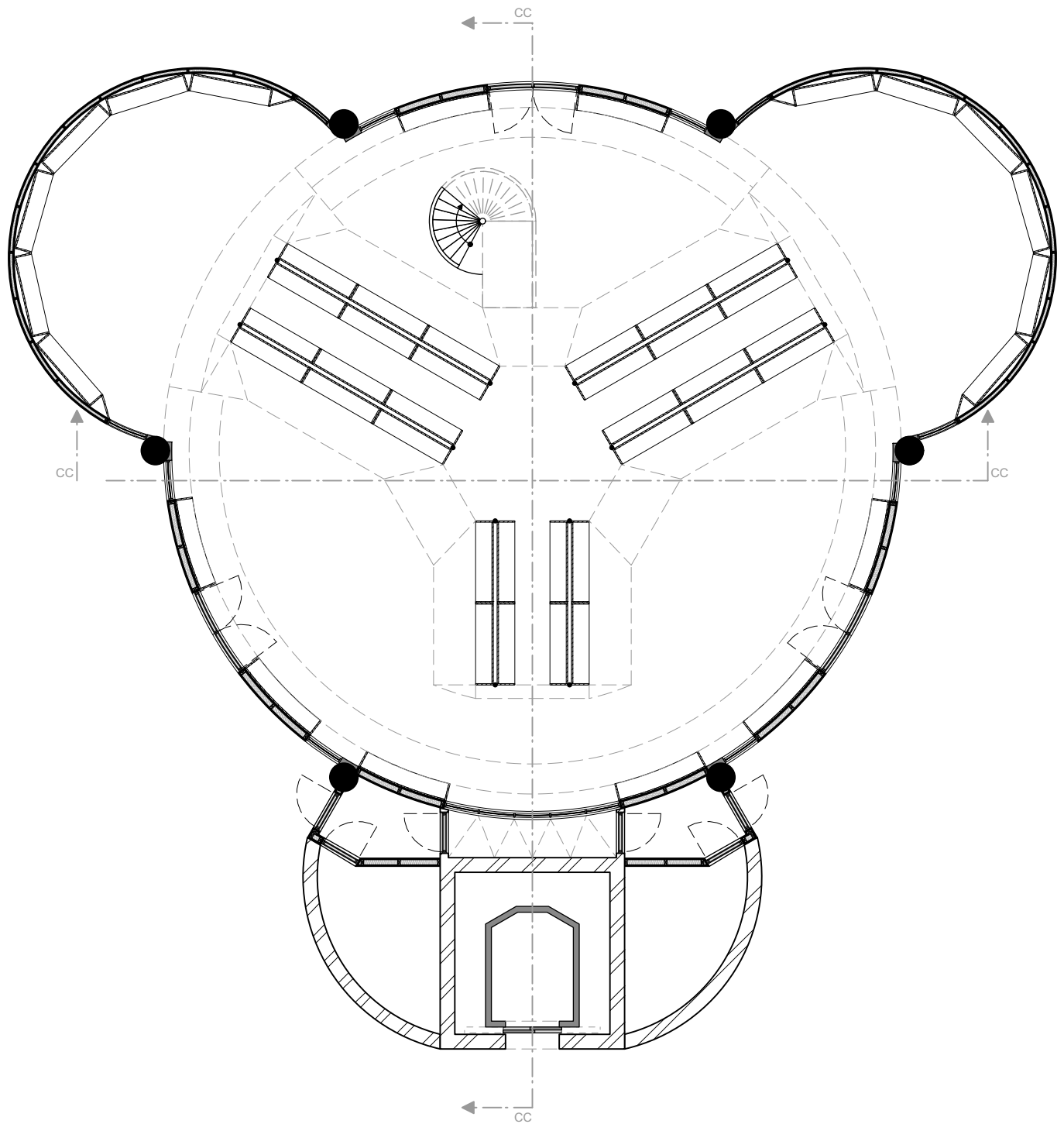
Tweede verdieping | bestaande situatie
1:500

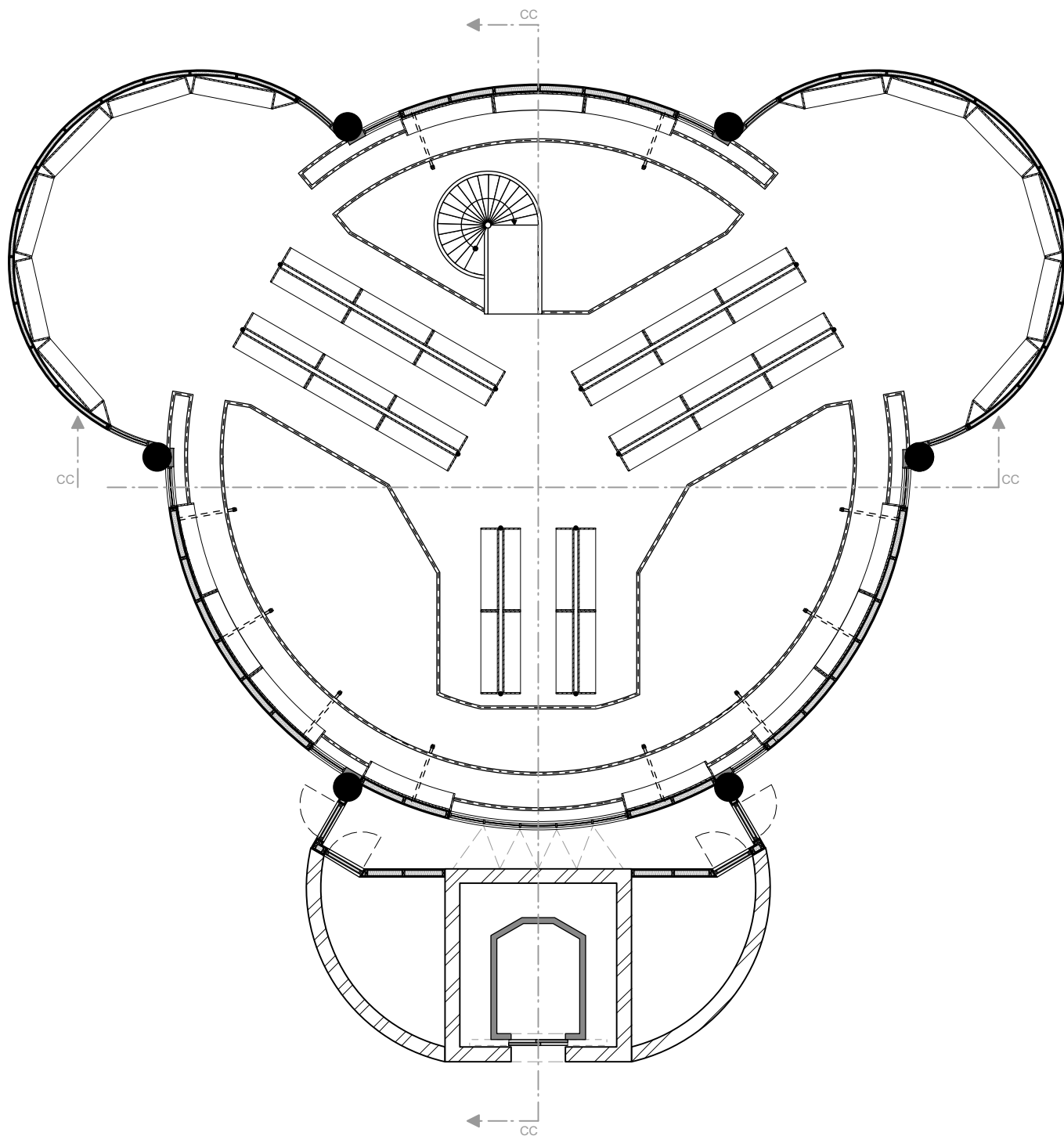
Derde verdieping | bestaande situatie
1:500

Vierde verdieping | bestaande situatie
1:500

Documentatiecentrum begane grond | bestaande situatie
1:100

Documentatiecentrum eerste verdieping | bestaande situatie
1:100

